

พลโท ประทักษ์ จันทราภา
ม.ว.ม., ป.ช.

๑๙ กค ๑๖

อนุสรณ์

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พลโท ประทักษ์ จันทราภา ม.ว.ม., ป.ช.

ณ เมรุหน้าพลับพลาอิศริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส

วันพฤหัสบดีที่ ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๑๖

ประวัติ

พลโท ประทักษ์ จันทราภา ม.ว.ม., ป.ช.

พลโท ประทักษ์ จันทราภา ม.ว.ม., ป.ช. เป็นบุตร ร้อยเอกหลวงบริคุตสฤงฆาร (ทิม จันทราภา) และ นางบริคุตสฤงฆาร (หริน จันทราภา) ขุนบรรหารวรอัตถ์ (จัน จันทราภา) ข้าราชการกระทรวงธรรมการ เป็นปู่ และนางบรรหารวรอัตถ์ (สีดา จันทราภา) เป็นย่า หลวงสมบัติภิรมย์ (จอน เปรมดิลก) เป็นตา และนางสมบัติภิรมย์ (จาบ เปรมดิลก) เป็นยาย

ภูมิลำเนา เกิดที่บ้านตำบลบางยี่ขัน อำเภอบางพลัด จังหวัดธนบุรี เมื่อวันที่ ๑๐ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ เดิมชื่อ ประทุม (ท่านได้ใช้ชื่อนี้มาตั้งแต่เยาว์วัย พึ่งมาเปลี่ยนชื่อเป็น ประทักษ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔ หลังจากที่ได้รับพระราชทานยศเป็นพันตรีแล้ว ตามแจ้งความทหารที่ ๕๕๒/๓๙๙๖๘ / ๒๔๘๔ ลงวันที่ ๑๙ พฤศจิกายน ๒๔๘๔)

แรกเข้ารับราชการทหาร ได้เข้าเป็นนักเรียนนายร้อยทหารบก หมายเลขทะเบียน ๓๔๘๖ เมื่อวันที่ ๓๐ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๖๓ ขึ้นทะเบียนทหารประจำการเมื่อวันที่ ๑๐ พฤษภาคม พ.ศ. ๒๔๗๑ เครื่องหมาย ๒๔๗๑ ท.บ. ๕ น. ๕๔๐ สอบไล่วิชาในโรงเรียนนายร้อยทหารบกได้ชั้น ๖ เป็นที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๗๑

ตำแหน่งและเงินเดือน

๑ เมษายน ๒๔๗๒ : เป็นนักเรียนทำการนายร้อยเข้าประจำกองพันที่ ๒ กรมทหารราบที่ ๕ รับเงินเดือนอัตรานายร้อยตรีชั้น ๓ เดือนละ ๘๐ บาท

๑๕ พฤศจิกายน ๒๔๗๒ : เป็นนายร้อยตรีประจำกองพันที่ ๒ กรมทหารราบที่ ๕ คงเงินเดือนอัตรานายร้อยตรีชั้น ๓ เดือนละ ๘๐ บาท

๑ เมษายน ๒๔๗๕ : เป็นนายทหารฝึกหัดราชการแผนกโรงเรียนนายทหารราบ รับเงินเดือนอัตรานายร้อยตรีชั้น ๒ เดือนละ ๘๕ บาท

๑ สิงหาคม ๒๔๗๕ : เป็นประจำกองพันทหารราบที่ ๖ คงเงินเดือนอัตรานายร้อยตรีชั้น ๒ เดือนละ ๘๕ บาท

๑ เมษายน ๒๔๗๖ : เป็นประจำกองร้อยนักเรียนนายร้อย รับเงินเดือนอัตรานายทหารชั้นสัญญาบัตรชั้น ๔ เดือนละ ๑๑๐ บาท

๑๖ ธันวาคม ๒๔๗๖ : เป็นประจำโรงเรียนนายร้อยทหารบก คงเงินเดือนชั้น ๔ เดือนละ ๑๑๐ บาท

๑ เมษายน ๒๔๗๗ : เป็นประจำโรงเรียนนายร้อยทหารบก รับเงินเดือนชั้น ๖ เดือนละ ๑๓๐ บาท

๓๐ มิถุนายน ๒๔๗๗ : เป็นครูแผนกวิชาทหาร กรมยุทธศึกษาทหารบก คงรับเงินเดือนชั้น ๖ เดือนละ ๑๓๐ บาท

๑ เมษายน ๒๔๗๘ : ตำแหน่งคงเดิม รับเงินเดือนชั้น ๗ เดือนละ ๑๔๐ บาท

๑ เมษายน ๒๔๗๙ : ตำแหน่งคงเดิม รับเงินเดือนชั้น ๘ เดือนละ ๑๕๐ บาท

๑ เมษายน ๒๔๘๐ : เปลี่ยนชั้นเงินเดือนเป็นชั้น ๓๓ เดือนละ ๑๕๐ บาท ตำแหน่งคงเดิม

๑ เมษายน ๒๔๘๐ : รับเงินเดือนชั้น ๓๔ เดือนละ ๑๖๐ บาท ตำแหน่งคงเดิม

๒๑ เมษายน ๒๔๘๐ : เป็นนายทหารฝึกหัดราชการโรงเรียนนายทหารราบ เงินเดือนคงเดิม

๑ เมษายน ๒๔๘๑ : เป็นนายทหารฝึกหัดราชการกองโรงเรียนทหารราบ รับเงินเดือนชั้น ๓๕ เดือนละ ๑๗๐ บาท

๗ เมษายน ๒๔๘๑ : เป็นครู ย.ศ. ๒ (แผนกที่ ๒ กรมยุทธศึกษาทหารบก) เงินเดือนคงเดิม

๑ เมษายน ๒๔๘๒ : รับเงินเดือนชั้น ๓๖ เดือนละ ๑๘๐ บาท ตำแหน่งคงเดิม

๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๘๒ : เป็นนายทหารฝึกหัดราชการโรงเรียนเสนาธิการทหารบก เงินเดือนคงเดิม

๑ เมษายน ๒๔๘๓ : รับเงินเดือนชั้น ๓๗ เดือนละ ๑๙๐ บาท ตำแหน่งคงเดิม

๑ มิถุนายน ๒๔๘๔ : รับเงินเดือนชั้น ๔๐ เดือนละ ๒๔๐ บาท ตำแหน่งคงเดิม

๗ กรกฎาคม ๒๔๘๔ : สำเร็จการศึกษาฝ่ายเสนาธิการจากโรงเรียนเสนาธิ-การทหารบก แล้วเข้าสำรองราชการกองบังคับการกรมเสนาธิการทหารบกเพื่อรับการอบรมเพิ่มเติม

๒ ธันวาคม ๒๔๘๔ : เป็นรักษาราชการเสนาธิการจังหวัดทหารบกสุรินทร์ เงินเดือนคงเดิม

๑ กรกฎาคม ๒๔๘๕ : รับเงินเดือนชั้น ๔๑ เดือนละ ๒๖๐ บาท

๕ มิถุนายน ๒๔๘๖ : เป็นเสนาธิการกรมทหารราบที่ ๘ เงินเดือนคงเดิม

๑ กรกฎาคม ๒๔๘๖ : รับเงินเดือนชั้น ๔๓ เดือนละ ๓๐๐ บาท

๒๔ กันยายน ๒๔๘๖ : เป็นเสนาธิการกรมทหารราบที่ ๙ เงินเดือนคงเดิม

๑ กรกฎาคม ๒๔๘๗ : รับเงินเดือนชั้น ๔๔ เดือนละ ๓๒๐ บาท

๑ เมษายน ๒๔๘๘ : รับเงินเดือนชั้น ๔๕ เดือนละ ๓๕๐ บาท

๑ มกราคม ๒๔๘๙ : เป็นเสนาธิการกรมทหารราบที่ ๒๓ รับเงินเดือนชั้น ๔๖ เดือนละ ๔๐๐ บาท

๓ กรกฎาคม ๒๔๘๙ : เป็นเสนาธิการกรมทหารราบที่ ๒๑ เงินเดือนคงเดิม

๑ มีนาคม ๒๔๙๐ : เป็นรองเสนาธิการมณฑลทหารบกที่ ๑ เงินเดือนคงเดิม

๑ มกราคม ๒๔๙๑ : รับเงินเดือนชั้น ๔๗ เดือนละ ๔๕๐ บาท

๒๘ มกราคม ๒๔๙๑ : เป็นหัวหน้านายทหารฝ่ายเสนาธิการกองทัพที่ ๑ เงินเดือนคงเดิม

๑๗ พฤศจิกายน ๒๔๙๑ : เป็นเสนาธิการกองพลที่ ๔ เงินเดือนคงเดิม

๑ มกราคม ๒๔๙๒ : รับเงินเดือนชั้น ๕๐ เดือนละ ๕๐๐ บาท ตำแหน่งคงเดิม

๑ มกราคม ๒๔๙๓ : รับเงินเดือนชั้น ๕๑ เดือนละ ๕๕๐ บาท ตำแหน่งคงเดิม

๑๕ มิถุนายน ๒๔๙๓ : เป็นหัวหน้า สธ. ทบ. ๔ (หัวหน้าแผนกที่ ๔ กรมเสนาธิการทหารบก) เงินเดือนคงเดิม

๑ มกราคม ๒๔๙๔ : รับเงินเดือนชั้น ๒๕ เดือนละ ๖๐๐ บาท ตำแหน่งคงเดิม

๑ มกราคม ๒๔๙๕ : รับเงินเดือนชั้น ๕๓ เดือนละ ๖๕๐ บาท ตำแหน่งคงเดิม

๑๖ ตุลาคม ๒๔๙๕ : เป็นรองเจ้ากรมการส่งกำลังบำรุงทหารบก และรักษาราชการหัวหน้ากอง กรมการส่งกำลังบำรุงกองทัพบกอีกตำแหน่งหนึ่ง เงินเดือนคงเดิม

๒๑ ธันวาคม ๒๔๙๖ : คงเป็นรองเจ้ากรมการส่งกำลังบำรุงทหารบกแต่ตำแหน่งเดียว เงินเดือนคงเดิม

๒๑ ธันวาคม ๒๔๙๖ : เป็นรองผู้บัญชาการกองพลที่ ๕ และเป็นรองผู้บัญชาการมณฑลทหารบกที่ ๕ กับรองผู้บังคับการจังหวัดทหารบกนครศรีธรรมราช อีก ๒ ตำแหน่ง คงรับเงินเดือนชั้น ๒๕ เดือนละ ๖๕๐ บาท

๑ มกราคม ๒๔๙๗ : รับเงินเดือนชั้น ๒๖ เดือนละ ๗๐๐ บาท ตำแหน่งคงเดิม

๒๓ ธันวาคม ๒๔๙๗ : เป็นรองผู้บัญชาการกองพลที่ ๗ และเป็นรองผู้บัญชาการมณฑลทหารบกที่ ๗ กับรองผู้บังคับการจังหวัดทหารบกลำปาง อีก ๒ ตำแหน่ง คงรับเงินเดือนชั้น ๒๖ เดือนละ ๗๐๐ บาท

๑ มกราคม ๒๔๙๘ : รับเงินเดือนชั้น ๒๗ เดือนละ ๗๕๐ บาท ตำแหน่งคงเดิม

๗ ธันวาคม ๒๔๙๘ : มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นเจ้ากรมสารบรรณทหารบก คงรับเงินเดือนชั้น ๒๗ เดือนละ ๗๕๐ บาท

๑ มกราคม ๒๔๙๙ : รับเงินเดือนชั้น ๒๘ เดือนละ ๘๐๐ บาท ตำแหน่งคงเดิม

๑ มกราคม ๒๕๐๐ : รับเงินเดือนชั้น ๒๙ เดือนละ ๙๐๐ บาท ตำแหน่งคงเดิม

๑ มกราคม ๒๕๐๑ : รับเงินเดือนชั้น ๓๐ เดือนละ ๑๐๐๐ บาท ตำแหน่งคงเดิม

๑ มกราคม ๒๕๐๒ : รับเงินเดือนชั้น ๓๑ เดือนละ ๑๑๐๐ บาท ตำแหน่งคงเดิม

พฤศจิกายน ๒๕๐๒ : ปรับเป็นรับเงินเดือนชั้น ๓๑ เดือนละ ๖๗๐๐ บาท

๑ ตุลาคม ๒๕๐๔ : มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบก รับเงินเดือนชั้น ๓๒ เดือนละ ๗๒๐๐ บาท

๑ ตุลาคม ๒๕๐๕ : รับเงินเดือนพลโทอันดับ ๑ ชั้น ๓๓ เดือนละ ๗๖๕๐ บาท ตำแหน่งคงเดิม

๑ ตุลาคม ๒๕๐๖ : รับเงินเดือนพลโทอันดับ ๑ ชั้น ๓๔ เดือนละ ๘๐๐๐ บาท ตำแหน่งคงเดิม

๑ ตุลาคม ๒๕๐๘ : มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นประจำกองบัญชาการกองทัพบก

๑ ตุลาคม ๒๕๐๙ : รับเงินเดือนพลโทอันดับ ๒ ชั้น ๓๕ เดือนละ ๘๓๐๐ บาท ตำแหน่งคงเดิม

๑ ตุลาคม ๒๕๑๐ : ปรับเป็นรับเงินเดือนพลโทอันดับ ๒ ชั้น ๓๙ เดือนละ ๘๖๐๐ บาท ตำแหน่งคงเดิม

๑ ตุลาคม ๒๕๑๔ : ออกจากราชการเพื่อรับบำเหน็จบำนาญเป็นนายทหารนอกราชการสังกัดสำนักปลัดกระทรวงกลาโหม ตามคำสั่งกระทรวงกลาโหมที่ ๓๕๖/๑๔ ลงวันที่ ๒๓ มิถุนายน ๒๕๑๔ ได้รับบำนาญสูงอายุ เดือนละ ๘๖๐๐ บาท

ตำแหน่งพิเศษ

๑๖ ตุลาคม ๒๕๐๐ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นราชองครักษ์เวรสืบไป

๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๐๒ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นสมาชิกสภาร่างรัฐธรรมนูญ

๑๖ ตุลาคม ๒๕๐๓ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นราชองครักษ์เวรสืบต่อไป

๑๓ มีนาคม ๒๕๐๕ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นนายทหารพิเศษประจำกรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์

๑๖ ตุลาคม ๒๕๐๖ มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้า ฯ ให้เป็นราชองครักษ์พิเศษสืบต่อไป

ราชการพิเศษและเวลาราชการทวีคูณ

๑. ได้ร่วมกับคณะทูตสันถวไมตรีของกองทัพบกไปเยือนสิงคโปร์ ระหว่าง ๗ พฤษภาคม ถึง ๑๑ พฤษภาคม ๒๔๙๔

๒. ดูการรบ ณ ประเทศเกาหลี ระหว่าง ๑๘ มิถุนายน ๒๔๙๔ ถึง ๑๐ กรกฎาคม ๒๔๙๔

๓. ไปราชการในคราวพิพาทกับอินโดจีนฝรั่งเศส เนื่องในกรณีเรียกร้องขอดินแดนคืน พ.ศ. ๒๔๘๔ มีสิทธิได้นับเวลาราชการเป็นทวีคูณ ตั้งแต่ ๔ ธันวาคม ๒๔๘๓ ถึง ๑๘ เมษายน ๒๔๘๔ ได้ปฏิบัติหน้าที่เป็นฝ่ายเสนาธิการกองทัพด้านอิสาณ ตามคำสั่ง ทบ. สนาม เรื่องการบันจุกำลัง ที่ ๑/๑ ลง ๔ ธันวาคม ๒๔๘๓

๔. ในระหว่างประกาศใช้กฎอัยการศึกเมื่อ ๑๖ กันยายน ๒๕๐๐ มีสิทธิได้นับเวลาราชการเป็นทวีคูณ ตั้งแต่ ๑๗ กันยายน ๒๕๐๐ ถึง ๓ ธันวาคม ๒๕๐๐ และ ๙ ธันวาคม ๒๕๐๐ ถึง ๙ มกราคม ๒๕๐๑

๕. ในกรณีปราบปรามจลาจล ๒๙ มิถุนายน ๒๔๙๔ มีสิทธิได้นับเวลาราชการเป็นทวีคูณ ตั้งแต่ ๓๐ มิถุนายน ๒๔๙๔ ถึง ๕ กันยายน ๒๔๙๔

๖. ในกรณีประกาศใช้กฎอัยการศึก ๒๐ ตุลาคม ๒๕๐๑ มีสิทธิได้นับเวลาราชการเป็นทวีคูณ ตั้งแต่ ๒๑ ตุลาคม ๒๕๐๑ ถึง ๒๘ ตุลาคม ๒๕๐๘

วุฒิการศึกษาเพิ่มเติมเมื่อรับราชการแล้ว

๑. สำเร็จการศึกษาจากโรงเรียนเสนาธิการทหารบก ชุดที่ ๒๕ พ.ศ. ๒๔๘๔ ได้ที่ ๑

๒. สำเร็จการศึกษาจากวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักร ชุดที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๐๑

๓. ขณะดำรงตำแหน่งเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบกได้ไปดูกิจการทหารรอบโลก ระยะเวลา ๔ เดือน ตั้งแต่ ๑๕ สิงหาคม ๒๕๐๖ ถึง ๑๒ ธันวาคม ๒๕๐๖

ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรยศทหาร

นายร้อยตรี	ตั้งแต่	๑๕ พฤศจิกายน	๒๔๗๒
นายร้อยโท	ตั้งแต่	๑ เมษายน	๒๔๗๖
นายร้อยเอก	ตั้งแต่	๑ เมษายน	๒๔๗๘
นายพันตรี	ตั้งแต่	๑๙ มิถุนายน	๒๔๘๔
พันโท	ตั้งแต่	๑๕ กันยายน	๒๔๘๖
พันเอก	ตั้งแต่	๑ มกราคม	๒๔๙๑
พลจัตวา	ตั้งแต่	๑ มกราคม	๒๔๙๗
พลตรี	ตั้งแต่	๑ มกราคม	๒๕๐๐
พลโท	ตั้งแต่	๑ ตุลาคม	๒๕๐๔

เครื่องราชอิสริยาภรณ์ ได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ตามลำดับวันที่รับพระราชทาน ดังนี้.—

๑.	๒๐ กันยายน ๒๔๘๓	จัตุรถาภรณ์มงกุฎไทย	(จ.ม.)
๒.	๒๘ เมษายน ๒๔๘๔	เหรียญชัยสมรภูมิ	(ช.ส.)
๓.	๑๙ กันยายน ๒๔๘๔	จัตุรถาภรณ์ช้างเผือก	(จ.ช.)
๔.	๑๙ กันยายน ๒๔๘๕	ตริตาภรณ์มงกุฎไทย	(ต.ม.)

๕.	๑๙ กันยายน	๒๔๘๖	เหรียญจักรมาลา	(ร.จ.ม.)
๖.	๒๐ พฤษภาคม	๒๔๘๗	เหรียญชัยสมรภูมิ	(ช.ส. (อาเซียบูรพา))
๗.	๔ ธันวาคม	๒๔๙๑	ตริตาภรณ์ช้างเผือก	(ต.ช.)
๘.	๕ ธันวาคม	๒๔๙๗	ทวิตียาภรณ์มงกุฎไทย	(ท.ม.)
๙.	๕ ธันวาคม	๒๕๐๐	ทวิตียาภรณ์ช้างเผือก	(ท.ช.)
๑๐.	๑๐ มิถุนายน	๒๕๐๓	เหรียญรัตนาภรณ์ (ชั้นที่ ๓)	
๑๑.	๕ ธันวาคม	๒๕๐๓	ประถมาภรณ์มงกุฎไทย	(ป.ม.)
๑๒.	๕ ธันวาคม	๒๕๐๖	ประถมาภรณ์ช้างเผือก	(ป.ช.)
๑๓.	๕ ธันวาคม	๒๕๐๙	มหาวชิรมงกุฎ	(ม.ว.ม.)

อุปสมบท เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๗๔ ได้ลาจากหน้าที่ราชการเพื่ออุปสมบทที่วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อ ๒๗ กรกฎาคม ๒๔๗๔ และกลับเข้ารับราชการในวันที่ ๑๐ พฤศจิกายน ๒๔๗๔

สมรส ได้สมรสกับนางระเบียบ จันทราภา (กสิวัฒน์) เมื่อ ๑๘ กันยายน ๒๔๗๙ และได้อยู่ร่วมกันมาด้วยดี ตราบกระทั่งถึงแก่กรรม

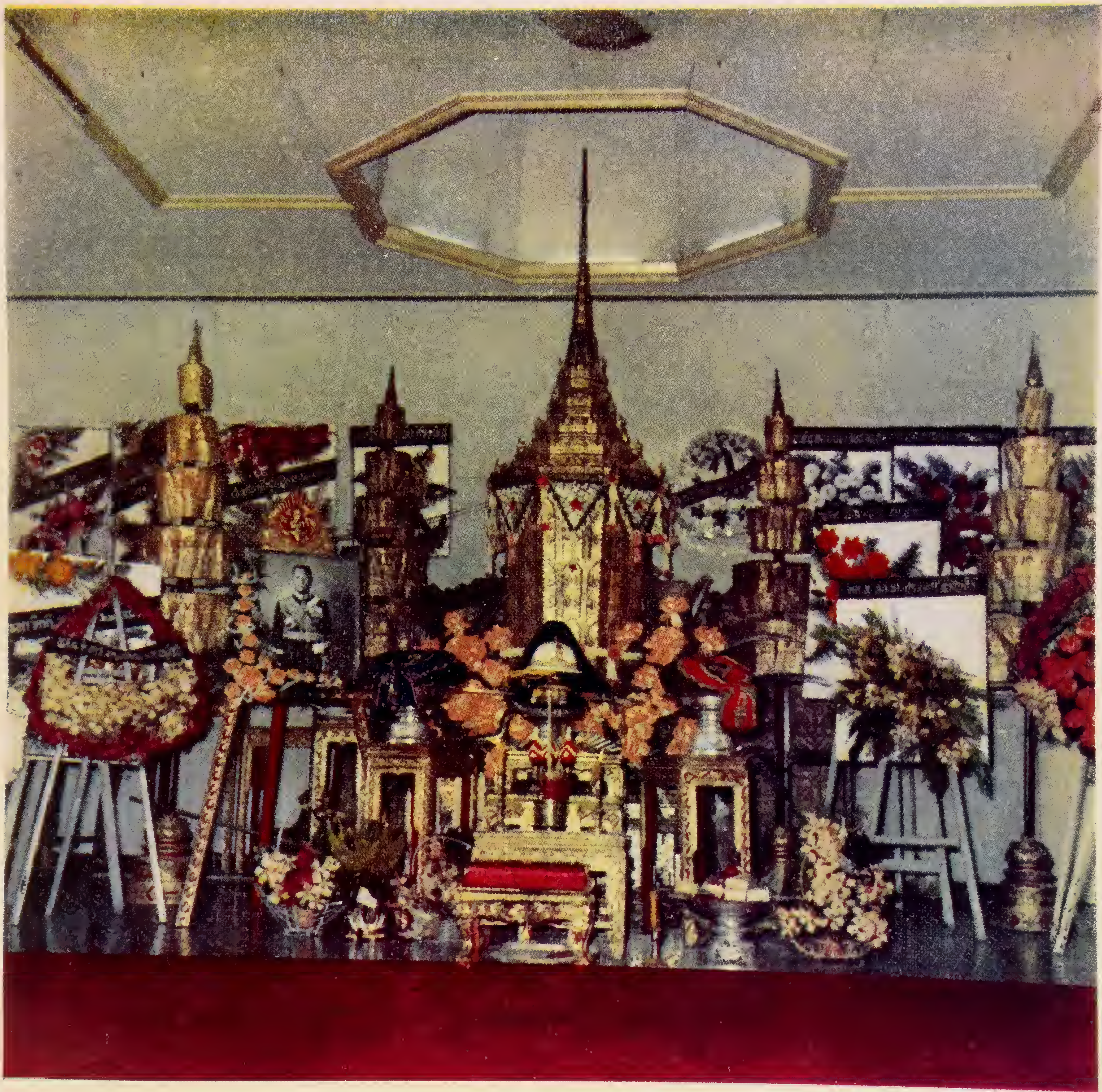
ประวัติการป่วยของ พลโท ประทักษ์ จันทราภา

พลโท ประทักษ์ จันทราภา เริ่มป่วยครั้งแรกต้องเข้าโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า เมื่อ ๓ พ.ค. ๑๔ ด้วยอาการปวดท้องและท้องอืดมาก แพทย์ได้ตรวจลงความเห็นว่าเป็นมะเร็งของลำไส้ใหญ่ แพทย์ได้ทำการผ่าตัดโดยตัดลำไส้ใหญ่ออกส่วนหนึ่ง ภายหลังการผ่าตัดอาการดีขึ้นก็กลับมาพักผ่อนต่อที่บ้าน เมื่อ ๒๗ พ.ค. ๑๔ ระหว่างนี้ได้ไปหาแพทย์ตรวจสอบอยู่เสมอ จนประมาณ ๕ เดือนเศษต่อมามีอาการแน่นในท้อง จึงไปหาแพทย์ตรวจอีกพบว่ามีน้ำในช่องท้อง แพทย์ได้รับตัวไว้ป่วยอีกเป็นครั้งที่ ๒ โดยวินิจฉัยว่ามะเร็งลุกลามไปตามเยื่อบุช่องท้อง ได้รับการรักษาในโรงพยาบาลประมาณ ๑ เดือน อาการทั่วไปดีขึ้นมากน้ำในท้องแห้งหายไปและได้ออกจากโรงพยาบาล เมื่อ ๓ ธ.ค. ๑๔ ระหว่างนี้ พลโท ประทักษ์ ฯ ก็ได้มาติดต่อพบแพทย์เป็นครั้งคราวเพื่อรับการรักษาโรคมะเร็งโดยทางยาเรื่อยมา อาการทั่วไปแข็งแรงขึ้นมากสามารถไปไหนมาไหนได้เหมือนคนปกติ จนเวลาผ่านไปประมาณปีเศษ อาการโรคมะเร็งกำเริบขึ้น โดยมีท้องอืด เลือดน้อย แน่นในท้องตลอดเวลา

จึงได้ไปหาแพทย์ตรวจอีกครั้งหนึ่งและแพทย์ได้รับตัวไว้ในโรงพยาบาลอีกเป็นครั้งที่ ๓ เมื่อ ๒๖ ม.ค. ๑๖ การตรวจครั้งนี้พบก้อนมะเร็งกำเริบขึ้นที่ลำไส้ใหญ่ ทำให้เกิดการอุดตันของลำไส้ใหญ่ขึ้นและยังมีมะเร็งกระจายไปทั่วช่องท้องอีกด้วย แพทย์จึงได้ผ่าตัดโดยเอาลำไส้ใหญ่เปิดออกหน้าท้องเป็นการบรรเทาอาการอุดตันชั่วคราว หลังจากผ่าตัด พลโท ประทักษ์ ฯ มีอาการสบายขึ้นพอรับประทานอาหารได้และแข็งแรงดีก็ออกจากโรงพยาบาล เมื่อ ๒๒ มี.ค. ๑๖ พลโท ประทักษ์ ฯ อยู่บ้านได้ประมาณ ๗ วัน ก็เกิดอาการแน่นท้องอีกและอาเจียนเป็นโลหิต จึงต้องกลับเข้ารักษาในโรงพยาบาลอีกครั้ง เมื่อ ๒๙ มี.ค. ๑๖ เป็นครั้งที่ ๔ ซึ่งนับว่าเป็นครั้งสุดท้าย แพทย์ได้ทำการให้โลหิตหลายขวด แต่อาการโลหิตออกทางกระเพาะอาหารไม่ดีขึ้น จึงได้รับการผ่าตัดเย็บเส้นโลหิต แต่หลังผ่าตัดอาการไม่ดีขึ้น ทรงกับทรุดหนักลงได้ถึงแก่กรรม เมื่อ ๑๐ เม.ย. ๑๖ เวลา ๐๙.๐๐ น. ด้วยอาการอันสงบ

ได้รับพระราชทาน
โกศแปดเหลี่ยมประกอบศพ
ฉัตรเบญจาตั้งประดับ

คำไว้อาลัย

พลโท ประทักษ์ จันทราภา

เมื่อ ๑๐ เมษายน ๒๕๑๖ พลโท ประทักษ์ จันทราภา ได้ถึงแก่อนิจกรรม เนื่องจากหัวใจวายเฉียบพลัน นับเป็นการสูญเสียนายทหารชั้นผู้ใหญ่ ที่มีความสำคัญและเป็นหลักของกองทัพไทยในอดีตไปอีกท่านหนึ่ง

พลโท ประทักษ์ จันทราภา เป็นนักเรียนนายร้อย รุ่นที่ ๒๓ เข้ารับการศึกษาในโรงเรียนนายร้อยทหารบกระหว่างปีพุทธศักราช ๒๔๖๓ ถึง ๒๔๗๒ เลขประจำตัว ๓๔๘๖ ซึ่งข้าพเจ้าได้ศึกษาในปีเดียวกันนี้ด้วยและได้เลขประจำตัว ๓๔๙๐ และอยู่หมวด ๔ กองร้อยที่ ๔ ด้วยกัน แต่ พลโท ประทักษ์ จันทราภา อายุมากกว่าข้าพเจ้าเกือบ ๒ ปี ได้สอบข้ามชั้น ๒ ครั้ง แต่ข้าพเจ้าเพียง ๑ ครั้ง พลโท ประทักษ์ จันทราภา จึงออกรับราชการเป็นนายทหารก่อนข้าพเจ้า ๑ ปี เมื่อสำเร็จการศึกษาออกรับราชการแล้ว พลโท ประทักษ์ จันทราภา ได้รับการแต่งตั้งยศเป็นนักเรียนทำการนายร้อยและเป็นเหล่าทหารราบเช่นเดียวกับขาพเจ้า ครั้งหนึ่งเคยมาเป็นครูวิชาทหารร่วมกันในโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า ตำแหน่งครั้งสุดท้ายของ พลโท ประทักษ์ จันทราภา คือ เป็นเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบก ระหว่างที่รับราชการอยู่นี้ พลโท ประทักษ์ จันทราภา ได้รับความไว้วางพระราชหฤทัยจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมแต่งตั้งให้เป็นราชองครักษ์เวร และราชองครักษ์พิเศษ ตลอดจนได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์มหาวชิรมงกุฎ เป็นเกียรติแก่ตระกูลวงศ์อีกด้วย ถึงแม้ว่า พลโท ประทักษ์ จันทราภา จะได้ออกจากราชการเมื่อครบเกษียณอายุไปแล้ว ก็ยังคงช่วยเหลือสนับสนุนกิจการของทางราชการอยู่เสมอตลอดมา

บัดนี้ พลโท ประทักษ์ จันทราภา ได้ถึงแก่อนิจกรรมแล้ว แม้ว่าจะเป็นการสูญเสียและจากไปตามวาระสภาพของสังขารร่างกาย ยังความเศร้าสลดเสียดายอาลัยรักให้แก่ครอบครัว

ญาติสนิทและมิตรสหายตลอดจนผู้ที่เคยอยู่ใต้บังคับบัญชาทุกคน อย่างไม่รู้จักเสื่อมคลายไปได้ ถึงร่างกายของ พลโท ประทักษ์ จันทราภา จะได้สูญสลายไปแล้ว แต่ชื่อเสียงและคุณงามความดียังคงอยู่อันจะเป็นตัวอย่างที่ดีงามแก่บรรดาข้าราชการทหารและชนรุ่นหลังต่อไป

ในการพระราชทานเพลิงศพ พลโท ประทักษ์ จันทราภา นี้ ข้าพเจ้าในฐานะที่เป็นเพื่อนกันมาตั้งแต่เด็ก ๆ ขอตั้งจิตอธิษฐานให้กุศลบุญราศีตลอดจนคุณงามความดี ที่เพื่อนรักได้บำเพ็ญไว้ รวมทั้งที่ท่านผู้อื่นได้บำเพ็ญกุศลอุทิศให้มาโดยลำดับ จงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของเพื่อนรัก จงบรรลุสุคติในสัมปรายภพตามควรแก่คติวิสัยเทอญ.

จอมพล ถ. กิตติขจร

(ถนอม กิตติขจร)

รัฐมนตรีว่าการกระทรวงกลาโหม และ ผู้บัญชาการทหารสูงสุด

คำไว้อาลัย

แด่

พลโท ประทักษ์ จันทราภา

คุณระเบียบ จันทราภา ภรรยา พลโท ประทักษ์ จันทราภา ได้แจ้งให้ข้าพเจ้าทราบว่า จะประกอบพิธีพระราชทานเพลิงศพ พลโท ประทักษ์ จันทราภา ในวันพฤหัสบดีที่ ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๑๖ ณ ฌาปนสถานวัดเทพศิรินทราวาส และขอให้ข้าพเจ้าเขียนคำไว้อาลัยเพื่อลงพิมพ์ในหนังสือ อนุสรณ์สำหรับแจกแก่บรรดาผู้ที่มาในงานนี้ ข้าพเจ้ารู้สึกเป็นเกียรติที่ได้มีส่วนร่วมเขียนคำไว้อาลัยแก่ผู้วายชนม์ในครั้งนี้ และด้วยความเต็มใจที่สุด

พลโท ประทักษ์ จันทราภา เป็นนายทหารฝ่ายเสนาธิการที่ทรงคุณค่ายิ่งผู้หนึ่งของกองทัพบก เป็นผู้มีภูมิปัญญาเฉียบแหลมเฉลียวฉลาด แม่นยำในหลักวิชา และมั่นคงในหลักการตลอดเวลา ฉะนั้น ผลงานทั้งหลายของ พลโท ประทักษ์ จันทราภา ไม่ว่าในฐานะฝ่ายอำนวยการหรือผู้บังคับหน่วย จึงดีเด่นเป็นพิเศษ เช่นระหว่างที่ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมสารบรรณทหารบก ก็ได้พัฒนางานของกรมสารบรรณทหารบกให้รุดหน้าเป็นอันมาก ซึ่งเป็นผลดีต่อการบริหารงานของกองทัพบกเป็นอย่างยิ่ง และในระหว่าง พลโท ประทักษ์ จันทราภา ดำรงตำแหน่งเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบก ก็ได้แสดงให้เห็นว่าท่านเป็นผู้ที่ สันทัด จัดเจน ในเรื่องการฝึกศึกษา อย่างแท้จริง โดยได้ปรับปรุงแก้ไขระบบการฝึกศึกษาของกองทัพบกให้ได้ประสิทธิภาพสูงสุดและเหมาะสมกับสถานการณ์ ทั้งนี้และทั้งนั้น ท่านต้องปฏิบัติหน้าที่ด้วยความลำบากตรากตรำมาก เพราะต้องเดินทางออกตรวจเยี่ยมหน่วยเกือบตลอดเวลา เพื่อให้เห็นและได้รู้ด้วยตาตนเอง จนเป็นเหตุให้สุขภาพของท่านทรุดโทรมลงตามลำดับ กองทัพบกจึงจำใจต้องให้ท่านได้พักผ่อนบ้างก่อนที่จะครบเกษียณอายุ โดยให้ท่านเข้าดำรงตำแหน่งประจำกองบัญชาการกองทัพบก

พลโท ประทักษ์ จันทราภา เป็นนายทหารชั้นผู้ใหญ่ที่ได้ประกอบคุณงามความดีให้แก่กองทัพบกไว้เป็นอันมากดังกล่าวมาแล้ว เมื่อท่านจากไปจึงยังความอาลัยรักแก่ข้าพเจ้าและข้าราชการในกองทัพบกเป็นที่ยิ่ง

ขอกุศลผลบุญราศีที่ พลโท ประทักษ์ จันทราภา ได้บำเพ็ญมาแล้วเมื่อมีชีวิตอยู่ จงเป็นพลวปัจจัยส่งผลให้ดวงวิญญาณของ พลโท ประทักษ์ จันทราภา จงได้ประสบสันติสุขในสัมปรายภพตามควรแก่วิสัยเทอญ.

จอมพล

(ประภาส จารุเสถียร)
ผู้บัญชาการทหารบก

คำไว้อาลัย

พลโท ประทักษ์ จันทราภา

กองทัพบกสมัยก่อนสงครามมีจำนวนนายทหารไม่มากนัก โดยเฉพาะในเหล่าหนึ่ง ๆ ก็มักจะรู้จักกันเกือบทุกคน ผมเองออกรับราชการในเหล่าทหารราบ ดังนั้น จึงมักจะได้รับทราบจากผู้ที่คุ้นเคยกับ พลโท ประทักษ์ จันทราภา ในฐานะเป็นเพื่อนรุ่นเดียวกันบ้าง รุ่นใกล้เคียงกันบ้าง เคยเป็นผู้ใต้บังคับบัญชาบ้าง หรือเป็นผู้บังคับบัญชาบ้าง ว่า พลโท ประทักษ์ จันทราภา เป็นผู้ทำงานเป็นระเบียบ เขียนหนังสือเรียบร้อย จดจำข้อมูลต่าง ๆ ได้ดีมาก จนเพื่อน ๆ ให้สมญาว่า "ยี่ต๊อก" ซึ่งมีความหมายว่า ถ้าใครต้องการรู้เรื่องอะไรแล้ว เป็นให้คำตอบได้ทั้งสิ้น เพราะมี "ยี่ต๊อก" คือ ตารางสำเร็จรูปอยู่ในมือ

ต่อมา ผมมีโอกาสได้คุ้นเคยกับท่านในฐานะที่ท่านเป็นเจ้ากรมสารบรรณทหารบก และเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบก และผมเป็นเจ้ากรมยุทธการทหารบก ในฐานะที่ผมเยาว์วัยกว่า ซึ่งก็เป็นธรรมดาที่ผู้ที่เยาว์วัยกว่า ย่อมมักจะคิดว่าตนทันสมัยกว่าในด้านวิชาการและความรู้ แต่กับท่านเจ้ากรมประทักษ์ ฯ แล้วหาได้เป็นเช่นนั้นไม่ เพราะท่านสามารถโต้ตอบอภิปรายกับคนรุ่นใหม่ไม่ว่าจะเป็นทางด้านวิชาความรู้ทั่ว ๆ ไป หรือวิชาชีพทางเสนาธิการกิจ แม้แต่ความรู้ทางด้านภาษาอังกฤษได้เป็นอย่างดี ซึ่งผมทราบว่าท่านสามารถทำตนได้เช่นนั้นจริง ๆ เนื่องจากผมได้เข้าไปเกี่ยวดองเป็นน้องเขยของท่าน จึงมีโอกาสได้แลเห็นความเป็นคนเจ้าระเบียบ พิถีพิถันในเรื่องความสะอาดและการแต่งกาย เป็นผู้ชอบอ่านหนังสือ และสะสมหนังสือเกือบทุกประเภท ท่านใช้เวลาว่างเกือบทั้งหมดไปในการอ่านหนังสือ ดังนั้น ท่านจึงสามารถปรับปรุงตนได้ทันกับเหตุการณ์และความก้าวหน้าของโลกได้อยู่ตลอดเวลาที่ท่านยังรับราชการอยู่ และแม้แต่เมื่อออกจากราชการแล้ว ท่านก็ยังปฏิบัติตนอยู่เช่นเดิม แต่เนื่องจากท่านมีเวลาว่างมากขึ้น ประกอบกับอายุย่างเข้าสู่ปัจฉิมวัย ท่านจึงเพิ่มกิจวัตรขึ้นอีกอย่างหนึ่ง คือ การเดินออกกำลังในตอนเย็นเป็นประจำ แต่ถึงกระนั้นก็ตาม เนื่องจากท่านได้ใช้ชีวิตราชการ หมกมุ่นในหน้าที่การงานมาอย่างตรากตรำ โรคภัยจึงเข้ามาเบียดเบียน

ท่าน ซึ่งท่านก็ได้ใช้กำลังใจและกำลังกายเข้าต่อสู้เฉพาะที่ป่วยหนักก็หลายครั้ง ในที่สุดท่านก็จำต้องยอมแพ้อย่างผู้มีสติเมื่อต้องเผชิญกับมรณะเมื่อวันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๑๖ เวลา ๐๙.๐๐ น. โดยได้ทิ้งความเศร้าโศกอาลัยอย่างสุดซึ้งไว้แก่บรรดาญาติมิตร พี่น้อง และลูกหลานทุกคน

ขออำนาจคุณพระศรีรัตนตรัย และกุศลผลบุญที่ท่านได้ตั้งมั่นสร้างสมมาด้วยดี จงส่งดวงวิญญาณอันบริสุทธิ์ของท่านไปสู่สุคติสัมปรายภพด้วย เทอญ ฯ.

พลโท [signature]

(สายหยุด เกิดผล)
ผู้ช่วยเสนาธิการทหารบกฝ่ายกำลังพล
ผู้บังคับศูนย์อำนวยการและประสานงาน
กองอำนวยการป้องกันและปราบปรามคอมมิวนิสต์

อาลัยมิตรร่วมรุ่น

พลโท ประทักษ์ จันทราภา ได้เข้าเป็นนักเรียนนายร้อยในโรงเรียนนายร้อยทหารบก (โรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้าในปัจจุบัน) ก่อนข้าพเจ้า แต่เราเรียนชั้นเดียวกัน และสอบไล่ได้ชั้นสูงสุดออกรับราชการเป็นนายทหารพร้อม ๆ กัน เมื่อ ๑ เมษายน ๒๔๗๒ ตามคำสั่งที่ ๒๐๑/๑๒๑๓๒ ลง ๒๖ มีนาคม ๒๔๗๑

เมื่อเป็นนักเรียนนายร้อย พลโท ประทักษ์ จันทราภา มีชื่อว่า "ประทุม" เพิ่งจะเปลี่ยนมาเป็น "ประทักษ์" เมื่อเป็นนายทหารแล้วหลายปี แม้กระนั้น ในหมู่มิตรสหายรุ่นเดียวกันก็ยังเรียกชื่อเดิมกันจนติดปากมากกว่าจะเรียกชื่อใหม่

พลโท ประทักษ์ จันทราภา เป็นคนคล่อง รวดเร็ว สมองฉับไว สติปัญญาเฉลียวฉลาด และเรียนเก่ง ดังนั้น เมื่อสอบไล่ชั้นสูงสุดออกเป็นนายทหาร จึงปรากฏว่าสอบได้ที่หนึ่งในจำนวนนักเรียนชั้นเดียวกันทั้งหมด ๔๒ คน ทั้งมีอายุน้อยที่สุดด้วย

ในวันรับพระราชทานกระบี่จากพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๗ เมื่อ ๒๖ มีนาคม ๒๔๗๑ (วันที่คำสั่งออก) นั้น นักเรียนนายร้อยชั้นสูงหลายคนจะต้องแสดงศิลปการต่อสู้แบบไทยถวายทอดพระเนตรด้วยเป็นชุดแรก เมื่อแสดงเสร็จแล้ว จะต้องรีบกลับไปชำระร่างกายโดยเร็วที่สุด และแต่งเครื่องแบบชุดที่หนึ่งมาเข้าแถวเตรียมรับพระราชทานกระบี่ให้ทันตามกำหนดเวลาก่อนที่การแสดงชุดหลัง ๆ จะเสร็จสิ้นลง พลโท ประทักษ์ จันทราภา ก็เป็นผู้หนึ่งในจำนวนนักแสดงเหล่านั้นด้วย

การได้มีชีวิตคลุกคลีมาด้วยกัน ร่วมกิน ร่วมนอน ร่วมทุกข์สุข ร่วมความลำบากตรากตรำ และร่วมอะไร ๆ อีกหลายอย่างในชีวิตนักเรียนนายร้อยเป็นเวลานานปี ย่อมทำให้บังเกิดความรักใคร่สนิทสนม เห็นอกเห็นใจกันในบรรดาเพื่อนร่วมชั้นเป็นธรรมดา

ดังนั้น หากจะมีสิ่งใดที่ พลโท ประทักษ์ จันทราภา ได้ทำผิดพลาดบกพร่องหรือไม่เหมาะสมไปบ้างในระหว่างนั้น พวกเพื่อน ๆ ในชั้นจึงมักจะให้อภัยไม่ถือสา โดยเห็นว่าเป็นน้องน้อยผู้อ่อนวัยกว่าเพื่อน

เมื่อสอบไล่ได้ทั้งหมดแล้ว ทางราชการได้ออกคำสั่งบรรจุเข้ารับราชการ ตามเหล่าต่าง ๆ ๕ เหล่า ดังนี้ :

เหล่าทหารราบ ๑๘ เหล่าทหารม้า ๖ เหล่าทหารปืนใหญ่ ๘ เหล่าทหารช่าง ๔ และเหล่าทหารสื่อสาร ๖

แต่ละเหล่ามีหน่วยรักษาพระองค์อยู่ด้วยดังนี้ :

เหล่าทหารราบ ๓ เหล่าทหารม้า ๒ เหล่าทหารปืนใหญ่ ๒ เหล่าทหารช่าง ๒ และเหล่าทหารสื่อสาร ๓

สมัยนั้น เหล่าทหารสื่อสารจัดเป็นเพียงหน่วยกองพัน มิใช่กรมเหมือนเหล่าอื่น ๆ ขึ้นตรงต่อกรมทหารช่าง

ผู้ที่สอบไล่ได้ที่สูง ๆ ซึ่งมีโอกาสดีได้เลือกเหล่าก่อนตามลำดับ ก็มักจะเลือกอยู่หน่วยรักษาพระองค์ เพราะถือเป็นเกียรติประวัติแก่ตัวเอง เครื่องแบบแตกต่างไปเล็กน้อย มีผ้าพันหมวกสีต่าง ๆ น้ำเงินแก่ขลิบแดง ฟ้าหม่น เหลือง ดำ และเม็ดมะปราง ยิ่งเมื่อแต่งเครื่องแบบเต็มยศด้วยแล้ว ก็ยิ่งหรูหราสง่างามสะดุดนัยน์ตากว่าหน่วยอื่น ๆ ที่มิใช่รักษาพระองค์

ยิ่งคนที่มีคู่รักคู่ใคร่อยู่ในกรุงเทพ ฯ ด้วยแล้ว ก็พยายามจะเลือกอยู่ในหน่วยรักษาพระองค์ให้ได้ เพราะหน่วยรักษาพระองค์นั้น ตั้งอยู่ในกรุงเทพ ฯ ทั้งหมด

แม้กระทั่งในนามบัตร ก็ยังมีคำว่า "รักษาพระองค์" ต่อท้ายหน่วยที่ตนประจำ

ในวันพระราชพิธีถือน้ำพระพิพัฒน์สัตยา ซึ่งถือเอาวันที่ ๓ เมษายน เป็นประจำทุกปี ข้าราชการสัญญาบัตรทุกกระทรวงทบวงกรม จะต้องแต่งกายด้วยเครื่องแบบเต็มยศ และไปชุมนุมกันอยู่ที่ระเบียงรอบพระอุโบสถวัดพระศรีรัตนศาสดารามทั้งหมด เพื่อกล่าวคำสัตย์ปฏิญาณสาบานตัว เสร็จแล้วจึงขึ้นไปบนพระอุโบสถ ดื่มน้ำพระพิพัฒน์สัตยาต่อพระพักตร์พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ถวายความซื่อสัตย์สุจริตและความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์เจ้า ต่อแผ่นดินและต่อชาติบ้านเมือง ผู้ใดที่มิได้ไปร่วมในพระราชพิธีนี้ หรือไปไม่ได้ด้วยเหตุหนึ่งเหตุใดก็ตาม จะต้องชี้แจงแสดงเหตุผลและหลักฐานให้ผู้บังคับบัญชาทราบโดยแน่ชัด มิฉะนั้นทางราชการจะถือว่าจงใจหลีกเลี่ยง

นายทหารรุ่นนี้ซึ่งเพิ่งออกรับราชการได้เพียง ๒ วัน ก็ถือว่าอยู่ในข่ายที่จะต้องไปในพระราชพิธีนี้ด้วย

วันนั้น ทุกคนจะต้องแต่งเครื่องแบบเต็มยศ มารวมกันอยู่ภายในบริเวณโรงเรียนนายร้อย ฯ ก่อน เมื่อได้เวลาแล้ว จึงจะรวมกันขึ้นรถไปยังวัดพระศรีรัตนศาสดารามพร้อม ๆ กัน

ตอนนี้เอง นายทหารคนไหนได้อยู่ในหน่วยรักษาพระองค์ ก็มักจะแสดงความภาคภูมิออกมาให้เห็นได้เด่นชัด เป็นการโชว์หรืออวดผู้ที่มิได้อยู่ในหน่วยรักษาพระองค์อยู่ในที นั่นก็เป็นธรรมดาสำหรับคนหนุ่ม ซึ่งกำลังเพ้อฝันในความโอ่อ่าหรูหรา เพราะเพิ่งมีโอกาสได้แต่งเครื่องแบบเต็มยศสำหรับนายทหารเป็นครั้งแรกในชีวิต

ก่อนถึงกำหนดวันเลือกเหล่า พวกเพื่อน ๆ ถาม พลโท ประทักษ์ จันทราภา ด้วยความอยากรู้ว่า จะเลือกไปอยู่เหล่าไหน หน่วยใด

พลโท ประทักษ์ จันทราภา ตอบอย่างหน้าตาเฉยด้วยถ้อยคำสั้น ๆ ว่า "โคราช"

เพื่อน ๆ ไม่มีใครเชื่อ เพราะเชื่อไม่ลง คิดว่าเป็นคำตอบสั้น ๆ เพื่อ "พราง" เสียมากกว่า ก็ใครที่ไหนเล่าจะเลือกไปอยู่บ้านนอก ทั้ง ๆ ที่ตัวเองสอบได้ที่หนึ่ง มีสิทธิ์และโอกาสเต็มที่จะเลือกอยู่ที่ไหนก็ได้ตามใจชอบ ?

ครั้นถึงวันเลือกเหล่าเข้าจริง ๆ ก็ปรากฏว่า พลโท ประทักษ์ จันทราภา เลือกไปประจำอยู่กองพันที่ ๒ กรมทหารราบที่ ๕ จังหวัดนครราชสีมาจริงตามที่บอกเพื่อน ๆ ไว้ ด้วยเหตุผลส่วนตัวบางประการ ทำให้บรรดาพวกเพื่อน ๆ ทุกคนแปลกใจไปตาม ๆ กัน

พวกเรายังมิได้แยกย้ายจากกันไปประจำตามหน่วยต่าง ๆ โดยทันที เพราะทางราชการระบุให้นายทหารรุ่นนี้เข้าประจำกรมเสนาธิการทหารบกทั้งหมด เพื่อปฏิบัติหน้าที่ร่วมกันต่อไปอีก ๓ เดือนเต็ม กล่าวคือ :

ในเดือนเมษายนทั้งเดือน ต้องเข้ารับการฝึกขี่ม้าเพิ่มเติม เพื่อให้เกิดความเจนจัดเป็นพิเศษ ที่กรมทหารม้า บางซื่อ ทั้ง ๆ ที่ทุกคนก็ได้ฝึกขี่อยู่แล้วสัปดาห์ละครั้ง เมื่อเรียนอยู่ในชั้นสูงสุด นอกจากนั้น ยังต้องเข้ารับการศึกษาเรื่องการปฏิบัติบำรุงม้าประกอบด้วย เมื่อเสร็จภารกิจแต่ละวันแล้ว ต้องกลับมากินมานอนที่โรงเรียนนายร้อย ฯ อย่างเดิมเหมือนเมื่อครั้งยังเป็นนักเรียน ระหว่างนี้ทางโรงเรียนปิดเทอม เงียบเหงา

ต่อจากนั้น ในเดือนพฤษภาคมและมิถุนายน ต้องไปฝึกและศึกษา การใช้อาวุธปืนเล็กปืนกลเพิ่มเติมให้เกิดความชำนิชำนาญยิ่งขึ้นที่จังหวัดนครราชสีมา ทั้ง ๆ ที่พวกเราก็ได้ฝึกและศึกษากันมามากแล้วเมื่ออยู่โรงเรียน

การคลุกคลีใกล้ชิดกันในระยะ ๓ เดือนนี้ แม้จะเป็นไปในฐานะนายทหารซึ่งเราต่างก็สึกรู้ว่ากำลังจะย่างเข้าสู่ความเป็นผู้ใหญ่ด้วยกันทุกคนก็ตาม แต่ความเคยชินซึ่งมีมาช้านานนับจำนวนปี ๆ ก็ทำให้รู้สึกเสมือนว่าพวกเรายังเป็นนักเรียนอยู่นั่นเอง

ในต้นเดือนกรกฎาคม จึงเริ่มแยกย้ายกันไปรับราชการตามตำแหน่งแห่งที่ของตน โอกาสที่จะร่วมชีวิตภายในแหล่งหรือสถาบันเดียวกันเหมือนแต่ก่อนเป็นอันสิ้นสุด

ต่อจากนั้นไป แต่ละคนก็ได้กระโดดโลดเต้นไปตามวิถีแห่งชีวิต ซึ่งแน่ละ ย่อมจะปูลาดด้วยพรมกำมะหยี่บ้าง เป็นหลุมเป็นบ่อเต็มไปด้วยขวากหนามบ้าง แต่ไม่ว่าจะเป็นอย่างไหนทุกคนก็จะต้องรับผิดชอบในการดำเนินชีวิตของตนเอง

นี่คือทางแยกของชีวิตครั้งแรก !

หลังจากกบฏบวรเดช เมื่อปี ๒๔๗๖ สิ้นสุดลง พวกเราก็เริ่มพบกับทางแยกของชีวิตครั้งที่สอง เป็นทางแยกที่มีความหมายและสำคัญต่อชีวิต บันดาลให้เกิดช่องว่างซึ่งนับวันก็จะยิ่งห่างกันออกไปทุกที พวกเราหลายคนได้รับบำเหน็จเลื่อนขั้นเงินเดือนคนละ ๒—๓ ขั้น เป็นรางวัลในฐานะอยู่กับฝ่ายผู้มีชัย ตรงข้ามกับพวกเราอีกกลุ่มหนึ่ง ซึ่งแม้จะเป็นกลุ่มน้อยเพียงไม่กี่คน ต้องเดินทางเข้าสู่คุกบางขวางในฐานะอยู่กับฝ่ายผู้ปราชัยพ่ายแพ้ ทั้ง ๆ ที่ตนเองมิได้รู้เห็นอะไรด้วยเลยแม้แต่น้อย

กระแสการเมืองช่างมีอิทธิอำนาจรุนแรงถึงเพียงนี้ !

แน่นอนทีเดียว เมื่อกาลเวลาล่วงเลยไป ๑๐ ปี — ๒๐ ปี — ๓๐ ปี ช่องว่างระหว่างพวกเรากลุ่มใหญ่กับกลุ่มน้อยนั้น ก็ห่างไกลกันยิ่งขึ้นไปตามลำดับ จะว่าเป็นเพราะบุญวาสนาหรือเวรกรรมอะไรก็พูดไม่ถูกเหมือนกัน

พลโท ประทักษ์ จันทราภา ได้รับราชการก้าวหน้ามาตามลำดับ ทั้งทางทหารและทางการเมือง ผ่านตำแหน่งต่าง ๆ มากหลาย ปรากฏในประวัติที่ตีพิมพ์อยู่แล้ว จากนายทหารชั้นผู้น้อยจนกระทั่งเป็นนายทหารชั้นผู้ใหญ่ จากตำแหน่งผู้บังคับหมวด จนกระทั่งถึงตำแหน่งเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบก ซึ่งเป็นตำแหน่งสำคัญตำแหน่งหนึ่งในกองทัพบก จากยศร้อยตรีมาจนกระทั่ง พลโท ซึ่งเป็น ๑ ใน ๕ พลโท ของรุ่นเดียวกัน ตลอดชีวิตในราชการ ก็ได้ปฏิบัติหน้าที่ให้บังเกิดประโยชน์ต่อกองทัพบกเป็นอันมาก ได้รับพระมหากรุณาธิคุณให้เป็นราชองครักษ์พิเศษ เป็นนายทหาร

พิเศษประจำกรมทหารราบที่ ๑๑ รักษาพระองค์ และได้รับพระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์สายสะพายมหาวชิรมงกุฎ อันนับว่าเป็นเกียรติยศสูงยิ่ง ทั้งแก่ตนเองและแก่วงศ์ตระกูลสืบไป

อนึ่ง ขณะที่ข้าพเจ้าดำรงตำแหน่งเสนาธิการกรมยุทธศึกษาทหารบก แล้วต่อมาได้เลื่อนขั้นดำรงตำแหน่งรองเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบกนี้เอง เป็นระยะเวลาที่ พลโท ประทักษ์ จันทราภา ได้เข้ามาดำรงตำแหน่งเจ้ากรมยุทธศึกษาทหารบกพอดี ข้าพเจ้าจึงได้มีมิตรร่วมรุ่นมาเป็น "นาย" โดยตรงอยู่ไม่น้อยกว่า ๓ ปี

คนเราอาจจะหนีอะไร ๆ หลายอย่างได้พ้น แม้กระทั่งคุกตะราง แต่สิ่งหนึ่งที่ทุกคนหนีไม่พ้นแน่ ๆ

นั่นคือ **ความตาย !**

ดังนั้น เมื่อกรรมลิขิตได้ขีดเส้นมาให้เพียงเท่านี้ พลโท ประทักษ์ จันทราภา จึงมีอันต้องจากไปอย่างไม่มีอะไรจะขัดขืนได้ ในท่ามกลางความตกตะลึงใจหายและความเศร้าเสียดายอาลัยรักอย่างสุดซึ้งของครอบครัว ญาติสนิทมิตรสหาย ตลอดจนบรรดาเพื่อนนายทหารร่วมรุ่นที่ยังมีชีวิตเหลืออยู่ทุกคน

พลโท ประทักษ์ จันทราภา ได้ล่วงลับไปเป็นคนที่ ๒๐ ของนายทหารรุ่นนี้หลังจากครบเกษียณอายุราชการเป็นคนสุดท้ายในรุ่นได้ไม่นานนัก ยังเหลืออีก ๒๒ ชีวิต ซึ่งก็จะต้องร่วงหล่นตามไปเป็นลำดับในภายหลังเหมือนดังที่ได้ร่วงหล่นไปก่อนหน้าแล้วทีละคนสองคน

ในนามของนายทหารรุ่น ๒๔๗๒ ขอแสดงความเศร้าสลดอย่างยิ่งในมรณกรรม ของพลโท ประทักษ์ จันทราภา มิตรรักร่วมรุ่นของเราคนหนึ่งไว้ ณ ที่นี้ด้วย

ขอกุศลบุญราศีที่ พลโท ประทักษ์ จันทราภา ได้สร้างสมไว้ และกุศลผลบุญที่ครอบครัวญาติมิตรและบรรดาผู้ชอบพอรักใคร่นับถือทุกท่าน ได้บำเพ็ญกุศลให้นั้น ได้มารวมเป็นพลวปัจจัยสัมฤทธิ์อิฏฐวิบูลมนุญผล ส่งให้วิญญาณของ พลโท ประทักษ์ จันทราภา มิตรรักร่วมรุ่น ได้เพิ่มพูนความสุข เสวยทิพยสมบัติในสัมปรายภพ ตามควรแก่คติวิสัยทุกประการ เทอญ.

พลตรี ไชยันต์ ถนัดหัตถกรรม

(ไชยันต์ ถนัดหัตถกรรม)

ในนามคณะนายทหารรุ่น ๒๔๗๒

ความหวัง

วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๔ พี่ทุมได้รับการฉีดยาฟลูโร ยูเรซิล ของโรช ครบคอสแล้ว อาการทั่วไปขณะนี้รู้สึกดีขึ้นมาก ทั้งทางร่างกายและจิตใจ รวมถึงความรู้สึกต่าง ๆ หน้าท้องที่เคยอืดหลามได้ยุบลงไปแยะ จนเห็นเป็นหน้าท้องปกติ อาการอืดอัดแน่นภายหลังรับประทานอาหารได้หายไปสิ้น การรับประทานอาหารจึงได้เท่าคนปกติ พี่ทุมเล่าให้ฟังว่า ได้กินข้าวมันไก่ตอน สะเต็กเนื้อสันใน สลัดผักสดต่าง ๆ รวมทั้งขนมนมเนยทุกชนิดโดยเอร็ดอร่อย การนอนก็นอนได้หลับสนิทดี ไม่มีความอ่อนเพลีย ร่างกายจิตใจสบาย พี่ทุมคุยได้มากมายเป็นชั่วโมง และดูมีความหวังในชีวิตว่า การรักษาโรคครั้งนี้จะได้ผลหายขาด ทำให้เกิดความกระตือรือร้น ที่จะได้รับการรักษาต่อไปอีก เพื่อตัดรากถอนโคนโรคร้ายให้สิ้นเสียนหนาม

ข้างบนนั้นคือบันทึกของผม ภายหลังจากที่พี่ทุมได้รับการรักษาในโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า ในปลายปี ๒๕๑๔ ซึ่งได้รับการผ่าตัดลำไส้ออกทิ้งไปบางส่วน เนื่องจากมีเนื้องอกในลำไส้ใหญ่ ภายหลังการต่อลำไส้ส่วนที่เหลือกับตอนปลายแล้ว พี่ทุมก็กินอาหารได้ตามปกติ ถ่ายปกติ และมีชีวิตประจำวันตามแบบธรรมดาประมาณสักหนึ่งเดือน จึงมีอาการท้องอืดเป็นท้องมาร ก็ได้กลับไปหาแพทย์โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า แพทย์ได้เจาะน้ำออกบางส่วน และเริ่มฉีดยาที่มีชื่อว่า ฟลูโร ยูเรซิล ของบริษัทโรช สวิตเซอร์แลนด์ ยาฉีดชนิดนี้ฉีดเป็นคอสนานนับเดือน ท้องจึงยุบลง แต่อาการทางเม็ดเลือดของพี่ทุมผิดปกติ โดยการตรวจของนายแพทย์พบว่า เม็ดเลือดแดงชนิดหนึ่งถูกสกัดกั้น ไม่ให้ออกมาหมุนเวียนในกระแสโลหิต เป็นเหตุให้มีอาการเลือดสีจาง

วันที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๕ ผมได้ไปเยี่ยมพี่ทุม และจดบันทึกไว้ว่า ได้นั่งคุยกันนานครึ่งชั่วโมงที่ตึกร้าน ร. จันทรา ชั้นสอง พอดีได้เวลาอาหารกลางวัน พี่ทุมเดินลงชั้นล่างเอง และนั่งรับประทานอาหารที่โต๊ะชั้นล่าง รู้สึกว่าพี่ทุมมีกำลังวังชาเป็นปกติดี จากการคุยได้ความว่า อาหารนั้นรับประทานได้เป็นปกติ นอนหลับดี ไม่มีอาการของโรคที่น่าสนใจ หน้าท้องวัดโดยรอบได้ ๓๓–๓๔ นิ้ว ผิวหนังก็มีความมันดี หน้าตาสดชื่นแจ่มใส จากการถามเรื่องรักษาโรคเก่า ก็ได้ความว่า หยุดยากินยาฉีดหมดสิ้นโดยคำสั่งของแพทย์ ขณะนี้ครบเวลาหนึ่งปี นับแต่ออกจาก

โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าปีกลาย ที่ได้รับการผ่าตัดลำไส้แล้ว ยังไม่มีร่องรอยการคืบหน้าของโรคแต่อย่างไร

นั่นก็เป็นความหวังขั้นที่สองของผมว่า พี่ทุมจะมีชีวิตอยู่ได้อีกสัก ๔—๕ ปีกระมัง ตามที่ควรคาดหมายสำหรับข้อายุคนขนาดพี่ทุม ที่มีโรคเนื้องอกของลำไส้ขั้นภายหลังผ่าตัดไปแล้ว แต่ที่ในใจของผมนั้นมันไม่ค่อยสบายเท่าไร เพราะว่าถ้าเป็นโรคเนื้อร้ายชนิดมะเร็งในลำไส้แล้ว พี่ทุมคงมีหวังเพียงหนึ่งปีเป็นอย่างเก่ง ผมไปเยี่ยมพี่ทุมครั้งไร ก็ภาวนาในใจทุกครั้งว่า ให้ไอ้เนื้องอกที่ถูกตัดออกนั้นมันสิ้นซากสูญพันธุ์ไปเสียเถิด พี่ทุมจะได้มีอายุยืนอีกสักหน่อย ผมเดา ๆ เอาว่าพี่ทุมมีโรคตับด้วยแน่ ๆ เพราะสุราที่พี่ทุมดื่มเอาไว้หลายสิบปี มันคงเผาตับพี่ทุมสุกไปแยะ ที่พี่ทุมไม่มีอาการโรคตับแข็งอยู่ได้ทุกวันนี้ ก็นับว่าเป็นโชคดีมหาศาลแล้ว เราพวกน้อง ๆ (หมายถึงหมอหลายคนและพยาบาลหลายคนที่เป็นตำแหน่งน้องของพี่ทุม) ช่วยกันทำพิธีอดเหล้าให้พี่ทุมหลายครั้งในเวลาหลายปี ไม่สำเร็จ เลยต้องปล่อยไปตามอัธยาศัย

มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๖ พี่ทุมเข้าโรงพยาบาลอีกแล้ว คราวนี้แพทย์ได้ทำการตัดลำไส้ออกมาต่อช่องไว้ทางหน้าท้อง สำหรับอุจจาระ ตอนนี้พี่ทุมชักหน้าเสีย ชักไซ้ไล่เลียงนายแพทย์ทางโรงพยาบาลหลายอย่าง ซึ่งบางอย่างผมได้ยินเข้า ก็รู้ว่านายแพทย์เลี่ยงไปเสีย โดยเหตุที่พี่ทุมเป็นคนไวต่อเหตุการณ์มาก เฉพาะอย่างยิ่งเป็นเรื่องของตนเอง พี่ทุมศึกษาเรื่องของหมอยารักษา รวมถึงเรื่องผลผ่าตัดเอาไว้มากมายโดยรอบคอบ หมอก็เถอะ บางครั้งแทบจะจนด้วยเกล้าที่จะตอบคำถามพี่ทุม

ระหว่างการนอนพักอยู่ในโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าครั้งนี้ ผมได้สังเกตว่า พี่ทุมมีอารมณ์หงุดหงิดจนออกนอกหน้า พี่ทุมไม่เคยเลยที่จะดุพี่เบียบต่อหน้าน้อง คราวนี้ก็ได้เห็นได้ยินกับหูตัวเอง พี่ทุมดุว่าแว่นตาที่เคยใส่หายไปไหน พี่เบียบหาไม่พบ ทั้ง ๆ ที่มันวางอยู่บนโต๊ะกระจกแต่งตัวข้างเตียงนอนพี่ทุมนั่นเอง การป่วยนอนโรงพยาบาลครั้งนี้ พี่ทุมเสียกำลังไปแยะ เนื้อตัวเหี่ยวไปอย่างเห็นทันตา ร่วงโรยซูบซีด กำลังใจก็ตกต่ำไปด้วย พี่ทุมไม่ค่อยจะพูดจาตลกกับพวกเราเหมือนเจ็บป่วยคราวก่อน ๆ มีแต่พรรณนาอาการของความป่วย ผมชักสังหรณ์ใจว่าพี่ทุมคราวนี้ถ้าจะแย่เสียแล้ว ทางโรงพยาบาลก็เยียวยากันเต็มสติม ไม่มีได้อดออมมือกันแล้ว อะไรดีอะไรวิเศษหามาประคบประหงมพี่ทุม เลือดในธนาคารเลือดมีเท่าไรเอามาถ่ายใส่ให้พี่ทุมตลอด ๒๔ ชั่วโมง

คราวนี้พี่ทุมนอนเสียสองเดือนกว่า แล้วก็ลุกกลับบ้านโดยมีช่องอุจจาระทางหน้าท้อง ส่วนแผลที่ผ่าตัดหน้าท้องก็หายดี

ไอ้โรคเนื้อร้ายในช่องท้องของพี่ทุมนั้นไม่ต้องกล่าวถึงมันอีกแล้ว นายแพทย์ทางโรงพยาบาลไม่ได้แตะต้องอวัยวะภายในเลย โดยเหตุที่สันนิษฐานว่าเนื้อร้ายมันแพร่หลายเกินกำลังของการผ่าตัด การเปิดช่องให้อุจจาระออกทางหน้าท้อง ก็เพียงแต่ยืดเวลาให้พี่ทุมมีโอกาสทำธุระของพี่ทุมเป็นระยะสุดท้ายเท่านั้น จะช้านานกี่เดือนหรือเร็วกี่วันเป็นอันบอกไม่ได้ พี่ทุมไม่มีโอกาสทราบเหตุการณ์อันนี้อย่างแท้จริง เพราะใครเล่าจะกล้าพูดความจริงที่เหมือนปกาสิตเพชฌฆาตต่อหน้าต่อตาผู้ที่กำลังแพ้ต่อโรคร้าย

ตอนต้นเดือนเมษายน พ.ศ. ๒๕๑๖ พี่ทุมก็ต้องเข้ามาในโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้าโดยอาการรีบด่วนอีกครั้ง เนื่องจากมีเลือดออกทั้งทางช่องอุจจาระ กับอาเจียนออกทางปาก เลือดสดบ้างแห้งบ้าง คราวนี้พี่ทุมถูกเก็บตัวในห้อง ไอ ซี ยู ตลอดเวลา จนกระทั่งวันที่ ๑๐ เมษายน เวลา ๘ หรือ ๙ โมงเช้า ก็ได้รับแจ้งออกมาจากแพทย์ของห้องไอ ซี ยู ว่าสิ้นใจเสียแล้ว โดยหัวใจวาย

ผมเขียนบันทึกนี้ก็ไม่ได้ตั้งใจจะสกิดความเศร้าโศกของญาติพี่น้อง เพราะเหตุว่าผมเองก็มีความอาลัยพี่ทุมมาก พี่ทุมเป็นพี่เขยผมมาสามสิบกว่าปี เขาไม่เคยก้าวร้าวญาติพี่น้องของผมเลย ญาติของผมนับถือพี่ทุมดีทุกคน ผมเองก็ไม่รักใคร่พี่ทุมเป็นพิเศษอะไร แต่ความเคารพยำเกรงนั้นมันเกิดขึ้นเองจากความไม่เอาไหนของพี่ทุมแท้ ๆ ผมสดุดีได้แค่นี้ละครับ

นายแพทย์ ร้อยเอก สง่า กลิ่วัฒน์

รำลึกถึงพี่ประทักษ์

พี่ประทักษ์ เป็นที่รักและเคารพของพวกน้อง ๆ ทุกคน ในวงศ์สกุลจันทราภา เรามีคุณพ่อและคุณแม่เป็นต้นตระกูล เรามีพี่น้องท้องเดียวกันทั้งหมดด้วยกัน ๙ คน ได้ถึงแก่มรณกรรมเสียตั้งแต่ยังเยาว์วัย สองคน คือพี่โกสุมภ์ ได้ถึงแก่กรรมเมื่ออายุได้ ๑๓ ปี และน้องประทีปได้ถึงแก่กรรมเมื่อมีอายุได้ ๖ เดือน นั่นเป็นการสูญเสียที่นำความเศร้าสลดมาสู่ครอบครัวเราเป็นครั้งยิ่งใหญ่ในอดีต คงมีสายโลหิตจันทราภาแท้ที่นับต่อจากคุณพ่อและคุณแม่เพียง ๗ คนเท่านั้นคือ.—

๑.	พล.ท. ประทักษ์	จันทราภา
๒.	นางอุบล	จันทราภา (ภรรยา พล.ต. เชื่อม ปายะนันทน์)
๓.	นางเกษร	จันทราภา
๔.	นายเทพ	จันทราภา
๕.	นางอุไรวรรณ	จันทราภา (ภรรยา พล.ท. สายหยุด เกิดผล)
๖.	น.อ. ประเทือง	จันทราภา
๗.	น.ส. วรรณวิไล	จันทราภา

คุณแม่ได้ถึงแก่มรณกรรมเมื่อปี ๒๔๗๖ ขณะนั้นพี่ประทักษ์มียศเป็นร้อยโท รับราชการเป็นอาจารย์อยู่ที่ ร.ร. นายร้อยทหารบก ในเวลานั้นพี่น้องที่โตพอจะมีปัญญาที่จะเป็นหัวเรี่ยวหัวแรงวิ่งเต้นวิ่งรักษาพยาบาลคุณแม่ได้ ก็มีอยู่ ๒ คนคือ พี่ประทักษ์และพี่อุบล (จันทราภา) ปายะนันทน์ ถึงแม้ขณะนั้นเมื่อเป็นอาจารย์อยู่ที่ ร.ร. นายร้อย จะต้องกลับไปค้างที่ ร.ร. นายร้อย เพราะตอนเช้าจะต้องนำนักเรียนนายร้อยออกทำการฝึกตั้งแต่ ๕ นาฬิกาตอนเช้าทุกวันแต่พี่ประทักษ์เป็นผู้ที่เปี่ยมไปด้วยความกตัญญูกตเวทีและรักคุณแม่เป็นสุดชีวิต ก็อยู่เฝ้าอาการป่วยของคุณแม่อยู่จนดึกดื่นทุกคืนตราบจนคุณแม่ได้สิ้นไป ต่อมาเมื่อปี ๒๔๘๓ คุณพ่ออันเป็นที่รักยิ่งของพวกเราทุกคนก็ได้ถึงแก่มรณกรรมลง คุณพ่อเมื่อยังมีชีวิตอยู่ในระยะก่อนสิ้นชีพนั้น เห็นว่าครอบครัวเรายังเป็นครอบครัวเล็ก ๆ อยู่ยังไม่มีความแข็งกล้าพอที่จะอยู่ผจญกับสังคมอนาคตได้ ถ้าพวกลูก ๆ จะแตกความสามัคคีกัน ด้วยการเห็นการณ์ไกลเช่นนี้และประกอบทั้งมิได้มีทรัพย์มรดกอะไรมากมายนัก จึงเกรงว่าพวกลูก ๆ ที่ยังเล็กอยู่และยังไม่สามารถจะช่วยตัวเองได้ต่อไปภายภาคหน้าก็จะลำบาก เมื่อท่าน

ได้เล็งเห็นเช่นนี้แล้วจึงได้มอบการสืบสิทธิในการปกครองในฐานะทายาทคนโตและอาวุโสที่สุดในการปกครองดูแลและอุปการะน้อง ๆ ที่ยังเยาว์วัยอยู่และยังช่วยตัวเองไม่ได้ ให้ได้รับความร่มเย็นเสมอเหมือนเมื่อคุณพ่อปกครอง ฉะนั้นเมื่อสิ้นบุญคุณพ่อไปแล้วพี่ประทักษ์ก็ได้รับหน้าที่นี้แทนคุณพ่อและก็ได้ให้ความดูแลอุปการะน้อง ๆ บางคนที่ยังไม่สามารถช่วยตัวเองได้เลี้ยงดูส่งเสียให้เล่าเรียนจนสำเร็จการศึกษามีอาชีพเลี้ยงตัวเองได้ดีทุกคน จึงอาจกล่าวได้ว่าพี่ประทักษ์ก็เปรียบเสมือนร่มโพธิ์ร่มไทรของพวกน้อง ๆ ทุกคน การจากไปอย่างไม่มีวันกลับของพี่ประทักษ์จึงนับว่าเป็นการสูญเสียอันยิ่งใหญ่ ซึ่งเป็นการนำความโศกเศร้าอย่างสุดซึ้งซึ่งพวกเรามีความรู้สึกเช่นนี้ทุกคน

เมื่อพวกเราได้ทราบข่าวการป่วยของพี่และทราบจากพี่ระเบียบว่า อาการป่วยของพี่ประทักษ์เป็นที่น่าวิตกและได้นำเข้ารักษาตัวที่ ร.พ. พระมงกุฎเกล้า พวกเราทุกคนไม่สบายใจเลยและมีความเป็นห่วงตลอดเวลา พวกเราทุกคนตลอดจนน้องฝ่ายเขยและสะใภ้ก็ได้ผลัดกันไปเฝ้าอาการป่วยในระยะที่เข้ารักษาตัวครั้งหลังนี้ทุกวันมิได้ขาด พวกเรารู้สึกเกิดความเศร้าและสงสารพี่มากเพราะต้องนอนให้เลือดและน้ำเกลืออยู่ท่าเดียว ทำให้เกิดอาการเมื่อยปวด พวกเราก็ได้แต่ช่วยบีบ ๆ นวด ๆ ให้พอได้คลายความทรมานลงได้บ้าง แต่พี่เป็นคนที่มีขันติและอดทนจะเห็นได้จากขณะที่เจ็บป่วยก็มีความอดทนต่อทุกขเวทนาไม่ปล่อยใจให้กระสับกระส่าย ไม่แสดงอาการทุรนทุรายต่อการคุกคามของโรคเลย ตรงกันข้ามกับพูดจาเป็นปกติเสมือนว่าไม่มีอะไรเกิดขึ้น เพียงนอนพักผ่อนเฉย ๆ ครั้งสุดท้ายเมื่อนายแพทย์มาแจ้งว่าจะทำการผ่าตัดเปิดหน้าท้องอีกครั้งหนึ่ง เพื่อการรักษาและปรารถนาจะให้พี่หาย พี่ก็แสดงความเข้มแข็งว่ากำลังใจยังแข็งแกร่งและอดทนสมเป็นชายชาติทหารโดยยกมือขึ้นแตะหน้าผากทำนองทำความเคารพแบบทหาร และอนุญาตให้หมอผ่าตัดได้ และยังกล่าวกับนายแพทย์ว่า “ เอาเลยหมอ หมอสู้ ผมก็สู้ เมื่อโรคมันจะชนะได้ก็ยอมมัน ” นี่เป็นคำกล่าวแบบชายชาติทหารและแบบนักกีฬา (อันที่จริงพี่เป็นนักกีฬาชั้นเยี่ยมเหมือนกัน ตามประวัติเมื่อเป็นนักเรียนนายร้อยปีสุดท้าย พี่เคยชนะการแข่งขันกีฬาฟันดาบสากล ต่อหน้าพระที่นั่งในหลวงรัชกาลที่ ๗ และได้รับพระราชทานรางวัลเป็นซองบุหรี่เงิน และเมื่อยังหนุ่ม ๆ อยู่ก็เป็นผู้มีฝีมือทางเทนนิสอยู่ในชั้นมือเยี่ยมคนหนึ่ง) พี่ประทักษ์เป็นคนที่มีสมองดีเรียนหนังสือเก่งสอบไล่เป็นที่หนึ่งทุกครั้ง มีบุคลิกเป็นที่น่าเลื่อมใสมีคุณธรรมสูงและเป็นที่เลื่อมใสศรัทธาในศาสนามาก จะเห็นได้จากเมื่อขณะนอนรักษาตัวในโรงพยาบาลได้เรียก น.อ. ประเทือง น้องรองคนสุดท้องมาสั่งให้ไป

กราบนมัสการเรียนกับท่านเจ้าประคุณสมเด็จพุทธโฆษาจารย์ วัดราชบพิธว่า ตามที่ได้ปวารณาตัวไว้ว่าถ้าหายจากโรคออกจากโรงพยาบาลแล้วก็จะขออุปสมบทเพื่อเอาธรรมะเป็นที่พึ่งในบั้นปลายแห่งชีวิตนั้น ถ้าจะต้องของดเสียแล้ว เพราะถึงแม้จะหายจากอาการป่วยไข้แล้วร่างกายก็คงยังไม่สมบูรณ์เช่นปกติชนทั่วไป เพราะอย่างน้อยการขับถ่ายของเสียภายในร่างกายก็จะต้องใช้ขับถ่ายออกทางหน้าท้อง ซึ่งเป็นการยุ่งยากเมื่อบวชเป็นพระแล้วก็จะไม่สามารถปฏิบัติภารกิจทางศาสนาได้แต่จะขอสร้างกุศลในทางอื่น คือต้องการจะสร้างพระประธานถวายวัดที่ยังไม่มีพระประธาน และบริจาคทรัพย์เพื่อบำรุงวัดวาอารามต่อไป อันนี้เป็นสิ่งที่ยืนยันว่าพี่ได้ตั้งใจดีมีจิตเป็นมหากุศล แต่ทุกสิ่งทุกอย่างนั้นตกอยู่ในลักษณะอนิจจัง ไม่เที่ยงแท้แน่นอน ถึงแม้พี่จะตั้งใจดีแต่ก็มีมารมาขัดขวางจนถึงต้องจากโลกนี้ไป อย่างไรก็ดีด้วยดวงจิตอันเป็นกุศลของพี่ กุศลนี้จะนำส่งวิญญาณของพี่ไปสู่สุคติภพแล้ว

จริงอยู่แม้ความตายจะไม่ละเว้นใครตามกฎแห่งสังขารวัฏก็ตาม แต่มรณกรรมของพี่ประทักษ์ก็นำมาซึ่งความเศร้าสลดใจและอาลัยแก่บรรดาญาติพี่น้องเป็นอย่างยิ่ง พวกน้อง ๆ หลานทั้งฝ่ายเขยและสะใภ้ทุกคนจึงขอตั้งจิตอธิษฐานต่อคุณพระศรีรัตนตรัยและบรรดาปวงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลก ตลอดถึงกุศลกรรมทั้งหลายที่พี่ได้บำเพ็ญไว้ รวมทั้งบุญกุศลที่บรรดาญาติมิตรทุกคนได้ทำอุทิศ จงเป็นพลวปัจจัยหนุนนำดวงวิญญาณของพี่ประทักษ์ไปสู่สุคติในสัมปรายภพนั้นด้วย.

จากน้อง ๆ และหลาน ๆ

อาลัยพี่ทุม

ในที่สุดวันเวลาที่ดิฉันเกรงกลัวที่สุดในชีวิตซึ่งจะต้องเผชิญในวันหนึ่งนั้นก็ได้มาถึงแล้ว เมื่อเช้าวันที่ ๑๐ เมษายน ๒๕๑๖ เมื่อดิฉันได้รับโทรศัพท์จากโรงพยาบาล แจ้งข่าวการเสียชีวิตของพี่ทุมอย่างกระทันหัน ทั้ง ๆ ที่ญาติพี่น้องและนายแพทย์ที่ทำการรักษาพี่ทุมอยู่นั้น ได้พยายามปลอบใจและเตรียมใจดิฉันมาล่วงหน้าหลายวันแล้วก็ตาม ดิฉันก็ยังไม่สามารถควบคุมสติและระงับความเศร้าโศกเสียใจอย่างที่สุดไว้ได้ เมื่อถึงเวลานั้นเข้าจริง ๆ

พี่ทุมจากดิฉันจากทุกคนไปแล้วอย่างไม่มีวันกลับมาอีก ทิ้งไว้แต่ความอาลัยรัก และความดีที่พี่ทุมได้สร้างสรรค์ไว้ตลอดชีวิต พี่ทุมประกอบแต่กรรมดี มีความรักความซื่อสัตย์ และความห่วงใยต่อครอบครัวจนวาระสุดท้ายของชีวิต รักงาน และปฏิบัติการงานหน้าที่ด้วยดีจนเกษียณอายุ พี่ทุมยังรักการออกกำลังกายอีกด้วย การออกกำลังกายที่ชอบมากที่สุด คือ การเดิน พี่ทุมจะต้องออกเดินจากบ้านไปตามถนนสายโน้นบ้าง สายนี้บ้างทุก ๆ เย็น หลังจากกลับจากทำงานมาแล้วจะเปลี่ยนเสื้อผ้าเป็นกางเกงขาสั้นพร้อมด้วยไม้เท้าคู่ชีพ ตั้งหน้าตั้งตาเดิน เดิน เดิน ไปเรื่อย ๆ บางครั้งก็แวะเยี่ยมเยียนญาติมิตรเสร็จตามเส้นทางที่ผ่าน จะกลับถึงบ้านก็ได้เวลาอาหารเย็นพอดี พี่ทุมปฏิบัติตัวเช่นนี้มาเป็นเวลาแรมปี ตั้งแต่ยังรับราชการอยู่จนเกษียณอายุแล้วก็ตาม สุขภาพอนามัยก็ยังแข็งแรงเช่นเดิม เพิ่งจะหยุดพักการเดินเมื่อแพทย์ให้พักรักษาตัวด่วนในโรงพยาบาลเพียง ๒ เดือนมานี้เอง เพราะพี่ทุมมีสุขภาพดีตลอดมา ประกอบกับความเข้มแข็งอดทนอย่างทหาร ดิฉันและญาติมิตรจึงไม่เคยคาดคิดเลยว่าพี่ทุมจะสิ้นสุดชีวิตลงรวดเร็วเพียงนี้ ทำให้ดิฉันต้องนึกถึงคำสอนของพระพุทธเจ้าที่ว่า "ความตายเป็นสิ่งเที่ยงแท้"

ดิฉันขอตั้งจิตอธิษฐาน ขอให้อำนาจแห่งคุณงามความดีที่พี่ทุมได้เพียรสร้างสมมาตลอดชีวิตประกอบกับบุญกุศลใด ๆ ที่ดิฉันและญาติมิตร ตลอดจน ทุก ๆ ท่านได้ร่วมกันทำเพื่ออุทิศส่วนกุศลแด่พี่ทุมนั้น จงส่งไปถึงพี่ทุมด้วยเถิด และขอให้ดวงวิญญาณของพี่ทุมจงบรรลุถึงซึ่งสุคติในสัมปรายภพด้วย

จากดิฉัน

ระเบียบ จันทราภา

อนุโมทนา

ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พลโท ประจักษ์ จามิกรภา

ท่านเจ้าภาพได้ขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือในชุด "ฤดูแห่งชนม" เพื่อแจกเป็นอนุสรณ์

ข้าพเจ้าได้อนุญาตให้พิมพ์ได้ตามความประสงค์ ขอขอบคุณท่านเจ้าภาพได้ให้ความสนใจ และให้เกียรติอันสูงในหนังสือชุดนี้

หากจะมีความดีจากท่านผู้อ่านอยู่บ้าง ขอให้ความดีทั้งหมด จงบันดาลให้วิญญาณของ พลโท. ประจักษ์ จามิกรภา ไปสู่สุคติ ตามความปรารถนาของท่านเจ้าภาพทุกประการเทอญ

ก. [illegible]

ท่านผู้ให้แสงสว่าง

ธมฺมวิตกฺโกภิกฺขุ

(พระยานรรัตนราชมานิต (ตรึก จินตยานนท์)

(จากบันทึกของคุณตรึ จินตยานนท์)

เรียบเรียง

โดย

ท. เลียงพิบูลย์

ແກ່ໄຄ່ເຄີ່ແສ໊ໂຜ້ແກ່ງ

ບຸກຄົກໂກຸຄົ້ນູຂ

(ໂຫນບາຍຄນຣ໌ ກຣີຄ) ຄບີໃນບ້ໃຂນຄ້ຽນກາບະຂພ)

(ໂຫນະນາຍຄນຣ໌ ໂຕນາຄຸເອບກາໂຫ້ນບາກາຍ)

ເບຂົ້ນເບຂົ້

ບຄໂ

ບໍ່ຄູບົໜເບຄົ.ລ

ท่านผู้ให้แสงสว่าง

ท. เลียงพิบูลย์

วันหนึ่งเพิ่งจะผ่านวันต้นปีใหม่ใน พ.ศ. ๒๕๑๔ ไปได้ไม่กี่วัน อยู่ในเขตของต้นเดือนมกราคม จำได้ว่าเป็นบ่ายวันเสาร์ วันนั้นข้าพเจ้าอยู่บ้าน เสียงโทรศัพท์ดังขึ้น เมื่อยกขึ้นมาแนบหูฟังก็ทราบว่าคุณประยงค์ ดาวมณี เป็นผู้พูดมา และเมื่อรู้ว่าข้าพเจ้าเป็นผู้รับ ก็ได้ยินพูดอย่างร้อนรนละล้ำละลักว่า

"คุณได้ทราบข่าวหรือยังว่าท่านเจ้าคุณนรรัตน ฯ ท่านสิ้นเสียแล้ว" (คำว่าเจ้าคุณนรรัตน ฯ ซึ่งเป็นที่เจนหู เพราะเราสนใจท่านมาก่อน เป็นผู้ที่เราเคารพนับถือทั้งบูชาในความกตัญญูอันสูงยิ่ง และยกย่องในการปฏิบัติหลักธรรมอย่างบริสุทธิ์สะอาดของท่านอยู่ก่อนแล้ว เป็นที่ขึ้นใจของเราตลอดมา จึงไม่มีข้อสงสัยจะเป็นอื่นไปได้นอกจากภิกษุพระยานรรัตนราชมานิต) เป็นข่าวที่ใหญ่สำหรับข้าพเจ้า ทำให้ตื่นเต้นและขนลุก รีบบอกไปว่า "ผมยังไม่ทราบข่าวท่านสิ้นเมื่อไหร่" เสียงคุณประยงค์ ฯ ตอบอย่างเร่งร้อนมาว่า "ผมเองก็เพิ่งรู้ก่อนหน้านี้จึงรีบโทรศัพท์มาบอกให้รู้ก่อน ทราบว่าท่านสิ้นเมื่อวันศุกร์ที่ ๘ นี่เอง บ่ายวันพรุ่งนี้จะมีการพระราชทานรดน้ำศพ (วันอาทิตย์ที่ ๑๐ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๔) ที่ศาลาละมูนนิรมิต เวลาบ่าย ๔ โมง" ข้าพเจ้าได้รับฟังด้วยความเศร้าสลด ใจคอหดหู่ คิดว่างานรดน้ำศพต้องมีเจ้านายผู้ใหญ่ และข้าราชการพ่อค้ามากมายเข้าไม่ถึง เพราะท่านเป็นที่เคารพนับถือของประชาชนทั่วไป ที่ทราบถึงการสละกิเลสของท่าน ข้าพเจ้าอาลัยท่านมาก ต่อมาข้าพเจ้าได้ทราบว่ามีผู้เสียน้ำตาเพราะยังปลงไม่ตก ว่าตาม

ธรรมชาติของสังขารย่อมแตกดับเป็นธรรมดาไม่มีผู้ใดอยู่ได้ตลอดไปไม่รู้ดับ แต่เพราะท่านเป็นตัวอย่างปฏิบัติทางหลักธรรมที่ดียิ่งเท่าที่ข้าพเจ้ารู้ ในยุคปัจจุบันนี้หาได้ยาก ข้าพเจ้าเป็นมนุษย์ปุถุชนธรรมดา ย่อมจะมีความรู้สึกเสียดายแทนส่วนรวมทั่วไป ข้าพเจ้าคิดว่าพุทธจักรได้สูญเสียครั้งยิ่งใหญ่เป็นประวัติศาสตร์ของเมืองไทย เพราะความดีของท่านที่ปฏิบัติตนอยู่ในหลักธรรมอย่างบริสุทธิ์ผุดผ่องไม่มีราคี ซึ่งการปฏิบัติเป็นตัวอย่างที่ดียิ่งสมควรแก่พระภิกษุสงฆ์ชาวพุทธอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลาย และจะเป็นประโยชน์แก่เยาวชนที่กำลังจะศึกษาการปฏิบัติธรรมต่อไป

แม้ว่าตัวข้าพเจ้าจะไม่คุ้นเคยและรู้จักท่านมาก่อนก็ดี แต่ความดีของท่านที่ได้ปฏิบัติมาแล้ว ทำให้ผู้รู้ผู้เห็นต่างก็ยกย่องสรรเสริญทั่วไป แม้ท่านจะไม่เคยเทศน์สั่งสอนเผยแพร่ทางธรรมให้แพร่ออกไปก็ดี แต่ท่านเป็นผู้ที่ปฏิบัติหลักธรรม ซึ่งเป็นตัวอย่างที่หาได้ยาก เพราะท่านพูดน้อยแต่ท่านปฏิบัติมาก อันผู้ปฏิบัติตนด้วยศีลสมาธิปัญญาปลดเปลื้องรูป รส กลิ่น เสียง แลดับความโลภ ความโกรธ ความหลง ดังเช่นพระภิกษุพระยานรรัตน ฯ นี้ แม้จะไม่เคยรู้จักคุ้นเคยมาก่อน แต่เมื่อรู้ถึงการปฏิบัติหลักธรรม ที่ท่านได้เสียสละหมดทุกสิ่งทุกอย่างแล้วก็มีความศรัทธาเกิดขึ้นทางใจ ทำให้เกิดความเคารพนับถือ ผิดกับบางท่านแม้จะยังไม่รู้ไม่เห็นไม่เคยรู้จักมาก่อน เมื่อได้ยินข่าวความชั่วร้ายของมนุษย์ใจบาปหยาบช้า มัวเมาหลงอยู่ในกิเลสตัณหาเราก็นึกรังเกียจไม่อยากพบเห็นเกิดขึ้นทางใจเช่นกัน

สำหรับข้าพเจ้าเป็นผู้สนใจในกรรมดีของผู้ทำความดี อยากจะเทิดทูนเขียนไว้เพื่ออนุชนรุ่นหลังจะได้รู้ และมีสิ่งหนึ่งที่ข้าพเจ้าชอบพิจารณาถึงนิสัยแต่ละท่านแม้ท่านผู้นั้นจะเป็นบรรพชิตหรือจะเป็นฆราวาสอาจารย์ผู้ทรงความรู้เชี่ยวชาญเป็นปราชญ์ที่มีผู้ยกย่องนับถือทั่วไป เป็นผู้สอนธรรม ข้าพเจ้าก็มักชอบพิจารณาทดลองพิสูจน์

หากได้รู้ได้เห็นท่านผู้นั้นยังมีอารมณ์ฉุนเฉียวโกรธง่าย แสดงกิริยาออกท่าทางหรือทางระบายอารมณ์ออกมาทางคำพูดหรือหนังสือก็ดี ข้าพเจ้าหมดความสนใจ เพราะถือว่าท่านผู้นั้นรู้เพียงทฤษฎีเท่านั้น ยังปฏิบัติไม่ได้ เมื่อยังไม่สามารถจะดับอารมณ์ข่มความโกรธของตนเองลงได้แม้จะมีความรู้ความสามารถเพียงใด ก็ถือว่าผู้นั้นยังอยู่ในกิเลสหนา เพราะทางพระศาสนาท่านให้ดับความโลภ ความโกรธ ความหลงนี้ แต่ความโกรธเป็นกิเลสหยาบ ๆ ไม่ละเอียดอ่อนตามอารมณ์รุนแรงนั้น เป็นสิ่งเดียวที่จะแสดงให้เห็นได้ง่าย เมื่อโกรธแล้วส่วนมากจะระงับอารมณ์อดไว้ไม่อยู่

ย่อมจะระเบิดออกมาทางกิริยาและคำพูดตลอดทั้งตัวอักษร ส่วนความโลภความหลงนั้นละเอียดอ่อนมองเห็นช้า แต่เมื่อด่านแรกสำคัญคือ ความโกรธระงับไม่อยู่แล้ว สิ่งต่อไปก็ไม่ต้องพูดถึง นี่เป็นความรู้สึกของข้าพเจ้า แต่ผู้อื่นจะเห็นอย่างใดนั้นแต่ละบุคคลไม่เหมือนกัน หากจะกระทบกระเทือนผู้ใด โดยข้าพเจ้าไม่เจตนาก็ต้องขออภัยด้วย

ขอย้ำความรู้สึกอีกครั้งว่า พระภิกษุพระยานรรัตรราชมานิต ท่านมีความบริสุทธิ์ในศีลสมาธิ กำจัดความโลภ โกรธ หลง ห่างไกลจากรูปรสกลิ่นเสียง สละทรัพย์สินสมบัติทางโลกตลอด ตัดขาดจากตัณหาราคะกิเลสทำลายความลุ่มหลงงมงายออกไปได้ เป็นเหตุจูงใจให้พวกเราและศาสนิกชนทั้งหลายพากันนิยมยกย่องเคารพบูชานับถือด้วยกาย วาจา ใจ เกิดศรัทธาขึ้นมาเองแม้ท่านจะไม่ได้ออกจากวัดไปเที่ยว เผยแพร่เทศนาสั่งสอนอบรมศีลธรรม ประชาชนชาวพุทธทั้งหลาย เช่นสงฆ์ที่ท่านออกเผยแพร่พระศาสนาทั่วไปอย่างปัจจุบันนี้ แต่การปฏิบัติของท่านเป็นตัวอย่างประเสริฐยิ่งในยุคนี้หายาก ควรแก่การที่บรรพชิตผู้บวชแต่กาย จิตใจยังอยู่ทางโลก และฆราวาสอุบาสกอุบาสิกาที่สนใจในหลักปฏิบัติควรที่จะนำมาพิจารณาศึกษา

ข้าพเจ้ายังรู้สึกเสียดายที่ยังไม่เคยไปพบเห็นและนมัสการท่านมาก่อน ฉะนั้นจึงได้ระลึกถึงคุณงามความดีของท่านอยู่แต่ภายในความรู้สึก ข้าพเจ้าไม่กล้าพอที่จะอุทิศส่วนกุศลให้แก่ท่านได้เพราะรู้ดีว่าท่านมีทุกสิ่งซึ่งได้บรรลุธรรมอย่างเพียบพร้อม เมื่อเปรียบเทียบแล้วตนเองก็คือยาจกไม่สามารถจะมีสิ่งใดอุทิศ เมื่อท่านอยู่เหนือทุกข์ทั้งปวงทางโลก ข้าพเจ้าก็ได้แต่ขอน้อมกายวาจาใจขอนมัสการ ท่านผู้บริสุทธิ์สะอาด ผู้ซึ่งหลุดพ้นจากความโลภ รัก โกรธ หลง ห่างไกลจากกิเลสตัณหาไปสู่ความสุขสงบอันสูงยิ่ง ความรู้สึกของข้าพเจ้าเคยคิดไว้ก่อนว่า ทุกยุคทุกสมัยย่อมจะมีผู้บรรลุพระอรหันต์ ฉะนั้น เมื่อพิจารณาถึงหลักปฏิบัติของธัมมะวิตักโกภิกขุแล้ว ข้าพเจ้าคิดว่าท่านอาจจะได้ถึง ซึ่งความสุขสงบสุดยอดในทางพระศาสนาแล้ว นี่เป็นความรู้สึกของข้าพเจ้าผู้อ่อนทั้งความรู้ทางพระศาสนาและทั้งปัญญา อาจผิดถูกประการใดที่ในความเห็นไม่ตรงกับผู้อื่น ข้าพเจ้าขออภัยด้วย

เมื่อข่าวการสูญเสียท่านผู้ปฏิบัติหลักธรรมด้วยความบริสุทธิ์สะอาดได้แพร่ออกไป ทำให้พุทธศาสนิกชนพากันเศร้าสลดใจ และต่อมาข้าพเจ้าก็ได้รับโทรศัพท์จากคุณนายน้อม พูดถึงเรื่องของท่าน "ธมฺมวิตกฺโก" ท่านผู้ปฏิบัติหลักธรรมบริสุทธิ์สะอาด กำจัดพ้นจากความโลภ ความโกรธ

ความหลง และหลุดพ้นจากรูป รส กลิ่น เสียง ในสิ่งที่ก่อให้เกิดตัณหา สละทั้งทรัพย์สินสมบัติถวายวัดเพื่อบำรุงพระศาสนาต่อไป

ที่สุดคุณนายน้อมก็ขอร้องให้ข้าพเจ้าเขียนประวัติของท่าน ข้าพเจ้าจึงเรียนคุณนายน้อมให้ทราบว่า ข้าพเจ้าคงไม่สามารถที่จะเขียนประวัติของท่านได้ เพราะท่านได้ปฏิบัติธรรมชั้นสูงเกินความรู้ความสามารถของข้าพเจ้า ที่จะเข้าถึง อาจทำให้ประวัติอันดีงามมัวหมองเป็นมลทินในการเขียนของข้าพเจ้า คุณนายน้อมรับว่าจะนำรายละเอียดมาให้ ข้าพเจ้าก็หนักใจ เพราะรู้ความสามารถของตนเองยังไม่ถึงขนาดที่จะอาจเอื้อมไปเขียนประวัติท่าน ผู้ปฏิบัติธรรมขาวสะอาดไม่มีราคีซึ่งมีพุทธศาสนิกชนทั้งหลายผู้ทรงความรู้สูงยกย่องท่านว่าเป็นเหมือนพระอรหันต์องค์หนึ่ง ฉะนั้นข้าพเจ้าก็ยังแบ่งรับแบ่งสู้ รู้ว่าคุณนายน้อมท่านเป็นผู้เลื่อมใสศรัทธาในท่านภิกษุพระยานรรัตน ฯ และทั้งคุณนายน้อมยังเป็นพุทธศาสนิกชนผู้เลื่อมใสในหลักธรรม และสร้างบุญบริจาคทานมีชื่อผู้หนึ่ง

เมื่อข้าพเจ้าพูดทางโทรศัพท์กับคุณนายน้อมแล้ว ก็ต้องใช้ความคิดว่าควรจะทำอย่างใดในความหวังดีและให้เกียรติอันสูงแก่ข้าพเจ้า แต่แล้วต่อมาจำได้ว่าเป็นปลายเดือนมกราคมปีนั้นข้าพเจ้าก็ได้รับโทรศัพท์จากคุณณรงค์ สุทธิกุลพาณิชย์ จากธนาคารกรุงเทพ บอกกับข้าพเจ้าว่า "ธนาคารกรุงเทพได้จองสวดศพเจ้าคุณนรรัตน ฯ วัดเทพศิรินทราวาส ในนามของธนาคารกรุงเทพกับคณะ ท. เลียงพิบูลย์ เป็นเจ้าภาพร่วมกัน ผมไม่ได้บอกคุณ ท. ให้ทราบล่วงหน้าเพราะกลัวจะจองไม่ทัน" ข้าพเจ้าได้ฟังก็ตื่นเต้นเพราะมีความศรัทธาเคารพท่านเป็นทุนเดิมอยู่แล้ว และบอกไปกับคุณณรงค์ สุทธิกุลพาณิชย์ ทางโทรศัพท์ว่า "ผมขอขอบคุณที่ได้กรุณาให้เกียรติอันสูงที่ได้พ่วงไปด้วย ผมยินดีมากเพราะผมและเพื่อน ๆ ทุกคนก็เลื่อมใสศรัทธาในตัวท่านเจ้าคุณนรรัตน ฯ อยู่แล้ว คืนไหนที่จองเป็นเจ้าภาพ ผมจะได้จดไว้"

เสียงคุณณรงค์ สุทธิกุลพาณิชย์ ตอบมาทางโทรศัพท์ "วันที่ ๑๓ มีนาคม" ข้าพเจ้ามาคิดดูยังมีเวลาอีกเกือบสองเดือน จึงถามไปว่า "ทำไมจึงช้านักกว่าจะถึงเวลาอีกนาน" เสียงคุณณรงค์ ฯ ตอบมาว่า "ระยะใกล้ ๆ จองไม่ได้ เพราะมีผู้จองหมดแล้ว ถ้าไม่รีบจองก็ต้องช้าไปกว่านี้อีกมาก ต้องรอคิว"

หลังจากนั้นวันคืนได้ผ่านไป เมื่อถึงวันที่ ๑๓ มีนาคม ๒๕๑๔ ข้าพเจ้ากับเพื่อน ๆ ก็ไปร่วมเป็นเจ้าภาพกับธนาคารกรุงเทพ เมื่อข้าพเจ้าไปถึงก็เห็นมีท่านที่มาก่อนหน้าข้าพเจ้ามากท่าน คุณณรงค์ สุทธิกุลพาณิชย์ ได้แนะนำให้รู้จักคุณชิน โสภณพาณิช และมากท่านที่ยังไม่รู้จักและจำไม่ได้หมด ข้าพเจ้าขึ้นบนศาลาเห็นโกษฐ์ตั้ง แต่หลังโกษฐ์มีโลงบรรจุศพของท่านพระภิกษุเจ้าคุณนรรัตน ฯ แทนที่จะอยู่ในโกษฐ์ เห็นจะเป็นเพราะท่านสร้างโลงไว้ก่อนแล้วและสั่งไว้ ข้าพเจ้าตรงเข้าไปจุดธูปแล้วก็กราบลงน้อมจิตนมัสการด้วยกายวาจาใจ ระลึกถึงท่านผู้พ้นจากความโลภ รัก โกรธ หลง ห่างไกลจากรูป รส กลิ่น เสียง ซึ่งก่อกวนให้เกิดกิเลสทั้งหลายได้สุดสิ้นลงแล้ว เป็นตัวอย่างผู้ปฏิบัติแสวงหาแสงสว่างแห่งดวงธรรม เพื่อหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง ซึ่งมนุษย์อีกมากมายในโลกยังอยู่ในห้วงแห่งความหลง เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่อนุชนผู้ที่จะได้ตัวอย่างปฏิบัติตามต่อไป

คืนนั้น ข้าพเจ้าได้ทราบว่ามีหลายท่านร่วมงานสวด และบางท่านก็อุตส่าห์มาจากต่างจังหวัด มีหลายท่านซึ่งข้าพเจ้าก็ได้มีโอกาสรู้จักในคืนนั้น

ข้าพเจ้ามีโอกาสได้รับเกียรติสนทนากับท่านเจ้าคุณใหญ่ พระธรรมธัชมุนีท่านเจ้าอาวาส และท่านเจ้าคุณอุดม สารโสภณ ท่านได้มอบพระเครื่องแก่ข้าพเจ้า ซึ่งเป็นความกรุณาอย่างสูง และคุณลิ้นจี่ได้กรุณามอบของหลายสิ่งพร้อมทั้งพระเครื่อง ข้าพเจ้าต้องกราบขอบพระคุณ และมีมากท่านที่สนใจในกฎแห่งกรรม ท่านเหล่านี้ ข้าพเจ้าเพิ่งรู้จักในคืนนั้น ความจริงข้าพเจ้ารู้จักชื่อเสียงของท่านมานานแต่ยังไม่เคยพบตัวท่าน คืนนั้นหลังจากพระสวดเสร็จแล้วเพื่อนได้พาข้าพเจ้าไปแนะนำให้รู้จักกับท่านอาจารย์พระครูปัญญาภรณ์โศภน (มหาอำพัน บุญ—หลง) ผู้ซึ่งข้าพเจ้าเคารพนับถือมาก่อนที่จะพบ และท่านผู้หนึ่งที่ข้าพเจ้าได้เคารพนับถือ อาจารย์พระครูปัญญาภรณ์-โศภน (มหาอำพัน บุญ—หลง) ซึ่งพวกเรามีจำนวนไม่น้อยได้เป็นศิษย์ของท่านมาก่อน แต่ข้าพเจ้าก็เพิ่งจะรู้จักตัวท่านในคืนนั้น และได้พบทั้งคุณตริ จินตยานนท์ ซึ่งเป็นน้องท่านเจ้าคุณนรรัตน ฯ ซึ่งอยู่ในที่นั้นกับท่านอาจารย์พระครูปัญญาภรณ์โศภน ข้าพเจ้าได้มีโอกาสกราบนมัสการท่านอาจารย์ในคืนนั้น ความจริงท่านอาจารย์มหาอำพัน บุญ—หลง ซึ่งชื่อนี้ข้าพเจ้าได้เรียกจนติดปาก ข้าพเจ้ารู้จักท่านแต่ชื่อและมีความเคารพนับถือตั้งแต่ยังไม่เคยพบตัวท่านมาก่อน เคยมีแต่จดหมายและเคยพูดโทรศัพท์บางครั้งเท่านั้น ทั้งได้ทราบว่าท่านเกิดในตำบลเดียวกับข้าพเจ้า เมื่อได้ทราบ

ได้พบท่านอาจารย์ก็เกิดความปีติยินดีขึ้นทางใจ คืนนั้นข้าพเจ้าได้สนทนากับท่านอาจารย์พระครูปัญญาภรณ์โศภน คุณตริ ฯ และเพื่อนอีกหลายท่าน หลังจากเสร็จจากงานสวดแล้ว เราก็ยังอยู่สนทนากันอีกนาน

มีหลายท่านทั้งอาจารย์พระครูปัญญาภรณ์โศภน และคุณตริ จินตยานนท์ ได้ปรารภอยากให้ข้าพเจ้าเขียนเรื่องของพระภิกษุพระยานรรัตน ฯ และคุณตริ จินตยานนท์ ซึ่งเป็นน้องชายผู้ใกล้ชิดกับท่านเจ้าคุณผู้พี่ยินดีร่วมให้ข้อความอย่างละเอียดพอที่จะหยิบยกขึ้นมาเขียน

ข้าพเจ้ากล่าวขอบคุณทุกท่านที่ได้สนับสนุนให้ข้าพเจ้ารับเขียนเรื่องนี้ นับว่าเป็นเกียรติอันสูงยิ่งที่ข้าพเจ้าได้รับ ที่ได้มีโอกาสเขียนในความเป็นอยู่ ของพระภิกษุที่ชาวบ้านชาวเมืองตลอดจนชั้นเจ้านายและพระสงฆ์ชั้นสูง ทั้งชาวต่างประเทศเคารพนับถือยกย่องว่าท่านได้ปฏิบัติดีพร้อม ทั้งสูงด้วยความกตัญญูกตเวที ท่านเป็นผู้มักน้อย หลุดพ้นจากความโลภรักโกรธหลง ตัดสิ้นสุดจากรูปรสกลิ่นเสียง สละทรัพย์สินสมบัติจนสิ้นไม่มีสิ่งใดห่วงกังวลต่อไป สละทุกสิ่งไม่ยึดถือว่าเป็นตัวตน เป็นสมบัติของตน

ข้าพเจ้าจึงไม่กล้าที่จะรับปากแน่นอนว่าข้าพเจ้าจะสามารถเขียนเรียบเรียงเรื่องเหล่านี้ได้เพียงไหน เพราะรู้สึกหนักใจ หากข้าพเจ้าเรียบเรียงเขียนขึ้นได้เพียงครึ่งหนึ่งที่ความดีของท่านได้ทำไว้ข้าพเจ้าก็พอใจแล้ว ฉะนั้นข้าพเจ้าจึงรับว่าจะพิจารณาดูตัวเองเสียก่อน เหตุการณ์เหล่านี้ก็ผ่านมา ข้าพเจ้าก็มีภาระที่จะต้องทำอีกมาก

จนถึงเดือนพฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๔ คุณประยงค์ ดาวมณี โทรศัพท์มาถามว่าว่างหรือยัง ท่านอาจารย์อยากจะพบ บังเอิญเวลานั้นข้าพเจ้าต้องรีบเขียนเรื่องสำหรับ ส.ค.ส. ปีใหม่ ๒๕๑๕ จะต้องเร่งส่งต้นฉบับไปให้โรงพิมพ์ เร่งให้ทางโรงพิมพ์เข้าเล่มให้เสร็จเรียบร้อย ก่อนเดือนธันวาคม ก่อนถึงวันปีใหม่อย่างน้อยหนึ่งเดือน จึงตอบไปว่าเมื่อหนังสือพิมพ์ตรวจแก้เสร็จเรียบร้อยแล้ว จะรีบไปนมัสการท่านอาจารย์

เมื่อข้าพเจ้าได้นัดไปพบท่านอาจารย์ ที่วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๕ พฤศจิกายน เวลา ๑๔.๐๐ น.

วันนั้นท่านอาจารย์ปัญญาภรณ์โศภน (มหาอำพัน บุญ—หลง) และคุณตริ จินตยานนท์ และคุณประยงค์ ดาวมณี ได้คอยอยู่ก่อนแล้ว

เรามีเวลาสนทนากันเพียงได้ทราบงานที่จะจัดพระราชทานเพลิงศพ พระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิตกำลังใกล้เข้ามาแล้ว จะเริ่มตกลงวันงานในเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๑๕ นี้ คุณตริ จินตยานนท์ ได้กรุณาให้ความรู้รายละเอียดข้าพเจ้ามากมายที่จะเป็นประโยชน์ในการเขียนครั้งนี้ แต่วันนั้นเวลาบ่ายข้าพเจ้ามีเวลาไม่มากนัก เราก็นัดต่อวันที่ ๓๐ พฤศจิกายน เวลาบ่าย ครั้งนี้ได้รายละเอียดพอที่จะนำมาเล่ามาเขียนเป็นคำให้สัมภาษณ์ของคุณตริ จินตยานนท์ และข้าพเจ้าจะนำเอาคำของเพื่อน ๆ และท่านที่เคารพนับถือที่เคยสนทนากับท่านพระภิกษุพระยานรรัตน ฯ ที่เกิดประโยชน์ในข้อคิดรวบรวมลงไปด้วย

วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๔ เมื่อถึงวันเวลาข้าพเจ้าก็ได้มาพบกับ คุณตริ จินตยานนท์ ที่กุฏิท่านอาจารย์ เราเริ่มสนทนาถึงเรื่องการงานเพื่อไม่ให้เวลาเสียไป คุณตริ จินตยานนท์ ได้เล่าถึงความจำในเรื่องอดีตของพระภิกษุพระยานรรัตราชมานิต ครั้งเมื่อท่านเริ่มเข้ารับราชการครั้งแรก จนใกล้ชิดพระยุคลบาทล้นเกล้าล้นกระหม่อมพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จนเป็นที่โปรดปรานไว้วางพระราชหฤทัย เริ่มเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ถ้าจะนับย้อนหลังจาก พ.ศ. ๒๕๑๔ ก็ประมาณ ๕๗ ปีผ่านมา นับว่าเป็นประวัติในอดีตที่น่ารู้น่าศึกษา

เมื่อพิจารณาดูแล้ว ก็จะรู้ว่าอันดวงชะตาชีวิตของมนุษย์เรานี้ แต่ละบุคคลย่อมจะมีสิ่งที่ผิดแปลกแตกต่างกัน แล้วแต่กรรมดีกรรมชั่วในอดีตจะหนุนนำ บางครั้งดวงชะตาชีวิตก็เล่นตลกขบขันกลับพาชีวิตให้ไปสู่ความรุ่งโรจน์อย่างนึกไม่ถึง ซึ่งเวลานั้นพระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิตยังเป็นนายตริก จินตยานนท์ อยู่ในวัยหนุ่ม ได้รับตำแหน่งหน้าที่เชิญเครื่องโต๊ะเสวยครั้งแรกรับใช้เมื่อในหลวงทรงร่วมโต๊ะเสวยพร้อมกับข้าราชการผู้ใหญ่หลายท่าน นายตริก ฯ มีหน้าที่เปิดน้ำโซดารินใส่แก้วถวายในหลวงและรินให้ข้าราชการผู้ใหญ่ทั่วกันในที่นั้น

จะเป็นเพราะความไม่ชำนาญหรือประหม่าเมื่ออยู่ต่อหน้าเจ้าฟ้าเจ้าแผ่นดิน จึงเปิดน้ำโซดาที่บรรจุขวด สมัยนั้นขวดโซดาหรือน้ำมะเน็ดใช้แบบเดียวกัน ใช้ขวดทำพิเศษคอขวดคอดข้างหนึ่งและโป่งออกมาข้างหนึ่ง สีขวดแก้วไม่ขาวเป็นสีค่อนข้างเขียวอ่อน ๆ แต่มีความหนาเป็นพิเศษมีลูกแก้วกลม ๆ แทนจุกขวดอัดขึ้นมาดันแหวนยางตอนปากขวดไว้แน่น เวลาเปิดใช้ไม้สำหรับเปิดกดดันลูกแก้วให้ลงไป หรือมือแข็งก็ใช้หัวแม่มือกดดันลูกแก้วให้ลงไป ก็จะเกิดเสียงดังพู่ด้วยแรงดันของลมอัดไว้ภายในพุ่งขึ้น จะเป็นฟองเมื่อเวลาเทน้ำในขวดไหลลงแก้ว แต่ก็ต้องตะแคงขวด

ให้ลูกแก้วลงไปค้างอยู่ในช่องทำไว้โดยเฉพาะ มิฉะนั้นเวลารินน้ำในขวดลูกแก้วก็จะตกลงมาปิดปากขวดเทน้ำไม่ออก

นายตรึก จินตยานนท์ ในเวลานั้นจะขาดความชำนาญหรือความประหม่า เมื่อเปิดแล้วยกขวดโซดารินลงแก้วตะแคงผิดทาง ลูกแก้วก็กลับตกลงมาอุดปากขวดแล้วยกขวดขึ้นตั้งตรงลูกแก้วก็ตกลงแล้วเทใหม่แต่ก็เข้าแบบเก่า นายตรึก ฯ ตกใจกลัวมากทำอะไรไม่ถูก คนเรายิ่งกลัวก็ลนลานก็ยิ่งผิด ไม่รู้จะทำอย่างไรดีก็เอานิ้วชี้อีกมือหนึ่งแหย่เข้าไปในปากขวดดันลูกแก้วไว้ไม่ให้ปิดแล้วก็รินน้ำโซดาออกมา แต่ลงในแก้วไม่มากไหลกระจายไปข้าง ๆ แก้ว ทำให้บริเวณนั้นเปียกแฉะโซดาหกรดผ้าปูโต๊ะ นายตรึก จินตยานนท์ มีความหวาดกลัวในหลวงจะทรงกริ้วยิ่งนัก นึกถึงสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เคยเคารพนับถือยึดมั่นเวลานั้น ในพระพุทธรูป ๓ องค์ คือ หลวงพ่อพระแก้วมรกต วัดพระแก้ว หลวงพ่อพระพุทธชินสีห์ วัดบวรนิเวศน์ และหลวงพ่อพระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตร เมื่อคับขันไม่มีทางออกก็นึกถึงพระเป็นที่พึ่ง จึงได้นึกอธิษฐานจิตอยู่ในใจ ขอความช่วยคุ้มครองจากหลวงพ่อทั้งสามองค์ จะเป็นด้วยบารมีของพระพุทธรูปทั้ง ๓ องค์ หรือบารมีของกรรมดีที่เคยสร้างสมไว้แต่อดีต จะเป็นวาสนามีความรุ่งเรืองใกล้ชิดพระยุคลบาทจึงทำให้ในหลวงทรงเอ็นดู

ตามปกติตามธรรมดาแล้วในหลวงท่านจะทรงกริ้วมาก แต่เมื่อเห็นกิริยาท่าทางของนายตรึก จินตยานนท์ ตื่นกลัว พระองค์ท่านกลับทรงพระสรวลเห็นเป็นเรื่องขบขัน ทรงหันไปรับสั่งกับเจ้าพระยาราม ฯ ว่า "เจ้าเด็กคนนี้มาจากไหน" เจ้าพระยารามราฆพกราบบังคมทูลว่า "เป็นนักเรียนเสือป่าที่ทรงโปรดเกล้าให้คัดเลือกมาเมื่อคราวซ้อมรบ พระเจ้าข้า" ต่อจากนั้นมาในวันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๙ จึงมีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าให้ย้ายนายตรึก ฯ เข้าไปประจำห้องที่พระบรรทม นึกเห็นได้ว่าชะตาชีวิตเป็นสิ่งลี้ลับ การทำสิ่งใดลงไปจะเป็นการบกพร่องเพราะไม่สันทัดมิได้เจตนาจะให้บกพร่อง พยายามทำดีที่สุด บางครั้งก็ทำให้ผู้ใหญ่เห็นความซื่อและให้ความเอ็นดู บางครั้งก็ถูกตำหนิโทษ ไม่มีสิ่งใดแน่นอน ชะตาชีวิตได้ผลักดันให้นายตรึก จินตยานนท์เข้าไปรับใช้อยู่ใกล้ชิดพระยุคลบาทจนเป็นที่โปรดปรานเจริญในหน้าที่ราชการ จนเป็นเจ้ากรมห้องที่พระบรรทม ทรงไว้วางพระราชหฤทัย เป็นตำแหน่งสำคัญและสูงในราชสำนัก จนได้บรรดาศักดิ์ตามลำดับมาถึง เป็นพระยานรรัตนราชมานิต เป็นชั้นพระยาพานทองเมื่ออายุยังน้อย ตลอด

เวลาราชการใกล้ชิดพระยุคลบาทไม่เคยถูกในหลวงทรงกริ้วเลย พระยานรรัตนราชมานิตสูงด้วยความกตัญญู มีความจงรักภักดีต่อองค์พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว และพระอุปัชฌาย์อาจารย์ บิดามารดาและคุณยายผู้เลี้ยงดูอย่างใกล้ชิด ทะนุถนอมรักใคร่มาแต่เล็กจนเติบใหญ่ เพราะคุณแม่ติดตามคุณพ่อซึ่งไปรับราชการอยู่ตามหัวเมือง ดังที่คุณตริ จินตยานนท์ ได้บันทึกความทรงจำ นับแต่เริ่มแรกเท่าที่รู้จนบวชเพื่ออุทิศส่วนกุศลถวายพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ และศึกษาธรรมจนมองเห็นทุกข์เวทนาของสัตว์โลกที่ยังหลงงมงายติดอยู่ในวัฏฏไม่สิ้นสุด ท่านได้ศึกษาปฏิบัติจนบรรลุธรรมชั้นสูงเป็นที่เคารพนับถือของประชาชนชาวพุทธทั่วไป ดังที่ข่าวของผู้รู้ธรรมทั้งหลายลือกันว่าท่านสำเร็จเป็นองค์อรหันต์ ตลอดเวลาการปฏิบัติท่านรู้ถึงเวลามรณภาพ นี่เป็นความรู้สึกของผู้เขียนและจากคำบอกเล่าของคุณตริ จินตยานนท์ แต่ข้อความที่จะกล่าวต่อไปนี้เป็นบันทึกความทรงจำของ คุณตริ จินตยานนท์ โดยตรง ดังต่อไปนี้

ตามปกติเจ้าคุณพี่เป็นคนมีรูปร่างผอมบาง ไม่แข็งแรง แต่เมื่อเข้าไปประจำทำงานในห้องที่พระบรรทม มีหน้าที่ถวายอยู่งานนวดเวลาในหลวงบรรทมเป็นประจำ จนกว่าจะบรรทมหลับซึ่งกินเวลาเป็นชั่วโมง ๆ บางวันถ้ามีพระอาการทรงประชวรเล็กน้อยก็ต้องนวดอยู่ตลอดเวลาวางมือไม่ได้ ถ้าวางมือก็จะตื่นบรรทม การมีร่างกายอ่อนแอไม่แข็งแรงทำให้เจ้าคุณพี่ต้องปรับปรุงตนเองเพื่อได้สนองพระเดชพระคุณล้นเกล้า ฯ ให้ได้เต็มที่ โดยการฝึกออกกำลังกายใช้เครื่องช่วยประกอบเช่น ซันดาวน์ ดัมเบล กรีบ อินเดียนคลับ บาร์ จนมีร่างกายแข็งแรงผิดกว่าเดิมเป็นคนละคน ยิ่งกว่านั้นโดยที่ล้นเกล้า ฯ ทรงมีพระวรกายอ้วน เส้นสายอยู่ลึกจะต้องจับนวดแรง ๆ จึงจะถูกเส้น การบีบขยำสุ่มไปก็ไม่ถูกเส้นสายย่อมไม่ได้ผล เจ้าคุณพี่จึงพยายามหาทางที่จะศึกษาในเรื่องสรีรวิทยาเกี่ยวกับเส้นเอ็นในร่างกายของคน จึงไปหาเจ้าคุณดำรงแพทยาคุณ ผู้อำนวยการโรงพยาบาลจุฬาลงกรณในสมัยนั้น เพื่อขอศึกษาโดยดูการผ่าศพพยายามไปพิจารณาศึกษา จึงพอจะเรียนรู้เส้นเอ็นต่าง ๆ ในร่างกายมนุษย์บ้างจนสามารถนำความรู้มาเป็นประโยชน์ได้ ถวายการนวดเฟ้นล้นเกล้า ฯ จนเป็นที่พอพระราชหฤทัยและโปรดปรานได้รับพระมหากรุณาธิคุณเป็นพิเศษ ความจงรักภักดีของเจ้าคุณพี่ที่ถวายต่อล้นเกล้า ฯ นั้นเป็นผลสนองทำให้ล้นเกล้า ฯ ทรงมีพระเมตตาห่วงใยเป็นพิเศษ มักจะรับสั่งกับผู้ใกล้ชิดว่า "สำหรับพระยานรรัตน ฯ ฉันขอใครอย่าไปรบกวนแกเป็นอันขาดเพราะแกตั้งใจปฏิบัติรับใช้ฉันแต่ผู้เดียว"

ระหว่างรับราชการอยู่นี้ เจ้าคุณพี่ค้นคว้าหาความรู้ในเรื่องการดูลายมือตามตำราต่างประเทศ อ่านตำราโยคี และใช้เวลาว่างราชการศึกษาวิชาสะกดจิตเพ่งกสิณ ซึ่งการเพ่งกสิณนี้เป็นเรื่องที่คุณพ่อศึกษาอยู่แล้ว เจ้าคุณพี่เห็นว่าจะทำความสงบให้กับจิตใจได้ก็ศึกษาบ้าง ปรากฏว่าห้องพักของเจ้าคุณพี่บางคราวที่มีคนรบกวนติดต่อบ่อย ๆ จึงติดป้ายเขียนไว้ที่หน้าห้องว่า "เจ้าของห้องต้องการความสงบ ไม่มีราชการห้ามติดต่อ" การศึกษาในเรื่องต่าง ๆ เหล่านี้ล้นเกล้า ฯ ทรงทราบ รับสั่งเตือนด้วยความเป็นห่วงว่า พระยานรรัตน ฯ อย่าหมกมุ่นอยู่กับวิชาเหล่านี้เลย จะเป็นบ้า หาเวลาพักผ่อนควรหาความสุขสำราญเสียบ้าง แต่เจ้าคุณพี่ก็ยังคงใช้เวลาว่างจากราชการพอมีเวลาก็ศึกษาในเรื่องดังกล่าวอยู่เรื่อย ๆ ตามนิสัยชอบ เจ้าคุณพี่มีความรู้ความชำนาญภาษาต่าง-ประเทศมาก

เรื่องการขอพระราชทานที่ดินและบ้าน เจ้าคุณพี่ก็มิได้กระตือรือร้นที่จะขอพระราชทานแต่อย่างใด จนกระทั่งในหลวงรับสั่งว่า "เขาขอที่ดินกันทั้งนั้น ทำไมแกไม่ขอไว้สำหรับลูกหลานจะได้อยู่ต่อไป" เจ้าคุณพี่ก็ปล่อยเรื่อยมาจนในตอนสุดท้ายก็นึกถึงที่ดินของหลวง หลังวัดโสมนัสวิหาร ซึ่งเป็นที่เดิมเคยอยู่มาก่อนย้ายมาอยู่ข้างวัด จึงถวายหนังสือกราบบังคมทูลขอที่โต๊ะเสวย ซึ่งมีเจ้าคุณราม ฯ นั่งรวมอยู่ด้วย ในหลวงทรงรับหนังสือแล้วก็ส่งให้เจ้าคุณราม ฯ พิจารณาถวายความเห็นเช่นรายอื่น ๆ ตามปกติ เจ้าคุณราม ฯ กราบบังคมทูลว่า ที่ดินแปลงที่ขอนี้เป็นมรดกของพระองค์เจ้าดิลก ฯ พระราชทานให้ผู้ใดมิได้ เป็นอันว่าเจ้าคุณพี่ไม่สนใจจะขอพระราชทานอีก เรื่องเลยมาอีกระยะหนึ่ง ต่อมาในหลวงทรงพระกรุณาพระราชทานที่ดินอยู่สี่แยกราชเทวีเชิงสะพานหัวช้างเนื้อที่ ๕ ไร่ พร้อมกับพระราชทานเงินปลูกบ้านหนึ่งหมื่นสองพันบาทโดยไม่ได้กราบทูลขอแต่อย่างใด

ก่อนที่คุณพ่อจะรับแต่งตั้งบรรดาศักดิ์ให้เป็นพระนรราชภักดีนั้น แต่เดิมคุณพ่อรับราชการสังกัดกระทรวงมหาดไทย มีบรรดาศักดิ์ชั้นประทวนโดยกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ซึ่งดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงแต่งตั้งเป็นขุนชาญสุพรรณเขตร ภายหลังย้ายสังกัดไปอยู่กรมสรรพากรกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนพิพัฒสุภผล ในการไปซ้อมรบสนามจันทร์ นครปฐม ล้นเกล้า ฯ รับสั่งกับเจ้าคุณพี่ว่าจะเลื่อนยศจากบรรดาศักดิ์เจ้าหมื่นสรรเพธภักดี ซึ่งดำรงตำแหน่งเจ้ากรมมหาดเล็กห้องที่พระบรรทม จะทรงแต่งตั้งให้เป็น

พระยา ฯ แต่เจ้าคุณพี่กราบบังคมทูลว่าสูงเกินกว่าผู้บังเกิดเกล้ามาก เพราะผู้บังเกิดเกล้ายศเพียงขุน ล้นเกล้า ฯ รับสั่งว่า ลูกเป็นพระยา พ่อเป็นขุนเท่านั้นหรือ ทรงรับสั่งให้คุณพ่อเข้าเฝ้าแล้วรับสั่งกับเจ้าคุณพี่ว่า ข้าจะแต่งตั้งพ่อเจ้าเป็นพระนรราชภักดี ลูกเป็นพระยานรรัตนราชมานิต กลับไปคราวนี้ให้ไปรับสัญญาบัตรที่ในวังเป็นพิเศษ นับเป็นมหากรุณาธิคุณล้นเกล้า (คุณพ่อเล่าว่าเมื่อเข้าเฝ้าที่สนามจันทร์ คุณพ่อไว้หนวดเพราะเป็นข้าราชการมาแต่แผ่นดินพระพุทธเจ้าหลวง ซึ่งนิยมไว้หนวด ในหลวงรับสั่งว่า อ้อไว้หนวดด้วยหรือ แต่พอเข้ารับสัญญาบัตร คุณพ่อโกนหนวดออก พอเงยหน้าขึ้นจากถวายบังคม ในหลวงรับสั่งว่า อ้าวตัดหนวดทิ้งเสียแล้วหรือ)

เมื่อคุณพ่อออกจากราชการแล้ว ข้าพเจ้าพบแบบ ส. ขอรับบำนาญอยู่ที่ใต้โต๊ะเขียนหนังสือ จึงถามคุณพ่อว่าทำไมแบบ ส. เขียนไว้แล้วไม่ได้ยื่น คุณพ่อบอกว่าเจ้าคุณพี่ของเจ้าเขาไม่ให้ยื่น โดยให้เหตุผลว่าในหลวงอุปการะเลี้ยงดูเจ้าคุณพี่ของเจ้าแล้ว พี่เจ้าเขาจะจ่ายค่าเลี้ยงดูให้พ่อเองไม่จำเป็นต้องรบกวนขอให้สิ้นเปลืองพระราชทรัพย์อีกจำนวนหนึ่ง เรื่องนี้ก็เป็นการแสดงความจงรักภักดีในล้นเกล้า ฯ ของเจ้าคุณพี่อีกเรื่องหนึ่ง

เมื่อเจ้าคุณพี่ได้อุปสมบทวัดเทพศิรินทร์แล้ว ต่อมาภายหลังคุณพ่อก็อุปสมบทที่วัดโสมนัส ฯ เจ้าคุณพี่ขอร้องไม่ให้คุณพ่อไปเยี่ยมที่วัดเทพศิรินทร์ เพราะตามวินัยสงฆ์นั้นจะแก่อ่อนอายุทางโลกนั้นไม่สำคัญ ให้ถือวันบวชก่อนหลัง แก่และอ่อนพรรษา ผู้อ่อนพรรษาจะต้องเคารพผู้แก่พรรษากว่า เจ้าคุณพี่แก่พรรษากว่าจึงอยากเทิดทูนคุณพ่อป้องกันความไม่สบายทางจิตใจ วินัยสงฆ์กับวินัยทหารทางโลกก็คล้ายกัน เคยเห็นพ่อเป็นเพียงจ่า แต่ลูกเป็นชั้นนายพัน เมื่ออยู่ในเครื่องแบบในงานต่าง ๆ พ่อก็ต้องทำความเคารพลูกตามวินัยทหารเช่นกัน

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปว่า ตั้งแต่เริ่มรับราชการจนกระทั่งล้นเกล้า ฯ สวรรคตไม่เคยถูกกริ้วเลย ทั้ง ๆ ที่ล้นเกล้า ฯ กริ้วผู้อื่นบ่อยที่สุด เคยเล่าว่าตามปกติเวลารับสั่งหรือเข้าเฝ้าเวลากริ้วอยู่ก่อน เจ้าคุณพี่มักอธิษฐานบนบานศาลกล่าว ส่วนมากก็อ้อนวอนขอความคุ้มครองจาก พระพุทธชินสีห์ วัดบวรนิเวศน์ พระพุทธชินราช วัดเบญจมบพิตร และพระแก้วมรกต พร้อมทั้งเพ่งกระแสจิตขอให้มีพระเมตตาไม่กริ้วแล้วกราบลง พอเงยหน้าขึ้นสบพระเนตรก็มักจะหายกริ้ว นี่ก็เป็นกรณีหนึ่งซึ่งนับว่าเป็นบุญเก่าคู่บารมีที่คงเคยสร้างสมไว้แต่ปางก่อน จึงทำให้ถูกพระราชหฤทัยไปทุกอย่าง มีเรื่องชวนขันเรื่องหนึ่ง คราวหนึ่งเสด็จไปในราชพิธีซึ่งจะต้องทรงเครื่องกองทัพเรือ

ในการนี้เจ้าคุณพี่ก็ได้จัดเครื่องทรงติดเหรียญตรากับหุ่นและถวายการตบแต่งจนเสร็จ คงเหลือแต่การเกาะขอกระบี่กับเข็มขัดอย่างเดียว ซึ่งกระบี่ทหารเรือนี้ก็มีอยู่องค์เดียวซึ่งเคยทรงอยู่เป็นประจำ เจ้าคุณพี่เห็นว่าส่วนสำคัญอื่น ๆ ได้จัดถวายเรียบร้อยแล้วจึงถอยออกจากที่นั่น ไปมอบภาระการติดกระบี่ไว้แก่มหาดเล็กรองลงมา พอจะพ้นห้องก็ได้ยินเสียงทรงกริ้วตวาดมหาดเล็กว่า "ทำไมสั้นเต่อขึ้นมาอย่างนี้" เจ้าคุณพี่หันกลับเข้าไปด้วยความตกใจ ก้มลงกราบเพ่งจิตวิงวอนเช่นเคยปฏิบัติ แล้วก็เอามือจับสายกระบี่ดึงขึ้นดึงลงพอเป็นพิธีซึ่งไม่ทำให้สายกระบี่ยาวลงมาเลย ล้นเกล้า ฯ ก็มีดำรัสสั่งว่า เออ เอาละค่อยยาวลงไปหน่อยใช้ได้แล้ว เรื่องเช่นนี้ภาษาชาวบ้านก็คงจะว่าเพราะชะตาตรงกันหรืออย่างไรแน่

ข้าราชการในราชสำนักซึ่งอยู่ใกล้ชิดพระยุคลบาท ส่วนมากได้รับพระราชทานพระราชพินัยกรรม เจ้าคุณพี่ก็ได้รับเช่นเดียวกัน ในพระราชพินัยกรรมพระราชทานไว้เดือนละ ๑,๐๐๐ บาท บำนาญต่างหาก แต่เมื่อสวรรคตแล้ว อภิรัฐมนตรีรัชกาลที่ ๗ พิจารณตัดทอนให้เหลือรวมทั้งบำนาญด้วยเดือนละ ๗๐๐ บาท เท่าเงินเดือนที่ได้รับอยู่ แต่ต่อมาเงินบำนาญซึ่งได้รับทางสำนักพระราชวัง ๘๔ บาท ๖๖ ๒/๓ สตางค์ ก็มีอานิสงส์เพิ่มขึ้นเป็น ๗๘๔ ส่วนพระราชพินัยกรรมซึ่งได้รับทางสำนักงานทรัพย์สินส่วนพระมหากษัตริย์ไม่ได้เพิ่ม คงเดิม

ข้าพเจ้าจำได้ว่าเมื่อตอนเด็ก ๆ เคยไปค้างในวังกับเจ้าคุณพี่ ๒ ครั้ง ครั้งแรกตอนรับราชการใหม่ ๆ ไปค้างที่พระที่นั่งอัมพร ฯ ตอนเช้าในหลวงยังไม่ตื่นบรรทม ได้ลงไปเดินดูดุสิตธานี ส่วนรายละเอียดห้องพักของเจ้าคุณพี่จำไม่ได้ว่าอยู่ใกล้ชิดกับในหลวงเพียงใด ส่วนในคราวที่ประทับอยู่วังพญาไท เคยไปกลางวัน ดูดุสิตธานีซึ่งขนย้ายไปจากพระที่นั่งอัมพร ฯ ครั้งสุดท้ายจำได้แน่นอนเพราะโตมากแล้ว จำได้ว่าโรงเรียนปิดเทอมตรงกับงานเฉลิมพระชนม์พรรษา หยุดอยู่บ้านหลายวัน เจ้าคุณพี่เห็นว่ารบกวนคุณแม่มาก จึงพาไปค้างด้วยและให้อ่านภาษาอังกฤษให้ฟัง จำได้ว่าหนังสือแบบหัดอ่านภาษาอังกฤษบีโอคาร์ดไร้ท์ เจ้าคุณพี่พาไปค้างในวังหลวงพระที่นั่งบรมพิมานซึ่งเป็นที่ประทับในหลวง ห้องเจ้าคุณพี่อยู่ติดห้องพระบรรทม ตรงเฉลียงมีประตูเปิดถึงห้องพระบรรทมและห้องทรงพระอักษร เจ้าคุณพี่สั่งกำชับเป็นหนักหนาว่าอย่าเปิดประตูนี้เป็นอันขาด เคราะห์หามยามร้ายเปิดไปพบในหลวงเข้าพูดจาไม่เป็นจะยุ่ง ข้าพเจ้าก็ไม่กล้าเข้าไปใกล้ประตูนั้นเลย ปีนั้นเป็นระยะที่พระวรกัญญาประธาน พระองค์เจ้าวัลภาเทวี ทรงดำรงตำแหน่งพระอัคร-

ราชเทวี งานเฉลิมพระชนม์พรรษาปีนั้นโปรดเกล้า ฯ ให้ข้าราชการแต่งแฟนซี ส่วนมากแต่งแขกอินเดียแบบมหาราชา เพราะในหลวงและพระอัครราชเทวีทรงเครื่องมหาราชาและมหารานี การประกวดแฟนซีนี้จัดทำกันที่โรงโขนหลังพระที่นั่งบรมพิมาน สลับฉากกับการแสดงละคอนพระราชนิพนธ์เรื่อง "ศกุนตลา" แสดงโดยข้าราชการกรมมหรสพ จำได้ว่าหลวงยงเยี่ยม ครูแสดงเป็นท้าวทุษยันต์ การแต่งกายแฟนซีคราวนี้เจ้าคุณพี่แต่งงิ้ว เป็นตัวเต๊กเซ่งขุนนางฝ่ายบุ๋นผู้ซื่อสัตย์ของเจ้ากรุงจีน ไปเช่าเครื่องและแต่งตัวที่ท่าน้ำราชวงศ์ การแต่งงิ้วนี้เรื่องมาก ใส่หมวกหน้ากระจังมังกร ๒ ตัว ชูลูกแก้ว มีหางนกยูงยาว ๆ ติดอยู่บนหมวกสองข้างโค้งลงมา ดูรุ่มร่ามไปหมด ระหว่างเข้าเครื่องขุนนางจีนรอการเข้าประกวดนั้น หน้ากระจังซึ่งสวมศีรษะคับ มีบางส่วนบีบขมับอยู่จนทนปวดไม่ไหว เจ้าคุณพี่ถึงกับเป็นลมเหงื่อแตก คุณน้าขุนบริรักษ์พิมาน (สาหร่าย กระแศร์-เสวต) ซึ่งขณะนั้นรับราชการอยู่กรมชาวที่ต้องช่วยถอดกระจังออกให้ดมยาดม ตากพัดลมอยู่พักใหญ่จึงทุเลาและสวมกระจังใหม่เมื่อใกล้เวลาจะเข้าเดินผ่านถวายตัว จำได้ว่าเวลาเข้าไปถึงหน้าที่ประทับตรงไปคุกเข่า ใช้สองมือจับไม้งาโบกโค้งไปข้างหน้า ๓ ครั้ง ถวายบังคมแบบขุนนางจีน แล้วกราบบังคมทูลเป็นภาษาจีนว่า "หวางจู๊บ้วนส่วย บ้วน บ้วน ส่วย" จะแปลเป็นไทยอย่างไรก็ไม่ทราบ เพราะเจ๊กเจ้าของเครื่องงิ้วสอนมาอย่างนั้น ดูเหมือนเจ้าคุณพี่ได้รับการตัดสินเป็นที่ ๒ ที่ ๓ ไม่แน่นัก เท่าที่เล่ามานี้ก็เพียงเพื่อให้ทราบความใกล้ชิดซึ่งคนสามัญธรรมดาไม่มีพวกมีพ้องสนับสนุนอย่างเจ้าคุณพี่ ได้เข้ามาใกล้ชิดพระยุคลบาทล้นเกล้า ฯ ตลอดถึงการแต่งแฟนซีซึ่งมีจุดประสงค์แสดงถึงการเป็นขุนนางฝ่ายพลเรือนตงฉิน ซึ่งมีความจงรักภักดีต่อองค์พระมหากษัตริย์

อีกเรื่องหนึ่งที่ทราบมาก็คือ เรื่องที่ตอนล้นเกล้า ฯ ทรงมีพระชายาและพระราชินี ระยะนี้ข้าราชการในราชสำนักส่วนมากก็ขอพระราชทานพระบรมราชานุญาตแต่งงานกันเป็นส่วนมาก สำหรับเจ้าคุณพี่ก็ยังคงเป็นโสดไม่ขวนขวายในเรื่องการหาคู่ครองแต่อย่างใด จนล้นเกล้า ฯ ทรงปรารภว่าใคร ๆ เขาก็มีเมียกันทั้งนั้น พระยานรรัตน ฯ ไม่คิดบ้างหรือ เจ้าคุณพี่ก็กราบบังคมทูลว่าจะขอถวายการปฏิบัติล้นเกล้า ฯ แต่พระองค์เดียวโดยไม่ให้มีเรื่องกังวลใจในทางครอบครัว ไม่อยากห่างล้นเกล้า ฯ เท่าที่อยู่ใกล้ชิดพระยุคลบาทก็มีความสุขมากเพียงพอแล้ว เรื่องนี้ถึงกับล้นเกล้า ฯ มีพระราชหัตถเลขาชี้แจงเหตุผลในการที่เห็นสมควรให้เจ้าคุณพี่มีครอบครัว และเจ้าคุณพี่มีหนังสือกราบบังคมทูลเหตุผลที่ไม่สมควรจะมี เพราะเป็นการตัดทอนความสุขที่จะถวายแก่ล้นเกล้า ฯ

การโต้ตอบโดยจดหมายนี้มีจำนวนหลายฉบับ ไม่ทราบว่าเจ้าคุณพี่เก็บไว้ที่ใดหรือทำลายแล้ว ข้าพเจ้าไม่ทราบ ทราบเพียงแต่ว่าตอนจบล้นเกล้า ฯ รับสั่งว่า ฉันตั้งใจจะให้แกมีความสุขอย่างฉัน และคนอื่นบ้าง แต่เมื่อแกไม่เห็นด้วยก็ตามใจ เรื่องนี้เป็นอันยุติลง ที่เจ้าคุณพี่ไม่ยอมแต่งงาน

เมื่อตอนที่ล้นเกล้า ฯ ทรงประชวรหนัก เจ้าคุณพี่มีความเป็นห่วงในพระอาการทรงประชวรมาก ต้องถวายการพยาบาลประจำตลอดเวลา นอกจากเช้าพอมีเวลาก็รีบปลีกตัวออกมาเข้าห้องอาบน้ำเปลี่ยนเสื้อผ้าอย่างรีบร้อน แล้วก็รีบกลับขึ้นไปถวายการพยาบาลล้นเกล้า ฯ ไม่จำเป็นไม่ยอมห่างโดยมีกล้วยหอมหวีติดมือขึ้นไปวันละ ๑ หวี เพื่อกินเมื่อหิว โดยให้ทางบ้านจัดหาส่งไปให้เช่นนี้ทุกวัน เมื่อล้นเกล้า ฯ ประชวรใกล้สวรรคต เจ้าคุณพี่ทุกข์ร้อนหนักห่วงกังวลในพระอาการประชวรมาก แทบไม่เป็นอันกินอันนอน ในระยะนี้ข้าราชบริพารไปชุมนุมกันอยู่มาก บางคนก็สูบบุหรี่ควันฟุ้งห้องพระแท่นบรรทม ทั้ง ๆ ที่แพทย์ต้องการให้ในห้องมีอากาศบริสุทธิ์ เพราะล้นเกล้า ฯ ประชวรถึงต้องเจาะพระนาภีมีกลิ่นหนองไหลออกมา ต้องใช้น้ำหอมดับกลิ่น ต้องใช้สำลีชุบน้ำหอมโอเดอโคโลนค่อย ๆ เช็ดบริเวณรอบ ๆ แผลที่เจาะพระนาภี เมื่อในห้องเหม็นควันบุหรี่ทำให้อากาศในห้องไม่บริสุทธิ์ บางคนก็ลงไปหาความสนุกเฮฮาเล่นไพ่กันแถวโรงโขนข้างพระที่นั่ง แทนที่จะมาคอยเฝ้าดูพระอาการแสดงความวิตกห่วงใย ทำให้เจ้าคุณพี่อารมณ์เสีย คิดว่าล้นเกล้า ฯ ประชวรหนัก ไม่ได้ถวายความจงรักภักดีแล้วยังมาแสดงความสนุกสนานทำเสียงดังได้ยินขึ้นมาถึงห้องทรงประชวร ทั้งบางคนก็ยังเข้ามาสูบบุหรี่ในห้อง เจ้าคุณพี่โกรธมากทนไม่ไหว ถึงกับเที่ยวไล่ด่าเตะต่อยข้าราชบริพารบางคนกระจัดกระจายไป ในเย็นวันเกิดเหตุนี้ คุณท้าวอินทร์ได้รีบมาหาคุณแม่ที่บ้าน และขอให้รีบเข้าไปในวังด่วน เพื่อปลอบใจเจ้าคุณพี่ที่กำลังเสียใจจนเป็นบ้าแล้ว คุณแม่ก็ตกใจรีบไปด่วน พอไปถึงในวังเจ้าคุณพี่เห็นคุณแม่ไปหาก็เข้ามากราบเท้าและบอกว่า ลูกไม่ได้เป็นบ้าเป็นหลังอย่างที่เล่าลือกัน เท่าที่ทำไปเพราะทนการกระทำของบางคนไม่ได้ ที่ชั่วก็มีที่ดีก็มาก เวลาในหลวงดี ฯ ก็ประจบสอพลอหาประโยชน์ส่วนตัวกัน เวลาประชวรหนักแทนที่จะแสดงความจงรักภักดีห่วงใย กลับสนุกสนานเฮฮากัน ทนไม่ไหวจึงต้องว่ากล่าวเอะอะเสียบ้างเพื่อให้สำนึกผิด ลูกรู้สึกตัวดีทุกอย่างเท่าที่กระทำไป เมื่อคุณแม่ทราบเช่นนั้นก็กลับบ้านมาเล่าให้ทางบ้านฟัง ในเรื่องความจงรักภักดีและห่วงใยในล้นเกล้า ฯ นี้ ในระยะหนึ่งล้นเกล้า ฯ สลบไปจนมีข่าวลือออกมาภายนอกว่าสวรรคต ต่อมาก็ทรงฟื้นขึ้นและทรงพระชนม์ต่อมาได้อีกระยะหนึ่ง ตอนฟื้นจาก

สลบครั้งนั้นรุ่งเช้าเจ้าคุณพี่รีบปลีกเวลาด่วนมาบ้าน และให้ทางบ้านกว้านซื้อพวงมาลัยเบี้ยดอกมะลิสด ร้อยพวงขนาดกลาง ๆ ไม่ใช่เล็กจิ๋วอย่างที่ขายกันในท้องตลาดเป็นจำนวน ๓๐๐ พวง เพื่อนำไปแก้บนพระแก้วมรกต เพราะบนไว้ตอนในหลวงสลบ เจ้าคุณพี่บนขอให้ในหลวงฟื้นขึ้นมา อย่าเพิ่งจากไปเลย จะแก้บนด้วยพวงมาลัย ทางบ้านต้องให้คนช่วยเที่ยวกว้านซื้อหลายตลาดเพราะต้องการด่วนเวลามีน้อยแต่ก็ได้ครบ ๓๐๐ พวง แล้วเจ้าคุณพี่ก็นำไปถวายพระแก้วมรกต โดยผูกเป็นราวยาวร้อยพวงมาลัยแขวนถวายหน้าพระอุโบสถพระแก้วในเย็นวันนั้น

ข่าวเรื่องเจ้าคุณพี่เป็นบ้านั้นยังมีเรื่อยมาอีก แม้หลังในหลวงสวรรคตแล้ว เจ้าคุณพี่ให้คนเก็บหญ้าแพรกมาล้างน้ำสะอาดแล้วใส่ถาดเอามาเคี้ยวกิน และบอกกับผู้ที่มาพบเห็นว่า เมื่อสิ้นในหลวงแล้วจะไม่ง้อใคร กินหญ้าก็ไม่ตาย ช้างม้าวัวควายกินหญ้าก็มีชีวิตอยู่ได้อย่างแข็งแรง จากนั้นมาเจ้าคุณพี่ก็เริ่มไม่รับประทานอาหารที่ต้องปรุงแต่งด้วยเนื้อสัตว์เริ่มทดลองกินถั่วงาและผักให้เห็นว่าเมื่อสิ้นบุญล้นเกล้า ฯ แล้วเจ้าคุณพี่ก็ยังนึกถึงพระมหากรุณา ไม่ยอมกินดีอยู่ดีเพื่อจะได้ระลึกถึงล้นเกล้า ฯ ตลอดเวลา จึงกินอยู่ง่าย ๆ ไม่ต้องรบกวนผู้ใด ก่อนบวชไปลาเจ้าคุณราม ฯ ท่านยังถามว่า "เจ้าคุณจิตใจปกติหายดีแล้วหรือ"

ส่วนเรื่องการหมั้นคุณครูชุบ เมนะเศวต เกิดขึ้นภายหลังเมื่อล้นเกล้า ฯ สวรรคตแล้ว เนื่องจากเวลานั้นเจ้าคุณพี่กำลังมีความเสียใจมากในการพลัดพรากจากไปของล้นเกล้า ฯ โดยทางผู้ใหญ่เห็นว่าหากให้คุณพี่มีครอบครัวแล้วคงจะค่อย ๆ คลายความโศกเศร้าเสียใจที่ล้นเกล้า ฯ เสด็จสวรรคตลงได้ ทั้งบ้านคุณครูชุบอยู่ใกล้กับบ้านข้าพเจ้า เจ้าคุณพี่และคุณครูได้พบปะคุ้นเคยสนิทสนมกันมาก่อน ผู้ใหญ่จึงได้ตกลงจัดการหมั้นกันไว้ ยังไม่กำหนดจะแต่ง แต่เจ้าคุณพี่ตั้งใจแน่วแน่ว่าจะบวชถวายพระราชกุศลก่อน ผู้ใหญ่คิดว่าสึกออกมาแล้วก็ตั้งใจจะจัดการให้แต่งงานกันแต่ผลสุดท้ายเมื่อบวชแล้ว เจ้าคุณพี่ก็ผลัดการสึกเรื่อยมา จาก ๑ พรรษา เป็น ๓ พรรษา และจาก ๓ พรรษา เป็นไม่มีกำหนด ซ้ำยังอบรมสั่งสอนธรรมะชักจูงคุณครูชุบได้บวชชีเป็นอุบาสิกาอยู่ในบวรพุทธศาสนาระยะหนึ่ง เป็นเวลาหลายปี แต่โดยความจำเป็นของชีวิตเกิดความไม่สะดวกในการที่จะครองความเป็นชีได้โดยตลอด จึงสึกออกมาผจญกรรมในโลกต่อไป แต่ยังคงครองชีวิตเป็นโสดเป็นแม่พิมพ์ของชาติ มีอาชีพเป็นครูสอนเด็กตลอดมา คงเคารพบูชาซื่อสัตย์สุจริตเด็ดเดี่ยวต่อเจ้าคุณพี่ตลอดมาไม่เสื่อมคลาย นับว่าเป็นสตรีที่น่าเคารพนับถือผู้หนึ่ง

เรื่องเกี่ยวกับในรั้วในวัง เท่าที่นึกได้และเขียนไว้ตามสติปัญญาของข้าพเจ้าเห็นจะมีเพียงนี้ ส่วนความพิสดารต่าง ๆ ที่นึกและเขียนไม่ได้ก็ยังคงมีอยู่บ้าง เพราะยังนึกไม่ออก

ต่อไปเป็นเรื่องทางบ้านต่อเรื่อยไปจนถึงระยะที่บวชอยู่ เขียนตามความนึกคิดและสติปัญญาของข้าพเจ้าเท่าที่นึกได้

ก่อนอื่นเพื่อกันลืมขอเขียนเกร็ดเล็กน้อยที่ยังจำได้ตั้งแต่เด็ก ๆ ไว้เสียก่อน ๒ เรื่อง เรื่องแรกคือ ปกติตอนเด็ก ๆ เจ้าคุณพี่เคารพนับถือคุณยายมาก เพราะคลุกคลีอยู่กับคุณยาย คุณพ่อรับราชการอยู่หัวเมือง คุณแม่ก็ติดตามไปอยู่หัวเมืองด้วย ความคุ้นเคยอย่างใกล้ชิดนี้ทำให้เจ้าคุณพี่รักเคารพคุณยายมาก ตอนเข้าทำงานใหม่ ๆ ในหลวงประทับที่พระที่นั่งอัมพร เย็นวันหนึ่งออกเวรกลับมาบ้านและเล่าว่า เมื่อวันออกเวรกลับมาบ้านครั้งที่แล้ว ขากลับพบยายแก่นั่งขอทานอยู่ที่ข้างสะพานมัฆวาฬรังสรรค์ รูปร่างท่าทางเหมือนคุณยายไม่ผิดเพี้ยน ระลึกถึงพระคุณของคุณยายแล้วจิตก็เกิดความสงสารมาก เงินที่มีติดตัวอยู่เพียง ๕ บาทให้ไปหมด เมื่อเดินเลยคุณยายนั้นไปเล็กน้อยหยุดเหลียวมองดูยังได้ยินคำให้ศีลให้พรไม่หยุดปากว่า "ขอให้พ่อเจริญเป็นเจ้าคนนายคนเถิดพ่อคุณ" คงเป็นเพราะว่าการให้ทานด้วยเงินเพียง ๕ บาท สมัยนั้นจะเป็นของยากสักหน่อยในความนึกคิดของคุณยายผู้นั้น อีกเรื่องหนึ่ง ขณะในหลวงประทับอยู่พระราชวังพญาไท เจ้าคุณพี่เล่าว่า เมื่อวันออกเวรมากินข้าวครั้งที่แล้ว ตามปกติเจ้าคุณพี่ไม่เคยค้างที่บ้านเลย ค้างวังตลอดมาครั้งนั้นขากลับดึกไปหน่อย นั่งรถเจ๊ก (รถลากสมัยก่อน) พอมาถึงแถวสะพานยมราช สมัยก่อนถนนแถวนั้นขนาดทุ่มสองทุ่มก็หาคนเดินยาก จึงนึกสนุกขึ้นมาบอกให้เจ๊กวางคานลง ส่วนเจ้าคุณพี่ก็ถอดเสื้อนอกสีขม้าออกถกผ้านุ่งสีกรมท่าขึ้นในลักษณะถกเขมร แล้วสั่งให้เจ๊กขึ้นไปนั่งแทน ตอนแรกเจ๊กตกใจ เจ้าคุณพี่จึงบอกว่าอั้วลองดูว่าความรู้สึกขณะลากรถจะเป็นอย่างไร ผลที่สุดเจ๊กก็ต้องยอมขึ้นนั่งให้เจ้าคุณพี่ลากรถไปจนเกือบถึง วังพญาไท ก็วางรถจัดผ้านุ่งใหม่ แล้วขอเสื้อนอกจากเจ๊กซึ่งฝากถือไว้มาสวม ให้เจ๊กลากต่อจนถึงที่ แล้วให้รางวัลเจ๊กไป ๕ บาท เล่นเอาเจ๊กตะลึงงงนึกสงสัยคงแปลกใจ เกิดมายังไม่เคยพบคนเช่นนี้เลย เข้าใจว่าคงเอาไปเล่าให้พรรคพวกฟังเป็นของแปลกไม่เคยปรากฏ สองเรื่องนี้แสดงอัธยาศัยอย่างหนึ่งของเจ้าคุณพี่

เจ้าคุณพี่เป็นบุคคลที่มีความกตัญญูกตเวทีสูงมาก โดยเฉพาะกับคุณยายและคุณแม่เท่าที่ข้าพเจ้าจำได้ เจ้าคุณพี่เคารพบูชาอย่างยิ่ง ทุกคราวมาถึงบ้านและกลับไปเข้าวังจะต้องกราบที่เท้าคุณแม่และคุณยายทั้งขามาและขากลับ ไม่ขาดเลย ปกติราชการที่ปฏิบัติอยู่ก็มักอยู่เวร ๑ วัน ออกเวร ๑ วัน ฉะนั้นโดยมากก็มาบ้านเย็นหนึ่งเว้นเย็นหนึ่งเป็นนิจ เมื่อมาบ้านก็ถอดเครื่องแต่งกายอาบน้ำและรับประทานอาหารเท่าที่ชอบ เพราะเครื่องเสวยและอาหารในวังโดยมากเป็นของดี ๆ ส่วนเจ้าคุณพี่เคยรับประทานอาหารแบบชาวบ้านธรรมดา เมื่อเจอหมูเห็ดเป็ดไก่ กับข้าวฝรั่ง ของหวานแบบฝรั่ง ลูกไม้ของเมืองนอกก็ไม่ถูกปาก การไม่นิยมของนอกนี้จนกระทั่งมาบวชแล้วก็ไม่ชอบฉัน บอกว่าลูกไม้ของเมืองไทยเราดีกว่าของนอกมากนัก ราคาก็ถูกกว่า ส่วนมากชอบมะละกอและส้มโอตอนเด็ก ๆ เมื่ออยู่บ้านก็อยู่กับคุณยายและคุณน้าชุ่ม (น้าผู้หญิงน้องสาวคุณแม่) ซึ่งเป็นคนสมัยเก่า อาหารที่ทำรับประทานก็มีแต่อาหารธรรมดา ไม่วิจิตรพิสดาร เมื่อกลับบ้านจึงมาหาของชอบรับประทาน เป็นต้นว่า แกงเผ็ดไม่ใส่กะทิ น้ำพริกกะปิ น้ำพริกปลาร้า น้ำพริกมะขามเปียก มะขามอ่อน ต้มยำปลากรอบ ต้มโคล้งปลาสลิดกับใบมะขามอ่อน น้ำปลาหวาน ผักชี พังพวย ปลาดุกย่าง น้ำปลาแมงดา ยำใบบัวบก ยำกะทือ แกงขี้เหล็ก (ที่เรียกว่าแกงต้มเปอะ) แกงเรียงผักต่าง ๆ อย่างดีที่สุดก็ไข่จารเม็ดใส่น้ำปลาหอมซอย และมังคุด สำหรับอาหารที่เจ้าคุณพี่ชอบเหล่านี้ บางคราวที่เสด็จประพาสพักแรมตามหัวเมือง เช่น พระราชวังบางปะอิน ถึงกับต้องหาคนแก่จำได้ว่าชื่อลุงสิทธิ์ ติดตามไปเป็นคนครัว มีเตาหุงต้ม หม้อแกง ครก สาก พร้อมเพื่อทำอาหารให้รับประทาน เพราะการไปพักแรมนานวัน ไม่ได้มารับประทานอาหารที่บ้านทำให้ต้องขวนขวายจัดหาอาหารที่ถูกปากรับประทาน

การแต่งกายก็แต่งอย่างมัธยัสถ์ธรรมดา ปกติทำงานในวังก็นุ่งกางเกงผ้าขาว เหน็บผ้าเช็ดหน้าขาว เสื้อผ้าขาวเป็นประจำ เมื่อออกจากวังกลับบ้านก็นุ่งผ้าพื้นสีกรมท่า เสื้อนอกสีขี้ม้า (สีทหารรุ่นเก่า) ถ้าสวมหมวกก็สวมหมวกฟางนักเรียน รองเท้าหนีบอย่างรองเท้าพระ โดยมากใช้รองเท้าพม่าทำด้วยหนังแพะไม่มีเชือกเย็บให้หนังเย็บไปในตัว แม้จะมีผ้าม่วงหางกระรอกและเสื้อแพรสำรองไว้ ก็ไม่ค่อยได้ใช้เลย เพราะตามปกติไม่ยอมทิ้งงานไปไหน มีหน้าที่แต่งองค์และถอดเครื่องถวายอยู่งานนวดและมารับประทานอาหารเย็นที่บ้าน ไม่เคยเห็นเจ้าคุณพี่ไปงานรับเชิญเลี้ยงที่ใด ๆ เลยแม้แต่ตามเสด็จในพิธีต่าง ๆ ก็ไม่เคยเห็น นอกจากตามเสด็จเวลาไปประทับต่างจังหวัด ซึ่งจะต้องเป็นผู้ถวายการปฏิบัติในหลวงเท่านั้น จำได้แน่นอนว่าเคยเห็นนุ่งผ้าม่วง

หางกระรอกสีชมพู สวมเสื้อนอกแพร ถุงน่องรองเท้าขาว เมื่อไปทอดกฐินที่วัดสุนทรธรรมทาน (วัดแคนางเลิ้ง)

วันหนึ่งเจ้าคุณพี่เล่าว่า กำลังเดินจากวังหลวงจะมาบ้าน ระหว่างทางถนนราชดำเนินเลยสะพานผ่านพิภพมาทางสี่แยกตึกดิน ผู้อยู่ใต้บังคับบัญชาคนหนึ่งแต่งตัวภูมิฐานนุ่งผ้าม่วง สวมถุงน่องรองเท้านั่งรถยนต์ผ่านมาพบ ก็หยุดรถทันทีลงมายกมือไหว้ถามว่า ท่านเจ้าคุณจะไปไหน เจ้าคุณพี่ตกใจบอกว่า เวลาพบผมนอกเวลาราชการในลักษณะเช่นนี้คราวหลังอย่าทักทายเลย ดูสาระรูปคุณกับผมแตกต่างกันมากมาย ใครที่เขาได้เห็นเข้าคุณจะอายเขา เวลาที่อยู่ในวังจึงค่อยเป็นนายเป็นบ่าวเป็นพระเป็นพระยากัน ขอแต่ในหน้าที่ราชการเถิด ขอตัวเวลานอกหน้าที่ราชการ ผมแต่งตัวอย่างนี้ คุณแต่งตัวโก้ นั่งรถยนต์ คราวหน้าขอเสียที

สำหรับเครื่องยศที่ได้รับมานั้นไม่เคยเห็นเคยแต่งเลย นอกจากเครื่องเสือป่าที่ตามเสด็จหัวเมืองบางคราวและถ่ายรูปมาให้เก็บไว้ที่บ้าน โดยมากเท่าที่เห็นก็เป็นรูปหมู่สำหรับเครื่องยศตามปกติเมื่อได้รับพระราชทาน ทางห้างผู้ตัดเครื่องแบบก็ตัดใส่หีบมาให้ เพราะข้าราชการในราชสำนักวัดตัวไว้แล้วทุกคน ใครได้ยศอะไรใหม่ก็ตัดส่งมาให้ เท่าที่จำได้ก็มี ห้างฮารี แบดแมน แอนด์โก (กรมประชาสัมพันธ์เดี๋ยวนี้) ห้างไวท์ อะเวย์ เล็ดลอ และ สุนทรภัณฑ์วิกิยะสถาน เมื่อรับมอบมาก็เอาเก็บไว้บ้าน ไม่เคยเห็นเคยแต่งเลย คุณแม่ก็เป็นผู้เก็บรักษา ขยายออกมาตากเดือนละครั้ง

ในคราวได้รับสายสะพายและทำพระราชพิธีรับพระราชทานที่วัดพระแก้ว เจ้าคุณพี่เล่าว่ามีข้าราชการผู้ใหญ่สูงอายุเดินคุยกันมาข้างหลัง แต่เสียงดังมากไปหน่อย บอกว่า ดูซิ ในหลวงทำไมจึงโปรดเกล้า ฯ พระราชทานยศถึงสายสะพาย ให้เด็ก ๆ วานซืนนี้ได้ เจ้าคุณพี่ได้ยินเข้าจึงหันกลับไปยกมือไหว้ท่านข้าราชการผู้นั้นและบอกว่า กระผมเองไม่ได้ดิ้นรนขอร้องให้ในหลวงท่านพระราชทานดอกขอรับ แต่เมื่อท่านโปรดเกล้าก็ไม่ทราบว่าจะทัดทานประการใด กระผมเพียงรับราชการสนองพระเดชพระคุณ และจงรักภักดีโดยเต็มความสามารถเท่านั้น โปรดอภัยแก่กระผมด้วยเพราะมิได้ตั้งใจจะทะเยอทะยาน ทำให้ข้าราชการสูงอายุ ๒ ท่านนั้นเห็นใจ วันเดียวกันนั้นเมื่อเสร็จพิธีแล้วก็ถอดเครื่องลงหีบที่ในวัง ขนมาบ้านในตอนเย็น พอเปลื้องเครื่องผ้าพื้นสีกรมท่าและเสื้อนอกสีขม้ำออก นุ่งผ้าขาวม้าแล้วก็เปิดหีบเครื่องยศที่รับพระราชทานใหม่ในวันนั้นออก หยิบ

สายสะพายออกมาคล้องให้คุณแม่ดู และบอกว่าสายสะพายนี้ได้รับพระราชทานวันนี้ ถ้าผมคล้องอย่างนี้ออกไปข้างนอกตำรวจคงจับฐานหมิ่นพระบรมเดชานุภาพแน่ เป็นอันว่าทางบ้านไม่เคยเห็นเจ้าคุณพี่แต่งเครื่องยศที่ได้รับพระราชทานเลย เห็นก็เพียงรูปถ่ายแต่งเสือป่าธรรมดา และแต่งเครื่องสากลและเอามาให้เก็บไว้ที่บ้าน ไม่เคยเห็นแต่งตัวจริง ๆ เลย หรือจะมีงานสำคัญนาน ๆ แต่งครั้งก็ได้ที่ข้าพเจ้าไม่เห็น

โดยที่เจ้าคุณพี่ถือว่าคุณแม่เป็นที่เคารพสูงสุด ตั้งแต่เริ่มทำงานเงินเดือนที่ได้รับจะนำมามอบให้คุณแม่ครบจำนวนทุกเดือน แล้วขอไปใช้ส่วนตัวเท่าที่จำเป็น จะทำบุญทานอะไรก็มอบภาระความเป็นใหญ่ในเรื่องการเงินทั้งหมดไว้กับคุณแม่สุดแต่จะเห็นควร ตลอดระยะเวลาที่รับราชการจนออกจากราชการกระทั่งมาบวช

สำหรับผู้มีอุปการะคุณแต่เด็ก ๆ มี คุณยาย คุณน้าชุ่ม (น้าผู้หญิง) คุณน้าขุนบริรักษ์พิมาน เมื่อทำงานมีเงินเดือนก็อุปการะโดยสม่ำเสมอผ่านทางคุณแม่ มีอยู่รายหนึ่ง ชื่อหม่อมปราง (ดูเหมือนจะเป็นหม่อมละคอนเจ้าพระยามหินทร์ ฯ) เรียกกันตามปกติทั่วไปที่บ้านข้าพเจ้าว่า หม่อมยาย บวชเป็นชีอยู่ข้างบ้าน เคยเลี้ยงดูเจ้าคุณพี่มาแต่เล็กตลอดมาจนถึงข้าพเจ้า โดยมาช่วยคุณแม่เลี้ยงทุกวันจนเย็นค่ำ พอเจ้าคุณพี่เริ่มทำงานได้เงินเดือนก็ขอให้คุณแม่จ่ายเงินเดือนให้หม่อมยายเดือนละ ๔ บาทตลอดมา จำได้ว่าเช้า ๆ ข้าพเจ้าจะต้องเป็นคนเอากับข้าวไปให้หม่อมยายทุกวันเป็นประจำจนกระทั่งท่านถึงแก่กรรมด้วยความชรา นี่เป็นการแสดงความกตัญญูกตเวทีส่วนหนึ่งของเจ้าคุณพี่

เรื่องเกี่ยวกับของหลวง ข้าพเจ้าไม่เคยเห็นของหลวงมีในบ้านแม้แต่ชิ้นเดียว เจ้าคุณพี่กำชับเด็กรับใช้ที่อยู่ด้วยในวังเป็นหนักหนามิให้นำอะไรติดมือมาบ้านเลย ตอนหลังเมื่อในหลวงสวรรคตแล้ว พบช้อนกาแฟมีตรา ร.ร. ๖ อยู่ที่บ้าน ๑ คัน เจ้าคุณพี่ถึงกับสอบสวนหาคนที่เอามาและให้รีบเอาไปคืนทันที

นึกขึ้นได้อีก เจ้าคุณพี่ติดบุหรี่มาแต่เด็ก เพราะได้รับการควบคุมน้อย ห่างพ่อห่างแม่ก็ถลำสูบจนติด สมัยนั้นสูบบุหรี่ตรานกอินทรีย์ สูบเรื่อยมาจนกระทั่งไปทำงานในวังจึงได้พยายามอดแต่ก็อดยากเพราะสูบมานาน ต้องใช้วิธีขบเม็ดแตงโมแข่งกัน คือซื้อเม็ดแตงโมมาไว้มาก ๆ พออยากสูบบุหรี่ก็เรียกเด็ก ๆ คนใช้ในวังของตนเองบ้าง ของคนอื่นบ้าง มาขบเม็ดแตงโมแข่งกันว่าใครจะขบได้กองโตกว่ากัน พอให้ลืมอยากบุหรี่ ทำอย่างนี้อยู่ไม่นานจึงอดบุหรี่ได้ เรื่องการอดบุหรี่นี้

ข้าพเจ้าเข้าใจว่าไม่ต้องการให้ขึ้นชื่อว่า ทำงานในวังสูบบุหรี่ของหลวง เพราะบุหรี่ที่ในหลวงทรงนั้นมีมากมายหลายอย่าง มีบริษัทบุหรี่ชื่อ ซีปาปายาโนบูโร๊ส ตั้งอยู่ที่ถนนสี่พระยาเป็นผู้สั่งผ่านเข้ามา บุหรี่ซิกาแรตตัวแบน ๆ ก้นหุ้มแพรสีแดงจำชื่อได้ชนิดหนึ่ง ชื่อ "ชวนชื่น" ส่วนบุหรี่ซิก้าก็มีปลอกตราครุธ ตรามงกุฎ และตราคิงยอร์ช เคยเห็นเด็กเก็บปลอกมาให้ดู โดยที่เป็นผู้อยู่ใกล้ชิดพระยุคลบาท ถ้าจะซื้อสูบของตนเองตามชนิดที่ชอบในท้องตลาดก็คงป้องกันการครหานินทาไม่ได้ว่าสูบบุหรี่ของหลวง เจ้าคุณพี่จึงเลิกสูบแต่นั้นมา เจ้าคุณพี่เป็นผู้ที่มีความซื่อสัตย์มั่นคงไม่ยอมเห็นแก่ประโยชน์ส่วนตัว อุทิศชีวิตเพื่อราชการ ภักดีต่อพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวตลอดมา มิได้หาความสุขส่วนตัวเป็นใหญ่ ดังจะเห็นได้ว่า เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ ขึ้นเสวยราชย์ ทรงพิจารณาเห็นว่าพระยานรรัตนราชมานิตเป็นผู้ที่ซื่อสัตย์มั่นคง ทั้งสูงด้วยความกตัญญูกตเวที ทั้งมีความรู้สูงสมควรเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย จึงได้ทรงแต่งตั้งให้เข้ารับราชการดังที่ข้าพเจ้าได้อัญเชิญบางตอนในสัญญาบัตรตอนหนึ่ง มีใจความว่า "ขอประกาศแก่ท่านทั้งหลายทั้งปวงฤๅผู้หนึ่งผู้ใด ซึ่งจะได้พบอ่านคำประกาศนี้ให้ทราบว่า เราได้ตั้งให้จางวางตรีพระยานรรัตนราชมานิต (ตริก จินตยานนท์) ป.ม., ท.จ., ว.ม.ล., ว.ป.ร. ๓ ซึ่งเป็นที่รักใคร่ไว้วางใจของเราเป็นองคมนตรีรับปรึกษาราชการในตัวเรา เพิ่มศักดินาขึ้นอีก ๑,๐๐๐ เพื่อจะได้ช่วยเราคิดทำนุบำรุงแผ่นดินให้เป็นคุณประโยชน์มีความเจริญสมบูรณ์ ฯลฯ" แต่เจ้าคุณพี่ยึดมั่นในทางสัจธรรมหลักพุทธศาสนา อุทิศกายถวายตัวถวายชีวิตแก่ทางศาสนาเสียแล้ว จึงไม่ได้ยินดีลาภยศสรรเสริญในทางโลก แม้จะใหญ่โตเพียงใดก็ยังต้องอยู่ในกองทุกข์หนีไม่พ้น นอกจากทางหลักสัจธรรมมีศีล—สมาธิปัญญาที่สามารถจะหลุดพ้นความทุกข์ไปได้ เพราะตัดขาดทางโลกไม่ยินดียินร้ายในสิ่งใด จึงไม่ได้รับตำแหน่งตามพระราชประสงค์ที่ทรงพระกรุณาแต่งตั้งตามสัญญาบัตร

เจ้าคุณพี่มีนิสัยมัธยัสถ์ โดยเฉพาะสำหรับตนเองแล้วไม่ยอมสิ้นเปลืองโดยเปล่าประโยชน์ เคยสอนว่าการกินข้าวต้องกินให้หมด ไม่ให้เหลือติดช้อนชามแม้แต่เมล็ดเดียว สำหรับมื้อหนึ่งถ้าทุกคนเห็นว่าเล็กน้อย ถ้ามากคนลองคิดดู อาหารก็เหมือนกันทำให้เหมาะกับทุกคนกิน อย่ามากอย่าน้อย อย่าต้องให้สิ้นหมดเปลืองไปเพราะกินทิ้งกินขว้าง ต้องทำพอกินให้หมดอย่าเหลือทิ้งเป็นเศษอาหาร อย่างน้อยก็ให้เป็นประโยชน์แก่บุคคลผู้อื่น แม้แต่สัตว์ก็ยังดี หากคนทั้งชาติไม่ประหยัดทำอย่างเดียวกันนานเข้าเป็นวัน เป็นเดือน เป็นปี จะเพิ่มปริมาณเป็นทวีคูณ ลองคิดดูว่าจะเป็น

จำนวนเท่าใด เจ้าคุณพี่เมื่อบวชแล้วก็ทำตัวอย่างให้ญาติพี่น้องเห็นการปฏิบัติในเรื่องประหยัด เช่น ของที่ส่งไปกับอาหารมี ไม้กลัด ใบตอง เชือกกล้วย เป็นต้น ไม้กลัดก็ส่งกลับไปและชี้แจงว่า ไม้กลัดมีปลายแหลมใช้กลัดได้ ๒ ทาง ถ้ายังไม่ทู่ก็ขอให้ใช้เรื่อยไปจนกว่าจะแทงไม่เข้า ส่วนเชือกกล้วยนั้นถ้ากรอบชุบน้ำก็จะเหนียวขึ้น ใช้ผูกต่อไปจนกว่าจะเปื่อย สำหรับใบตองที่ล้างส่งกลับไปถ้ายังไม่แตกถึงกับแห้งกรอบก็ให้ใช้ห่อส่งกลับมาได้อีก สิ่งเหล่านี้จะเห็นว่าท่านปฏิบัติอย่างเห็นประโยชน์ของความประหยัด ไม่ควรเสียก็อย่าให้เสีย ของขบฉันที่ส่งไปถวายก็กำหนดให้พอดี ไม่ให้เหลือทิ้ง ท่านบอกว่าอาหารที่ท่านฉันบางอย่างเหลือให้หมายังไม่กิน เพราะฉะนั้นให้ทำไปเท่าที่สั่งไปพอดี อย่าต้องให้เหลือทิ้งสิ้นเปลืองไปโดยเปล่าประโยชน์ ตัวอย่างนี้ข้าพเจ้าคิดว่าถ้าทุกคนได้ปฏิบัติก็จะมีคุณค่า ช่วยประเทศชาติได้มากมาย ซึ่งมนุษย์ในยุคนี้การกินอยู่สุรุ่ยสุร่าย ใช้จ่ายในสิ่งไม่จำเป็น เกิดความเสียหายทางเศรษฐกิจของชาติ

นิสัยมานะอดทนพยายามของเจ้าคุณพี่มีมาก ทำอะไรทำจริงไม่ท้อถอย ร่างกายอ่อนแอผอมก็พยายามปรับปรุงให้แข็งแรงตามต้องการ ไม่เคยเป็นหมอนวดก็หัดนวดจนเก่ง สามารถถวายการนวดแก่ล้นเกล้า ฯ จนเป็นที่โปรดปราน หัดเป็นหมอดูจนเก่งเป็นที่เลื่องลือกันทั่วไปในสมัยนั้น เว้นแต่มาบวชแล้วก็งดไม่ดูให้ใครเลย ตอนข้าพเจ้าบวชเจ้าคุณพี่ให้ท่องปาฏิโมกข์ ข้าพเจ้าท่องไปได้หน่อยเดียวไม่ทันจบก็สึก ต่อมาระยะหนึ่งข้าพเจ้าไปฟังเทศน์วันอาทิตย์ที่โบสถ์วัดเทพศิรินทราวาสได้พบเจ้าคุณพี่ ท่านบอกว่าฉันท่องแทนให้เรียบร้อยแล้ว สมเด็จพระอุปัชฌาย์ประทานไตรแพรให้ ๑ ไตร ถวายพระอื่นไปแล้ว สำหรับการท่องสวดมนต์จนแตกฉาน (สวดมนต์ ๑๒ ตำนาน) ประกอบการเพ่งจิตซึ่งเจ้าคุณพี่ฝึกจากตำราโยคี เมื่อเจ้าคุณพี่ไปเผาศพคุณยายที่วัดมกุฏกษัตริยาราม ในงานศพคราวนี้ได้ถวายเงินวัดไป ๕๐๐ บาท ท่านเจ้าคุณพระศาสนโศภณ (แจ่ม) เจ้าอาวาสถวายหนังสือสวดมนต์แปล ซึ่งท่านจัดแปลและพิมพ์ขึ้นเองให้มา ๑ เล่ม เจ้าคุณพี่เริ่มท่องจนจบ เมื่อจบแล้วก็ส่งหนังสือไปเก็บที่บ้านโดยบอกว่า "หนังสือสวดมนต์ที่เจ้าคุณศาสนโศภนประทานมา ได้พยายามท่องบ่นจนจบทุกตัวอักษรเก็บไว้ในสมองแล้ว จึงส่งมาเก็บไว้ในตู้พระไตรปิฎก" การท่องทบทวนในเวลากลางคืน โดยที่ในกุฏิไม่ได้ใช้ไฟฟ้า ถ้าเกิดท่องติดตอนใดก็จุดเทียนดู เมื่อดูแล้วก็ดับเทียนท่องทบทวนต่อไป นับว่าเป็นความพยายามที่ทำได้ไม่ง่ายนัก แต่เจ้าคุณพี่ท่านเก่ง จำแม่นและลืมยาก

การฉันอาหารซ้ำซากไม่เปลี่ยนแปลง หลังจากงดอาหารเจต่อมา ๒๕ ปี เท่าที่ข้าพเจ้าทำนำไปถวายตลอดมา เจ้าคุณพี่บอกว่าต้องใช้ความพยายามถึง ๓ เดือน จึงสำเร็จ เพราะร่างกายกับจิตใจทะเลาะกัน ใจจะกลืนแต่ความรู้สึกทางร่างกายไม่ยอมรับ ต้องพยายามทำใจให้เข้มแข็งตลอดเวลา ไม่ยอมอ่อนแอให้ความรู้สึกเอาชนะทางร่างกายภายใน โดยการพิจารณาตามหลักพุทธศาสนาจนทางร่างกายกับจิตใจเข้ากันได้สำเร็จจึงฉันได้เป็นปกติเรื่อยตลอดมา จากนั้นมาท่านได้ถวายพระราชกุศล คือ ในวันสำคัญในทางพุทธศาสนาท่านจะงดเว้นไม่ฉันอาหารตลอดวัน คือในวันมาฆบูชา วิสาขบูชา และวันถวายเพลิงพระพุทธสรีระ ตัดกังวลในเรื่องกินในวันนั้น มุ่งจิตใจให้บริสุทธิ์และนั่งฟังเทศน์อยู่ในอุโบสถตลอดคืน โดยนั่งอยู่ท่าเดียวไม่เปลี่ยนอิริยาบถจนรุ่งแจ้งวันใหม่จึงฉันอาหาร สำหรับวันพระต่อมาท่านฉันแต่กล้วยน้ำว้าสุกอย่างเดียว ไม่ฉันอาหารอื่นบอกว่าต้องการเพื่อล้างท้องในระยะ ๗ วันต่อครั้ง

ระยะหนึ่งที่กรามข้างแก้มบวมเป็นแผลในปาก เจ้าคุณพี่บอกว่าอาจเป็นมะเร็ง เพราะคุณย่าเป็นมะเร็งกรามช้างเป็นกรรมพันธุ์ แต่ก็ไม่ขาดลงโบสถ์ไหว้พระสวดมนต์เลย ระหว่างกลัดหนองยังไม่แตก มีอาการทรมานมาก พูดสวดมนต์ลำบากอ้าปากไม่ขึ้น เวลาสวดมนต์กว่าจะอ้าปากเป็นเสียงออกมาได้ก็กินเวลานาน แต่ก็พยายามโดยไม่ขาดลงโบสถ์เลย เมื่อแผลแตกมีหนองออกอาหารที่ส่งไปถวายก็ให้เอากลับไม่ฉันหลายวัน ๕—๗ วัน โดยสั่งว่าหนองแตกแล้ว ถ้าฉันอาหารก็จะพาเอาหนองลงไปในกระเพาะอาจเกิดโทษต้องงดฉัน แต่ก็ให้นำเอาอาหารไปทุกวันเพราะไม่รู้ว่าหนองจะแห้งเมื่อใด ในระยะที่แผลแตกมีหนองไหลนี้ นอนไม่ได้ต้องนั่งหลับโดยเอาหมอนกองสูงถึงอก ก้มหน้าหนุนบนหมอน อ้าปากให้หนองไหลลงกระโถน พอรีดดูหนองแห้งจึงรับอาหารไว้ฉัน บอกว่าหนองแห้งหมดแล้ว เมื่อหายแล้วยังปรากฏแผลเป็นที่แก้มเป็นรอยบุ๋มเห็นชัด เจ้าคุณพี่มีความอดทนต่อเวทนาที่เจ็บปวดแสนสาหัส แม้อดอาหารก็ไม่ยอมขาดการลงโบสถ์ไหว้พระสวดมนต์เลย ไม่ได้อาศัยหยูกยาเป็นเครื่องช่วย

เมื่อพูดถึงเรื่องเกี่ยวกับปากและฟันแล้ว ก็ขอเล่าเรื่องฟันไว้ด้วย คือฟันที่เจ้าคุณพี่ส่งกลับไปบ้านทุกซี่ไม่มีรอยผุเป็นแมงเลย หลุดออกมาเฉย ๆ เข้าใจว่าเหงือกไม่ดี เพราะผลจากการเล่นมวยวัยหนุ่ม ถูกนวมต่อยจนเหงือกกับฟันเกาะกันไม่แน่น เมื่อฟันหลุดออกมาเมื่อใด เจ้าคุณพี่จะใส่

กลักไม้ขีดไฟส่งไปบ้านโดยเขียนหนังสือกำกับไปว่า "ฟันซี่นี้หลุดออกมาเมื่อเวลา.......น. วันที่...... เดือน......พ.ศ. ......ส่งมาให้ดูเพื่อระลึกปลงสังขารว่า ร่างกายนี้ไม่เที่ยง ชำรุดทรุดโทรมและจะดับไปในที่สุด

สำหรับเรื่องถูกงูกัด สมเด็จพระอุปัชฌาย์อนุญาตให้งดการลงโบสถ์ ๑ วัน ในวันนั้นท่านเล่าว่าค่ำวันหนึ่งท่านไปสรงน้ำหลังกุฏิ เพราะมืดแลไม่เห็น จึงไปเหยียบงู ๆ กัดท่าน เรื่องคางคกโขก รายละเอียดในเรื่องนี้ข้าพเจ้าได้ทราบจากท่านอาจารย์พระครูบัญญาภรณ์โศภน (พระมหาอำพัน บุญ—หลง) ท่านเจ้าคุณพี่เล่าให้ท่านอาจารย์ฟังว่า เย็นวันหนึ่ง ท่านเดินจะไปลงโบสถ์ได้เห็นต้นไม้ในกระถางต้นหนึ่งรู้สึกว่าเฉาเหี่ยว ท่านนึกว่าก่อนจะสรงน้ำภายหลังลงโบสถ์แล้วท่านจะเอาน้ำมารดต้นไม้ในกระถางนั้น เมื่อถึงเวลาจะสรงน้ำท่านได้เอาน้ำมารดต้นไม้ในกระถางนั้น ในขณะที่รดรู้สึกว่าถูกสัตว์กัดบนหลังเท้าซ้าย ๔ เขี้ยว ท่านนึกว่าคงเป็นงู เมื่อผู้ที่อยู่ข้างเคียงกับท่านเอาไฟฉายมาส่องเห็นมีคางคกอยู่ข้างกระถางตัวหนึ่ง ท่านนึกว่า "คางคกกัดกันได้" เมื่อถูกกัดมีอาการปวดมาก ท่านได้ไปเรียนให้ท่านเจ้าคุณธรรมไตรโลกาจารย์ทราบว่า ท่านถูกคางคกกัด ท่านเจ้าคุณธรรมไตรโลกาจารย์เรียนท่านว่า จะบอกให้อาตมาทราบ ท่านห้ามไม่ให้บอกเพราะเกรงว่าอาตมาจะเอาหมอมาฉีดยาท่าน ท่านได้ไปถามนายชิตคนรักษาโบสถ์ว่า คางคกกัดเป็นอย่างไร นายชิตตอบว่า ตายครับ ท่านเลยบอกนายชิตว่า ถ้าพรุ่งนี้ท่านไม่ลงมาจากกุฏิ ท่านก็ตายนะ ภายหลังนั้น ท่านก็สรงน้ำขึ้นไปบนกุฏิแล้วเอาผ้ารัดเข่าซ้ายแน่น แล้วก็ใช้วิธี Inhibiting Pain ขับไล่ความปวด ท่านได้ปฏิบัติต่อสู้จนรุ่งสว่างจึงหายปวด ส่วนขาข้างซ้ายใต้เข่าลงมายังบวมอยู่ ท่านคงปฏิบัติต่อไป บวมลดลงมาทางปลายเท้าจนแห้งหายเป็นปกติ วิธีบำบัดโดยทางโยคะ Inhibiting Pain นี้แจ้งอยู่ในตำรา The Hindu—Yogi "Science of Breath" by Yogi Ramacharaka หน้า ๕๗

อีกครั้งหนึ่งท่านอาจารย์เล่าว่า วันหนึ่งท่านพระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิตเล่าให้ท่านฟังว่า หลังจากฟังพระเทศน์ในวันพระ เมื่อท่านเดินกลับกุฏิกำลังจะก้าวขึ้นบันไดไปห้องชั้นบนรู้สึกว่าร่างกายซีกซ้ายของท่านหมดแรงคล้ายจะเป็นอัมพาตไปแถบหนึ่ง ทรงตัวต่อไปไม่ได้ ท่านมีสติดีจึงทรุดลงนั่ง ท่านเอามือข้างขวาคลำตรงหัวใจ และตรวจดูชีพจรก็ยังเต้นดี ท่านจึงใช้ Directing the Circulation มายังซีกซ้าย ต่อมารู้สึกค่อย ๆ ร้อนขึ้นจากปลายนิ้ว และร่างกายทาง

ซีกซ้ายก็ค่อย ๆ อบอุ่นขึ้นเป็นปกติ แล้วก็ขึ้นไปห้องชั้นบนได้ ท่านบอกว่าตอนบ่ายกลับลงจากโบสถ์ก็มีอาการอย่างเดียวกันอีกครั้งหนึ่งและตอนค่ำอีกครั้งหนึ่ง แต่ท่านใช้วิธีเดียวกันก็หายได้ผลเป็นปกตินับแต่นั้นมาก็ไม่ปรากฏว่าเป็นอีก

วิธี "Directing the Circulation" มีแจ้งอยู่ใน "Science of Breath" หน้า ๕๗

ในยุคนี้มีฝรั่งชาวต่างประเทศสนใจในพระพุทธศาสนา และบางท่านก็ได้เข้าบรรพชาอุปสมบทเป็นพระสงฆ์ในพุทธศาสนา ส่วนมากเป็นชั้นปัญญาชน บางท่านก็มีปริญญาและเป็นผู้ดีมีฐานะมั่งคั่ง และได้พิจารณาเกิดเลื่อมใสในหลักธรรมทางพุทธศาสนา เพราะมีหลักปฏิบัติทางจิตใจไปสู่ความสงบสุขอันแท้จริงห่างไกลจากกิเลสตัณหา ส่วนมากท่านได้ปฏิบัติไปอยู่ห่างจากไกลชุมชน ไปหาความวิเวกตามป่า เพื่อหาความสงบทำสมาธิ หากมีเรื่องขัดข้องยังไม่รู้จะปฏิบัติอย่างใด ท่านก็มักจะนึกถึง "ท่าน ธมฺมวิตกฺโก ภิกฺขุ" มาขอความเห็นความรู้ เพื่อแก้ไขเหตุ-การณ์ทางปฏิบัติให้ปลอดโปร่ง เพราะรู้ว่าท่านเป็นผู้ปราดเปรื่องในทางภาษาตะวันตก สามารถจะชี้แจงในหลักธรรมที่ละเอียดอ่อน ในภาษาตะวันตกให้เข้าใจได้ดี ทั้งท่านก็เป็นพระฝรั่งรู้ภาษาไทยไม่มากนัก จึงจำเป็นที่จะต้องหาผู้ชำนาญทางภาษาตะวันตกและมีความรู้ปฏิบัติธรรมเพื่อความหลุดพ้น มีความสามารถแก้ปัญหาธรรมได้ ได้ทราบจากท่านอาจารย์พระครูปัญญาภรณ์โศภน (มหาอำพัน บุญ—หลง) ท่านเล่าว่าครั้งหนึ่ง ท่านพระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิตทำวัตรในโบสถ์เสร็จเรียบร้อย ก็มีพระฝรั่งรูปหนึ่งคอยเวลาหาโอกาส ที่จะเข้าพบสนทนากับท่าน เมื่อเห็นว่าท่านได้สวดมนต์ไหว้พระทำวัตรเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระฝรั่งรูปนั้นคอยเวลาอยู่แล้วก็เข้าไปก้มลงกราบท่านพระภิกษุพระยานรรัตน ฯ แล้วพูดเป็นภาษาอังกฤษว่า "ท่านอยากจะได้ความรู้ในการปฏิบัติระงับกามวิตก เพื่อจิตสงบ ท่านเองได้เข้าไปบำเพ็ญเพียรอยู่ในป่าหาความสงบแล้วแต่ก็ยังมีกามวิตกเข้าไปรบกวน ก่อความไม่สงบเป็นนิวรณ์แก่สมาธิ จึงได้มาขอความกรุณาขอให้ท่านพระภิกษุเจ้าคุณนรรัตน ฯ บอกวิธีกำจัดเพื่อระงับการก่อกวนของกามวิตกนั้น เพื่อจะได้ปฏิบัติธรรมด้วยความสงบต่อไป" ท่านธมฺมวิตกฺโกภิกฺขุ ก็ได้ให้โอวาทในเรื่อง "หน่ายกาม" และได้อธิบายบอกวิธีปฏิบัติเป็นภาษาอังกฤษ จนเป็นที่เข้าใจของพระฝรั่งองค์นั้นแล้ว พระฝรั่งองค์นั้นกราบนมัสการลาท่านไปด้วยความปีติ

เมื่อท่านอาจารย์พระครูปัญญาภรณ์โศภน (มหาอำพัน บุญ—หลง) ได้ฟังท่านชอบเรื่องหน่ายกามนี้มาก จึงขอร้องให้ท่านเจ้าคุณนรรัตน ฯ เป็นผู้บอกท่านอาจารย์เป็นผู้เขียนจดเป็นภาษาอังกฤษ และขอให้ท่านบอกเป็นภาษาไทยด้วย เพื่อบันทึกไว้ควบคู่กันไป จะได้เป็นประโยชน์แก่พุทธศาสนานิกชน ท่านอาจารย์บอกว่าเป็นครั้งแรกที่ท่านให้โอวาทเรื่องหน่ายกามแก่พระฝรั่ง ท่านบอกให้จดแล้วก็ขอร้องกำชับให้ท่านอาจารย์นำข้อความภาษาไทยนี้ ไปให้ท่านเจ้าคุณพระธรรมไตรโลกาจารย์ตรวจก่อน หากจะมีการจัดพิมพ์ขึ้นภายหลัง ท่านอาจารย์ก็มอบเรื่องหน่ายกามมาให้ทั้งภาษาอังกฤษและแปลเป็นไทยเป็นข้อ ๆ ดังต่อไปนี้ :—

Sensual craving arises through unwise thinking on the agreeable and delightful

กามฉันท์หรือกามตัณหา เกิดขึ้นจากความไม่ฉลาด หลงคิดเห็นอารมณ์ต่าง ๆ เป็นที่ถูกใจและน่ายินดี

It may be suppressed by the following 6 methods :—

สามารถข่มไว้ได้ด้วยวิธี ๖ ดังต่อไปนี้ :—

1. Fixing the mind upon an idea that arouses disgust.

เพ่งใจให้เห็นอสุภารมณ์ คืออารมณ์ที่ปฏิกูลน่าเกลียด ไม่งามของสังขารร่างกายจนให้เกิดความเบื่อหน่าย คลายความรักใคร่ หายความกำหนัดยินดี

2. Meditation upon the impurity of body

เพ่งพินิจพิจารณาความปฏิกูลของร่างกาย (แยกออกเป็นอาการ ๓๒ ที่เรียกว่ากายคตาสติภาวนา มี ผม ขน เล็บ ฟัน หนัง เนื้อ เอ็น กระดูก เป็นต้น)

3. Watching over the six doors of sense

ใช้สติสำรวมอินทรีย์ เฝ้าระวังทวารทั้ง ๖ (คือ ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เมื่อได้ประสบพบเห็นรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะและธรรมารมณ์ อย่าให้ความรักใคร่กำหนัด ยินดียินร้ายเกิดขึ้นภายในจิตใจ)

4. Moderation in eating

ให้รู้จักประมาณการบริโภคอาหาร อย่าให้อิ่มมากจนเกินไป จะเป็นเหตุให้เกิดความกำหนัดทางกายและลุกลามเข้าไปถึงจิตใจให้เกิดความเศร้าหมองด้วยฉันทราคะ

5. Cultivating friendship with the good

ทำความวิสาสะคบหาสมาคมสนทนาปราศรัยสนิทสนมคุ้นเคยกับกัลยาณมิตรเพื่อนผู้ดีงามที่จะชักชวนให้สนทนาไปในทางที่จะให้เสื่อมคลายหายความรักใคร่กำหนัดยินดีและยินร้าย ในรูปเสียงกลิ่นรสโผฏฐัพพะและธรรมารมณ์

6. Right instruction

ฝึกฝนปฏิบัติตนในทางที่ถูกตรงตามไตรสิกขา คือ :— ศีล สมาธิ ปัญญา

๑. พยายามกำจัดตัดกิเลสเครื่องเศร้าหมองอย่างหยาบ ที่ล่วงออกมาทางกายวาจาด้วยศีล

๒, พยายามกำจัดตัดกิเลสเครื่องเศร้าหมองอย่างกลาง คือ นิวรณ์ทั้ง ๕ มี กามฉันท์ พยาบาท ถีนะมิทธะ อุทธัจจะกุกกุจจะ วิจิกิจฉา ด้วยสมาธิ ย่นย่อนิวรณ์ ๕ ลงเป็น ๓ คือ :— ๑. ราคะโลภะ ๒. โทสะ ๓. โมหะ ๑. กามฉันทนิวรณ์ ความพอใจในกามเป็นฝ่ายราคะโลภะ ๒. พยาบาทนิวรณ์ ความขึ้งเคียดโกรธเคือง เป็นฝ่ายโทสะ ที่เหลืออีก ๓ คือ ถีนะมิทธะ ความหดหู่ง่วงเหงา อุทธัจจะกุกกุจจะ ความฟุ้งซ่านรำคาญ และวิจิกิจฉา ความลังเลสงสัยทั้ง ๓ นี้เป็นฝ่ายโมหะ

๓. พยายามกำจัดตัดกิเลสอย่างละเอียด ที่เกิดทางทิฏฐิความเห็นด้วยปัญญา ด้วยการพิจารณาเห็นตามความเป็นจริง ของสังขาร ซึ่งมีลักษณะเกิดขึ้น เสื่อมสิ้นดับไป ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชา

The sensual craving is for-ever destroyed upon the entrance into Anagamiship.

กามฉันท์หรือกามตัณหานี้ สลัดกำจัดตัดได้อย่างเด็ดขาด ต่อเมื่อเข้าสู่กระแสพระอนาคามิมรรค บรรลุถึงพระอนาคามิผล

เจ้าคุณพี่มีนิสัยไม่ชอบทำบาปมาแต่ไหนแต่ไร เพราะได้เห็นตัวอย่างจากคุณยายและคุณแม่ ซึ่งไม่ประกอบปาณาติบาตเลย ซื้อปลาที่ยังไม่ตายดีมาก็ต้องแช่น้ำไว้ก่อน ถ้าไม่ตายก็ปล่อยไปไม่ต้องทำกิน เมื่อรู้สึกว่าตนได้ประกอบกรรมไว้กรรมนั้นก็เกาะกินจิตใจอยู่ เจ้าคุณพี่เล่าว่าเมื่อเด็ก ๆ ครั้งหนึ่งไปหัวเมืองกับคุณพ่อ ด้วยความซนทำให้ลิงซึ่งเลี้ยงผูกไว้ที่ชานเรือนห้อยคอแขวนทิ้งไว้ ลิง

ไม่สามารถจะช่วยตนเองได้ พอวิ่งไปเล่นเพลิน นึกขึ้นได้ก็วิ่งกลับมาดู ปรากฏว่าลิงตัวนั้นตาย เพราะหายใจไม่ออกด้วยถูกโซ่รัดหลอดลม เหตุที่ซุกซนจนเป็นเหตุให้ลิงตายโดยไม่เจตนานี้ เป็นนิวรณ์เกาะกินใจอยู่เรื่อย ๆ ประกอบกับเรียนหมอดูลายมือทำให้ห่วงว่า จะต้องตายด้วยอุบัติเหตุ เจ้าคุณพี่บอกว่า ไม่ว่าทำบุญอะไร ต้องอุทิศกุศลให้ลิงตัวนั้นเสมอไม่มีเวลาลืมได้เลย นี่เป็นบาปเรื่องหนึ่งที่ข้าพเจ้าทราบมา

เหตุที่เจ้าคุณพี่มาบวช ถวายพระราชกุศลที่วัดเทพศิรินทร ฯ สำหรับความตั้งใจเดิมที่จะบวชถวายในวันพระราชทานเพลิงนั้น ข้าพเจ้าไม่ทราบรายละเอียด ทราบมาว่าตามปกติการทำบุญถวายพระราชกุศลพระบรมศพล้นเกล้า ฯ นั้น มีการถวายสลากภัตร โดยกำหนดให้ข้าราชบริพารพระยาพานทองสายสะพาย รับเป็นผู้จับสลากถวายคนละองค์ เจ้าคุณพี่จับสลากถูกสมเด็จพระอุปัช-ฌาย์ สมัยยังเป็นพระศาสนโศภน พอใจเกิดศรัทธาในบุคลิกลักษณะของสมเด็จพระอุปัชฌาย์ พอเสร็จพิธีวันนั้นก็ตามไปวัดและขอบวชในวันถวายพระเพลิงล้นเกล้า ฯ และสั่งทางบ้านให้จัดการเครื่องอัฏฐบริขารในเรื่องอุปสมบทจนเรียบร้อย

เมื่อบวชแล้วมีแขกเหรื่อมารบกวนมาก บางคนก็นำเอาอาหารและสิ่งของอื่นมาถวาย บางคนก็มาขอร้องให้ดูดวงชะตา บางคนก็มาปรับทุกข์เรื่องต่าง ๆ เจ้าคุณพี่ก็บอกให้นำของที่นำมาถวายท่านนั้น ไปถวายพระข้างกุฏิองค์อื่น โดยบอกว่าท่านมีพอแล้ว ถวายองค์อื่นก็ได้บุญพอ ๆ กัน เพราะถือศีล ๒๒๗ ข้อเหมือนกัน เรื่องนี้เป็นเหตุให้บางคนนำเรื่องที่ไม่ยอมรับแขกนี้ไปฟ้องสมเด็จพระอุปัชฌาย์ สมเด็จพระอุปัชฌาย์ถึงกับต่อว่าเจ้าคุณพี่ที่ในพระอุโบสถว่า มีคนมาต่อว่า ว่าทำไมไม่รับแขกและไม่รับของถวายที่มีผู้ศรัทธา เจ้าคุณพี่กราบเรียนว่า การที่มาบวชนี้ก็เพื่อถวายพระราช-กุศลล้นเกล้า ฯ และศึกษาหลักสัจธรรมคำสอนของสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นการส่วนตัว และยังไม่รู้แจ้งเห็นจริงแตกฉานในธรรมะซึ่งเป็นสิ่งละเอียดอ่อน ต้องการความสงบเวลาศึกษาพิจารณาให้ถึงแก่นแท้ เพื่อให้เข้าถึงเมื่อได้ปฏิบัติ ถ้าหากมัวแต่รับแขกมากมายก็หาเวลาจะทำกิจที่ควรปฏิบัติไม่ได้ เพราะแต่ละคนมีแต่เรื่องยุ่ง ๆ ทั้งนั้น มีทั้งหญิงและชายขอให้ดูหมอบ้าง เล่าเรื่องยุ่ง ๆ ให้ฟังบ้างเป็นเรื่องส่วนตัวส่วนมากทางโลก ทางมัวเมาตัณหาที่ช่วยเหลืออะไรไม่ได้ ไม่ใช่กิจของสงฆ์ ทั้งเสียเวลาในการที่จะศึกษาธรรมด้วย ตนเองก็ยังปฏิบัติไม่ได้ผลอะไร จึงกราบเรียนของดการรับแขก มุ่งปฏิบัติเพื่อส่วนตัวสมกับที่มุ่งเข้ามาบวชเพื่อถวายพระราชกุศลแด่ล้นเกล้า ฯ

สมเด็จพระอุปัชฌาย์ทราบเหตุผลที่กราบเรียนแล้วก็เห็นใจ จึงไม่ฝืนใจเจ้าคุณพี่ ตอนที่ข้าพเจ้าบวชอยู่ด้วยกุฏิโล่งเตียนมีเพียงหนังสือ จีวร ที่จำวัด โลงศพ โครงกระดูกมนุษย์เท่านั้น

ในกุฏิของเจ้าคุณพี่ไม่มีของอะไรมีค่า ท่านมักจะอยู่แต่ในกุฏิและลงกลอนไม่รับแขก จะพบท่านได้ก็ตอนลงโบสถ์สวดมนต์เสร็จเรียบร้อย มีเวลาสนทนาบ้าง หรือบางท่านที่ศรัทธาก็คอยเวลาที่ท่านผ่าน เมื่อมีของมาถวายท่านก็รับไว้อย่างไม่ขัดศรัทธาแล้วท่านก็คืนให้บอกว่า อาตมาฝากให้ไปถวายพระองค์อื่น ฉะนั้นในกุฏิของท่านจึงไม่มีอะไร นอกจากของจำเป็นใช้ และไม่ยอมรับสิ่งใดเข้าในกุฏิ เรื่องโครงกระดูกมนุษย์ข้าพเจ้าทราบดีจากที่มาว่า ก่อนอุปสมบทเจ้าคุณพี่รู้จักกับนักเรียนแพทย์คนหนึ่ง เรียนแขนงสรีระวิทยา จึงสั่งไว้ว่าเมื่อเรียนสำเร็จแล้วขอให้จัดทำโครงกระดูกให้สักโครงหนึ่งเพื่อเป็นการทดลองความสามารถที่ได้ร่ำเรียนมา เมื่อเสร็จแล้วขอให้แจ้งให้ทราบ ต่อมาราวปี ๒๔๗๓ ข้าพเจ้าสึกแล้ว และออกมารับราชการ นักเรียนแพทย์ผู้นั้นเรียนสำเร็จทำงานอยู่โรงพยาบาลศิริราช นมัสการไปให้เจ้าคุณพี่ทราบว่า ได้ประกอบโครงกระดูกให้เรียบร้อยแล้ว นัดให้ไปรับได้ที่โรงพยาบาลศิริราช ข้าพเจ้าก็ไปตามนัด ขึ้นไปตึกชั้น ๓ ผ่านห้องเรียนสรีระวิทยา มีเครื่องมือการทดลอง ผ่ากระโหลก เลื่อยกระดูก มีอ่างน้ำประจำเป็นที่ ๆ สำหรับนักเรียน ขณะที่ข้าพเจ้าไปเป็นเวลาเที่ยงวันจึงไม่มีนักเรียน คงพบแต่แพทย์ผู้นั้นและโครงกระดูกส่วนต่าง ๆ เต็มไปหมด แพทย์ผู้นั้นพาไปห้องทำงานและเปิดม่านสีดำออก ก็เห็นโครงกระดูกสำเร็จร่างทั้งตัวห้อยอยู่กับไม้แขวนแกว่งดังก๊อกแก๊ก แพทย์ผู้นั้นชี้แจงให้มานมัสการให้เจ้าคุณพี่ทราบว่า เหตุที่ล่าช้าเพราะหาคนรูปร่างใหญ่ ๆ อุทิศร่างบริจาคให้โรงพยาบาลยากเต็มที กว่าจะได้ศพขนาดที่ต้องการก็กินเวลาเป็นปี เมื่อได้แล้วกว่าจะประกอบเสร็จก็เสียเวลามาก เพราะสมัยนั้นยังจะต้องเอาศพหมกทรายไว้จนเน่าเปื่อย และหมั่นคุ้ยพลิกกลับไปกลับมาเป็นเวลานานจนกว่าเนื้อจะล่อนเหลือแต่กระดูก แล้วยังต้องเอามาต้มด้วยน้ำยาให้สะอาดขัดถูให้เรียบร้อยจึงเอามาประกอบเป็นโครง และจัดทำส่วนที่ขาดหายไปด้วยไม้ก๊อกจนครบทุกชิ้น โดยเฉพาะกระดูกนิ้วมือนิ้วเท้า และกระดูกซี่โครง ต้องทำเพิ่มเติมหลายชิ้น ถึงกระนั้นก็ยังไม่ดีเท่าของนอกเพราะเขามีเครื่องมือดีและมีโรงงานประกอบโครงกระดูกโดยเฉพาะของเขา สะอาดเป็นเงาเลยทีเดียว ส่วนของเราสีเทา ๆ น้ำยากัดก็ไม่มีอย่างดี ข้าพเจ้าจำได้ว่าดูเหมือนทางโรงพยาบาลคิดราคา ๓๐๐ บาท เวลาเอามาก็ถอดจากขอแขวนกองลงใส่ไปในกล่องใส่หมวกปิดฝากล่องเรียบร้อย ส่วนไม้แขวนก็ถือมาต่างหาก นำไปถวายเจ้าคุณพี่เป็นเสร็จการ และแขวนอยู่กุฏิชั้นล่างเป็นอศุภกรรมฐานของเจ้าคุณพี่ตลอดมา

พูดถึงโครงกระดูกก็เลยพูดถึงเรื่องหัวกระโหลก ตามปกติเจ้าคุณพี่มีหัวกระโหลกคนไว้ที่กุฏิ ๑ หัว ไม่ทราบที่มา เมื่อข้าพเจ้าบวช เจ้าคุณพี่อยากได้อีกจึงสั่งให้หา ลูกชายคุณน้าขุนบริรักษ์ ฯ ชื่อสมัย ไปหามาได้จากวัดที่เผาศพของโรงพยาบาลศิริราช ๓ หัว เอามาถวาย เจ้าคุณพี่ให้ใส่ปี๊บไว้ในตู้หลังกุฏิ เอาน้ำใส่จนท่วมทั้ง ๓ หัว เอาโซดาใส่ลงไป เมื่อฉันเพลแล้วก็ให้ข้าพเจ้าและพระพรช่วยกันติดไฟต้มเพื่อให้เนื้อหนังหลุด ปรากฏว่าน้ำที่ต้มกระเด็นถูกมือ สบงอังสะและตามตัว เพราะต้มไปก็ต้องเขี่ยพลิกกลับ เมื่อน้ำกระเด็นมาติดก็เหม็น อาบน้ำถูกสบู่อย่างไรก็ไม่หมดกลิ่น เล่นเอาข้าพเจ้าฉันอาหารไม่ลงไปหลายวัน ถึงกับคุณโยมทางบ้านทักว่าทำไมผอมหน้าตาซีดเซียว ข้าพเจ้าก็บอกว่า ฉันอาหารไม่ลงเหม็นกลิ่นหัวกระโหลกอยู่เรื่อย เจ้าคุณพี่รู้เข้าเลยให้เลิกต้ม ให้สมัยเอากลับไปไว้ที่เดิม แต่ปรากฏว่าสมัยเอาไปทิ้งไว้โคนต้นโพธิ์ข้างโบสถ์วัดแคนางเลิ้ง เด็ก ๆ แถวนั้นที่ซน ๆ เอาก้อนอิฐขว้างปาล้อเลียนจนถึงกับลือกันว่า ผีหัวกระโหลกหลอกหลอนคนอยู่เป็นเวลานาน

อีกเรื่องหนึ่ง ก็เรื่องโลงใส่ศพไม้ซึ่งบรรจุท่านเจ้าคุณพี่เมื่อมรณภาพแล้ว เพราะเดิมเมื่อต่อโลงนี้เสร็จแล้ว เจ้าคุณพี่สั่งว่า ถ้าฉันตายไม่ต้องมีพิธีรีตองอะไร ไม่ต้องอาบน้ำศพ ไม่ต้องมัดเพียงแต่ยกวางลงในโลงปิดฝา แล้วก็ยกโลงยัดเข้าไปในฮงซุ้ยข้างกุฏินี่ เพราะฉันขอเจ้าของฮงซุ้ยไว้แล้ว ต่อจากนั้นจะคิดอะไรกันต่อไปก็ว่ากันใหม่ อย่าให้ต้องยุ่งยากโกลาหลเพราะคนตายอย่างที่ทำกันทั่วไป แต่ครั้นมรณภาพจริง ๆ เข้า ทางวัดและญาติทำอย่างท่านสั่งไม่ได้ เพราะอย่างน้อยก็มีผู้คนเคารพนับถือมากมาย ทั้งสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถ ก็ได้ทรงพระมหากรุณาเสด็จพระราชดำเนินมาทรงเยี่ยมเมื่ออาพาธถึง ๒ ครั้ง นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณล้นเกล้า ฯ โลงศพนี้ต่อในระยะที่พระครูวรวงศ์ (จรูญ) ยังบวชอยู่ ได้จ้างเจ๊ก (ดูเหมือนชื่อจุ่น) ช่างไม้มาทำการก่อสร้างในวัด เจ้าคุณพี่เห็นว่าฝีมือดีจึงว่าจ้างขอให้ต่อโลงใส่ศพขนาดเท่าใส่ท่าน ๑ โลง โดยให้ตากไม้ให้แห้งไม่มีการหดตัวอีกแล้ว เจ๊กผู้นั้นก็ต่อให้ ดูเหมือนราคา ๒๕ บาท เสร็จแล้วก็เอามาตั้งไว้ในกุฏิชั้นล่างบนขาไม้ ๒ ตัว ห้องเดียวกับโครงกระดูก วันหนึ่งเจ้าคุณพี่มารับบิณฑบาตที่บ้านเล่าว่า เมื่อวานนี้ทดลองลงในโลงที่ต่อไว้ว่าจะเข้าได้ดี ฝาปิดสนิทหรือไม่ จึงครองผ้าพาดสังฆาฏิลงนอนปิดฝาโลง ให้พระบังสุกุลแบบศพจริง ๆ เรียบร้อยแล้วจึงค่อยเปิดฝา ปรากฏว่าพอเปิดออกมากระดิกตัวไม่ได้เพราะหายใจไม่ออก หมดความรู้สึก อากาศในโลงหมดด้วย โลงปิดสนิทมาก

เล่นเอาพระที่ชักบังสุกุลตกอกตกใจกันอยู่พักหนึ่งจึงฟื้นขึ้นมา นี่ก็เป็นเครื่องพิจารณามรณานุสสติของเจ้าคุณพี่

เมื่อครั้งพระพุทธเจ้าหลวงสวรรคต มีข้าราชบริพารผู้จงรักภักดีบวชถวายพระราชกุศลองค์หนึ่ง บวชอยู่วัดราชบพิธจนตลอดชีวิต (ดูเหมือนจะชื่อพระยาสีหราชฤทธิไกร เป็นนายทหาร แต่ก็ไม่แน่นัก สืบดูที่วัดราชบพิธอีกก็จะดี) แต่ท่านผู้นี้มีบุตรภรรยาแล้วสละครอบครัวออกบวช เจ้าคุณพี่เห็นว่าเจ้าคุณองค์นั้นบวชอุทิศพระราชกุศลถวายพระพุทธเจ้าหลวง (พ่อ) และท่านบวชอุทิศพระราชกุศลถวายพระมงกุฎเกล้า ฯ (ลูก) จึงอยากได้ถ่ายรูปไว้เป็นที่ระลึก ให้ข้าพเจ้าไปติดต่อกับร้านถ่ายรูปฉายานรสิงห์ พาช่างไปถ่ายที่วัดราชบพิธ (รูปปรากฏอยู่ในหนังสือประวัติซึ่งยุวพุทธิกสมาคมชลบุรีพิมพ์จำหน่าย) ท่านเจ้าคุณผู้นั้นได้รับความยกย่องให้เป็นพระชั้นฐานานุกรม ได้รับพระราชทานพัดยศสมณะ (พัดยอด) เข้าใจว่าได้รับในรัชสมัยล้นเกล้า ฯ พระมงกุฎ ฯ ต่อมาเมื่อเจ้าคุณผู้นั้นมรณภาพแล้ว ทางราชการได้นำพัดยศสมณะมาถวายเจ้าคุณพี่ แต่ท่านสละสิทธิ์ไม่ขอรับ เพราะท่านต้องการจะปลดเปลื้องภาระให้หมดสิ้นไป ขอในทางปฏิบัติอย่างเดียว คงจะมีความแน่วแน่ใจว่าจะปฏิบัติในทางสัจธรรม โดยไม่ออกจากเขตวัดไปแห่งใดตลอดเวลาต่อมา และไม่ต้องการให้มีอะไรในกุฏิมีสมบัติอะไรเป็นชิ้นเป็นอันเป็นข้อผูกพัน ท่านตั้งใจไว้ว่าจะไม่รับนิมนต์ทั้งงานหลวง งานราษฎร์ และท่านก็ได้ปฏิบัติมาแล้ว

ตอนข้าพเจ้าสึกแล้วถวายนาฬิกาไว้ให้ดูเวลา ๑ เรือน เจ้าคุณพี่เอาไว้ใช้อยู่พักหนึ่ง ข้าพเจ้าจำไม่ได้ว่าท่านส่งนาฬิกานั้นกลับคืนมาเมื่อใด จำได้แต่ท่านบอกว่าไม่ต้องใช้ต่อไปแล้ว ความรู้สึกจะบอกตัวเอง คือเช้ามืดรู้สึกตัวตื่นขึ้นจะเป็นเวลานั้น เมื่อรู้สึกจะไปห้องน้ำหรือบังสสาวะจะเป็นเวลานั้น รู้สึกง่วงจะจำวัดจะเป็นเวลานั้น ความรู้สึกของร่างกายที่ฝึกดีแล้วนี้จะบอกเวลาได้ไม่ผิด นี่เป็นอีกเรื่องหนึ่งในการพยายามฝึกความรู้สึกของร่างกาย จนไม่ต้องอาศัยนาฬิกา

ในระยะบวชใหม่ ๆ เจ้าคุณพี่ไปรับบิณฑบาตที่บ้านทุกวัน โดยเดินออกทางหน้าวัดผ่านยศเส มหานาค สะพานขาว สะพานเทวกรรม ผ่านหน้าวัดโสมนัส ฯ เข้าบ้านทางตรอกข้างวัด ขากลับมาทางถนนจักรพรรดิ์ ผ่านหน้าวัดสระเกศ เลี้ยวซ้ายสี่แยกแม้นศรี ผ่านโรงเลี้ยงเด็ก เลี้ยวถนนพลับพลาไชย เข้าถนนหลังวัดเทพศิรินทร์ การไปรับบิณฑบาตที่บ้านนี้จำได้ไม่แน่นัก แต่เข้าใจว่าหยุดไปภายหลังเมื่อคุณยายถึงแก่กรรมและเผาแล้ว เมื่อปี ๒๔๗๑ ซึ่งเป็นปีที่ข้าพเจ้าบวช

ก็ไปบิณฑบาตด้วยกันทุกวัน เวลามีคนจะใส่บาตรท่านก็ชี้ให้ใส่พระองค์ที่มาข้างหลัง คือข้าพเจ้าและพระพร เพราะถึงแม้จะรับมาเองก็ไม่ได้ฉัน เพราะฉันเฉพาะอาหารเจ ไม่มีเนื้อสัตว์ซึ่งทางบ้านทำถวาย ตอนที่เลิกบิณฑบาตก็เนื่องจากความไม่สะดวก เพราะบวชอยู่นานก็มีผู้สนใจเกิดศรัทธาท่านมากขึ้น เขาเจตนาจะถวายท่าน จัดไว้โดยเฉพาะท่านองค์เดียว แต่พระองค์อื่นที่ท่านไม่ทราบก็แย่งตัดหน้าไปรับ ทำให้ผู้ที่ตั้งใจศรัทธาต่อท่านก็ไม่พอใจ แต่จำใจต้องใส่เพราะมาเปิดฝาบาตรตรงหน้า ทั้งที่ใจไม่เลื่อมใสในพระองค์นั้น ท่านก็เกิดสังเวชใจขึ้นมา ทั้งอาหารที่รับมามากก็ฉันไม่ได้ ถึงเป็นอาหารที่พอฉันได้ก็มากเกินความจำเป็น คิดว่าควรจะให้พระภิกษุอื่นรับไปดีกว่าเพราะอาหารที่บ้านถวายมาพอดีกับความต้องการแล้วอย่าให้มากเกินไป ต่อจากนั้นท่านก็เลยเลิกออกบิณฑบาต จึงให้ทางบ้านจัดอาหารตามสั่งมาถวายที่วัดเท่าที่จำเป็นไม่มากไม่น้อย

อีกประการหนึ่ง การถึงแก่กรรมของคุณยายเป็นการพลัดพรากจากไป ของผู้ที่เจ้าคุณพี่เคารพบูชาอย่างสูงอีกครั้งหนึ่ง (ครั้งแรกล้นเกล้า ฯ) ถึงกับปรารภว่าอยากจะออกธุดงค์ไปตามป่าทางบ้านได้ทำกลดธุดงค์ แต่ก็ไม่ได้ออกธุดงค์ ซึ่งขณะนี้ยังมีบางส่วนเก็บไว้ที่บ้าน เพราะหลังจากเผาศพคุณยายแล้ว เจ้าคุณพี่ก็เริ่มไม่ยอมออกจากวัดเลย คุณพ่ออาพาธพระราชทานเพลิงศพคุณพ่อคุณแม่เจ็บ เผาศพคุณแม่ก็ไม่ไป ระหว่างอาพาธและเจ็บก็เขียนข้อธรรมไปให้ข้าพเจ้า และญาติผู้ปฏิบัติพยาบาลไข้ขอให้ช่วยอ่านให้ฟัง เวลาพระราชทานเพลิงและเผาก็สั่งการให้ข้าพเจ้าเป็นผู้ดำเนินการ คุณพ่อพระราชทานเพลิงที่วัดโสมนัส ฯ คุณแม่เผาที่วัดมงกุฎ ฯ โดยที่วัดโสมนัส ฯ ยังไม่มีเมรุเผาศพถาวร เจ้าคุณพี่จึงสั่งการให้จัดสร้างเมรุใช้วางบนที่ลานหินหน้าวัด โดยทำเป็นเมรุสำเร็จถอดได้ประกอบตั้งขึ้น ไม่มีการขุดดินเลย เป็นการไม่เบียดเบียนสัตว์ซึ่งไม่รู้เห็นก็จะต้องตายไป เนื่องจากขุดดินเป็นเวรกรรมผูกพันกันต่อไป เมรุชุดนี้เมื่อถอดเก็บไว้ที่วัดโสมนัส ฯ แล้วต่อมาทางวัดได้ขอไปจัดสร้างเป็นเมรุถาวรในวัดต่างจังหวัด การไม่ไปเยี่ยมไข้คุณพ่อคุณแม่ ตลอดจนไม่ไปในงานพระราชทานเพลิงศพและเผาศพคุณพ่อคุณแม่นี้ เข้าใจว่าเนื่องจากการเริ่มจะปฏิบัติไม่ออกจากวัด และไม่รับนิมนต์ต่อไป ผู้นิมนต์ก็คงจะเกรง เห็นแล้วว่าโยมคุณพ่อคุณแม่ของท่านเองก็ยังไม่ไป เพราะท่านรู้แจ้งว่าการพลัดพรากจากกันเป็นเรื่องธรรมดาของปุถุชน จากนั้นแม้ใครจะนิมนต์ไปในเรื่องอื่น ๆ เจ้าคุณพี่ก็ไม่รับนิมนต์

เจ้าคุณพี่ประกอบการกุศลเพื่อให้คุณยาย คุณพ่อคุณแม่ เกิดความปีติปราโมทย์ในผลบุญซึ่งเกิดจากการบริจาคเสียสละ เป็นผลดีแก่จิตใจก่อให้เกิดความเมตตา เผื่อแผ่บรรเทาความโลภสืบต่อไปภายหน้า ข้าพเจ้าไม่อยากจะเขียนจนกลายเป็นเรื่องโอ้อวดเกินไป จะเขียนไว้พอเป็นสังเขป

ตอนก่อนอุปสมบท ทอดกฐินวัดสุนทรธรรมทาน (วัดแค นางเลิ้ง)

เมื่อถึงเวลาก็อ่านหนังสือธรรมะให้คุณยาย คุณแม่ฟังทุกวัน

ได้จัดให้คุณแม่ตักบาตรในพรรษาวันละ ๑๐๐ องค์ หลังจากออกพรรษาแล้ว จำนวนพระที่มารับบาตรน้อยลง (ปกติตอนข้าพเจ้าเด็ก ๆ คุณแม่ตักบาตรวันละ ๑๕ องค์)

วันโกนให้ทานชี ตั้งแต่เช้าถึงเพล บ่ายให้เรื่อยไปคอยจนไม่มีชีผู้มารับอีก

ตอนคุณแม่ร่างกายไม่แข็งแรงตามวัยชรา บางเวลาถึงวันพระไม่สามารถเดินทางไปฟังเทศน์ที่วัดได้ เจ้าคุณพี่ก็ให้สร้างพระพุทธรูปไว้บูชาไหว้กราบที่บ้าน ๓ องค์ เท่าตัวเจ้าคุณพี่องค์หนึ่ง เท่าคุณแม่องค์หนึ่ง เท่าคุณพ่อองค์หนึ่ง จารึกชื่อประจำไว้ทุกองค์ (จำได้ว่าสร้างที่บ้านนายอูด บ้านช่างหล่อ องค์ละ ๕๐๐ บาท) และสร้างองค์เล็ก ๆ เป็นพระขัด จารึกชื่อคุณปู่ คุณย่า คุณตา คุณยาย อีกด้วย (ดูเหมือนองค์ละ ๘๐ บาท) ทั้งนี้เพื่อให้คุณแม่ทำวัตรไหว้พระแทนไปไหว้ในโบสถ์ที่วัด

ทำบุญอายุ ๕ รอบ ๖๐ ปี คุณพ่อ เป็นการกุศลครั้งใหญ่ มีหนังสือแจกเป็นเทศนาของสมเด็จพระสังฆราชวัดราชบพิธ ซึ่งเป็นสมเด็จพระอุปัชฌาย์คุณพ่อ กับเทศนาของสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ เจ้าอาวาสวัดเทพศิรินทร์ และเทศนาของพระพุทธวิริยา เจ้าอาวาสวัดโสมนัสวิหาร คู่สวดของคุณพ่อ กับมีประวัติของคุณพ่อซึ่งเจ้าคุณพี่เป็นผู้เขียนเอง (ข้อความได้ตีพิมพ์ไว้หน้าต้นแล้ว)

ในระยะที่ข้าพเจ้าบวชในราวปี ๒๔๗๑ คุณพ่อได้อุปสมบทที่วัดโสมนัสวิหาร ในปีนี้ถึงกับมีข่าวลงในหนังสือพิมพ์ว่าบวชทั้งสกุล (จำได้ว่า นายฉอ้อน อำพล หนังสือเดลิเมล์เป็นผู้มาถ่ายรูปที่หน้าโบสถ์วัดโสมนัส ฯ เสียดายไม่ได้เก็บรูปนั้นไว้ ไม่นึกว่าจะได้มาคุ้ยเขี่ยเขียนขึ้น) เจ้าคุณพี่ได้จัดสร้างพระไตรปิฎก (พระธรรม) ๙ ผูก ๙ ตู้ ถวายตามพระอารามต่าง ๆ รวม ๙ พระอารามเป็นที่ระลึก ที่บานประตูแทนที่จะใช้กระจกกลับใช้ไม้ทึบลงรักสีดำ ติดพระบรมรูปล้นเกล้า ฯ

รัชกาลที่ ๖ ตรงกลางในกรอบกระจก ขอบล้อมไม้แกะเป็นพญานาค ๒ ตัว ทรงเครื่องแบบจอมทัพเรือ ในปกพระไตรปิฎกทุกเล่มมีกระดาษพิมพ์ที่เจ้าคุณพี่ออกแบบเอง เป็นรูปโพธิ์ทอง ตรงกลางมีแก้ว ๓ ดวง หมายถึงรัตนตรัย ลอยอยู่มีรัศมีรอบสีเหลือง แท่นฐานโพธิ์เขียนว่า "จินตยานนท์อุทิศ" ข้างแท่นเป็นรูปต้นและดอกพุทธรักษา และต้นและดอกบานไม่รู้โรย มีความหมายว่าร่มโพธิ์พระ-พุทธเจ้าปกปักรักษาตลอดไปไม่รู้ร่วงโรย ใต้ต้นโพธิ์ลงมาเป็นกรอบเขียนชื่อผู้บวชในคราวนั้นแบ่งเป็น ๒ แถบ แถบซ้ายเป็นฝ่ายชาย แถบขวาเป็นฝ่ายหญิง ฝ่ายชายมี สทฺธมฺมวิจาโร ภิกฺขุ (พระ-นรราชภักดี) ตรอง ธมฺมวิตกฺโก ภิกขุ (พระยานรรัตนราชมานิต) ตรึก ภูริธมฺมตกฺโก ภิกขุ (ตริ) สุธมฺมวโร ภิกขุ (พร) ฝ่ายหญิงมีอุบาสิกา นางชีนรราชภักดี (พุก) นางชีชุ่ม นางสาวชีชุบ (รูปโพธิ์ทองที่ท่านออกแบบนั้น บัดนี้ได้มาเป็นรูปหน้าปกหนังสือเล่มนี้)

ถวายที่ดิน ๒ แปลง แปลงหนึ่งรับจำนำไว้หลุด เนื้อที่ ๗ ไร่ อยู่ข้างวัดเสน่หา จังหวัดนครปฐม ถวายวัดเสน่หา อีกแปลงหนึ่งที่พระราชทาน อยู่สี่แยกราชเทวี ซ้ายมือที่จะไปสะพานหัวช้างเนื้อที่ ๕ ไร่ เวลานี้มีป้ายชื่อว่า "ซอยนรรัตน" ถวายวัดเทพศิรินทร์ พร้อมด้วยเงินพระราช-ทานเพื่อปลูกบ้าน ๑๕,๐๐๐ บาท (พระราชทานไว้ ๑๒,๐๐๐ บาท ได้ดอกเบี้ยจากแบงค์ที่ฝากไว้ ๓,๐๐๐ บาท รวมเป็น ๑๕,๐๐๐ บาท) ขอเขียนรายละเอียดเพิ่มอีกเล็กน้อย เมื่อได้รับพระราชทานที่ดินแล้วก็ให้เจ๊กเช่าทำสวนผักอยู่เช่นเดิน ที่ดินเป็นร่องผักขวาง—ที่เรียงลึกเข้าไป เจ้าคุณพี่กะว่าจะปลูกบ้าน โดยที่มีนิสัยชอบต้นผลไม้ จึงให้คุณพ่อเพาะมะม่วงพันธุ์ดี ๆ แล้วย้ายไปลงปลูกไว้ตอนหน้าที่ดินเป็นระยะ ๆ เว้นห่างเพื่อเป็นถนนผ่านกลางที่เข้าไป ส่วนตอนในทิ้งที่ว่างไว้เพื่อปลูกบ้าน ต้นมะม่วงที่ปลูกไว้โตจนมีผล ซึ่มหลีเช่าที่ดินเคยเก็บมาฝากเป็นกำนัล พร้อมกับขอผลัดส่งค่าเช่าที่ดินซึ่งถูกที่สุดตามที่หลวงเคยเก็บอยู่แล้ว ขณะนี้ผู้เช่าที่ดินของวัดก็คงได้เก็บผลมะม่วงที่คุณพ่อกับข้าพเจ้า และคุณพรช่วยกันเพาะและปลูกไว้ นอกจากต้นที่กีดขวางการปลูกสร้างอาคารก็ต้องถูกตัดทิ้งไป

ต่อไปนี้เป็นเรื่องอาหารที่จัดถวายเป็นระยะ ๆ

ระยะแรก ออกบิณฑบาต เจ้าคุณพี่ฉันอาหารมื้อเดียวตั้งแต่เริ่มบวชตลอดมา อาหารที่บ้านจัดถวายเป็นอาหารไม่มีเนื้อสัตว์เจือปนเลย ในระยะแรกที่รับบิณฑบาตร อาหารที่จัดก็เป็นอาหารเจอย่างที่คนจีนนิยมกัน ผู้ทำอาหารคือพี่เชื่อ (นางพิทักษ์ประชาชน) จันทรวณิก เป็น

ผู้ค้นคว้าจัดทำ คุณน้าชุ่ม คุณครูชุบ เมนะเศวต น้าม้วน ดุลยะเตมีย์ และนางสาวแสงจันทร์ จันทรวณิก ช่วยกันค้นคว้าช่วยกันปรุงแต่งอาหารที่ไม่มีเนื้อสัตว์ เช่น ใช้ห่องเต้าหู้ แป้ง เป็นเครื่องประกอบ น้ำปลาก็ใช้น้ำปลาถั่วทำเป็นแกงจืด แกงเผ็ด ผัด ยำต่าง ๆ เช่นเดียวกับกับข้าวทั่วไป มีเครื่องหลน เครื่องจิ้ม แต่ไม่ใช้เนื้อสัตว์เป็นส่วนประกอบเลย ของหวานส่วนมากก็ใช้ผลไม้และขนมไทย ๆ มีมะละกอ ส้มเขียวหวาน ส้มโอ มะปราง มะม่วง น้อยหน่า ขนมกืม ตะโก้ ขนมหม้อแกง เผือก ถั่วกวน เผือกกวน เป็นต้น และที่ประจำวันคือ อ้อยขวั้น กำหนดข้อให้ได้เคี้ยวทั้งทางพื้นแถบซ้ายและขวาข้างละเท่า ๆ กัน เช่น ๑๒ ข้อ ก็เคี้ยวแถบละ ๖ ข้อ ๑๘ ข้อก็เคี้ยวแถบละ ๙ ข้อเป็นการออกกำลังฟัน เช้าตื่นนอนก็ตักเกลือใส่ปากอมไว้ก่อนจนอาบน้ำเสร็จจึงสีฟัน

อาหารสำหรับฉัน ถ้าเป็นของน้ำใช้ใบตองฉีกสี่เหลี่ยมจตุรัสลนไฟให้อ่อนตัวแตกยากซ้อน ๒ ชั้น ห่อขยุ้มโดยวางใบตองลงในชาม ทำให้มีความบุ๋มตรงกลางแล้วตักแกงใส่ รวบริมใบตองขึ้นผูกมัดด้วยเชือกกล้วยให้แน่น แล้วตัดเหนือจุกที่มัดไว้ให้เรียบร้อย ถ้าเป็นของแห้งก็ห่อใบตองธรรมดา กลัดไม้กลัดแล้วก็ใส่มาในบาตร ส่วนข้าวก็หุงข้าวไม่เช็ดน้ำ ใส่ลงในก้นบาตรก่อนของอื่น (อยากเล่าเรื่องข้าวไม่เช็ดน้ำสักเล็กน้อย เดิมที่บ้านก็หุงข้าวเช็ดน้ำธรรมดา เจ้าคุณพี่บอกว่าในหลวงเสวยข้าวหุงไม่เช็ดน้ำ รับสั่งว่าของดี ๆ ในข้าวกลับเอาไปให้หมากิน คนกลับกินกากเจ้าคุณพี่มาสั่งให้ทางบ้านหุงข้าวไม่เช็ดน้ำบ้าง แม้ข้าวหุงใส่บาตรเช้า ก็ให้หุงไม่เช็ดน้ำ เล่นเอาข้าพเจ้าและเด็ก ๆ ที่มีหน้าที่หุงข้าวแย่ไปพักหนึ่งกว่าจะชำนาญ ซ้ำร้ายระยะนั้นใช้หม้อทองเหลืองหุงข้าวด้วย กว่าจะหมุนดงจนข้าวสุกทุลักทุเลอย่างยิ่ง บางวันง่วงนั่งหลับหน้าเตาไฟไม่ทันหมุนตอนข้าวเดือด ข้าวไหม้ทั้งหม้อ ต้องรับเหมากินข้าวไหม้เป็นการลงโทษ) เวลาฉันของเจ้าคุณพี่ปกติลงมือ ๔ โมงเช้า (๑๐.๐๐ น.) กว่าจะเสร็จก็ราว ๕ โมงครึ่ง (๑๑.๓๐ น.) นับเป็นเวลานานพอดูทีเดียวเพราะเจ้าคุณพี่ต้องเคี้ยวอาหารให้ละเอียดเท่าที่จะเคี้ยวได้ โดยให้เหตุผลว่าเป็นการช่วยกระเพาะไม่ให้ต้องทำงานหนัก ถ้าอาหารหยาบ กระเพาะก็เหนื่อยมากเสียเวลา จึงยอมเสียเวลาเสียแต่ตอนในปากดีกว่า

ระยะต่อมา เมื่อไม่ได้มาบิณฑบาตรที่บ้านก็คงใช้อาหารตามที่กล่าวมาแล้ว ใช้ภาชนะขันอลูมิเนียมใบใหญ่ ๆ ตัดใบตองรองก้นขัน แล้วตักข้าวใส่ลงไป ส่วนกับข้าวและของหวานก็ห่อ

วางลงไปข้างบนเช่นเดียวกับที่ใส่บาตร เมื่อจัดของลงขันเรียบร้อยแล้วก็ตัดใบตองกลม ๆ ปิดปากขัน ห่อด้วยผ้าเหลืองสี่เหลี่ยมชั้นหนึ่ง แล้วห่อทับด้วยผ้าขาวอีกชั้นหนึ่ง ให้เด็กนำไปถวายตอนก่อนลงโบสถ์ตอนเช้า ใช้ขันสองใบสับเปลี่ยนกัน

ระยะต่อมา เริ่มแต่ พ.ศ. ๒๔๘๙ เจ้าคุณพี่ฟันชำรุดมากขึ้น ไม่สะดวกในขบเคี้ยว ประกอบกับเห็นว่า การทำอาหารเจเป็นภาระไม่น้อยไปกว่าอาหารธรรมดาเป็นภาระแก่ผู้จัดทำ จึงให้จัดทำอาหารใหม่ เป็นอาหารข้าวกับถั่ว สำหรับข้าวนั้นใช้ข้าวสารล้างสะอาด ถั่วเขียวล้างสะอาดเช่นกัน ส่วนละเท่ากันล้างแล้วตากแดดให้แห้งบดเป็นผง เวลาจะทำให้สุก ตวงข้าวถั่วบดผงปริมาณเท่าที่สั่งใส่กะทะทอง ใส่น้ำพอควร กวนให้สุก แล้วตักใส่ปิ่นโตอลูมิเนียมนึ่งอีกครั้งหนึ่งใช้แทนข้าว ส่วนกับก็ใช้ถั่วต่าง ๆ มีถั่วเหลือง ถั่วแดง ถั่วดำ ถั่วขาว ถั่วลิสง ต้มรวมกัน กะว่าจะใช้ได้สัก ๖ — ๗ วัน ต้มเปื่อยดีแล้วโม่ให้ละเอียดใส่กะทะกวน ปรุงรสเปรี้ยว เค็ม หวาน ด้วยส้มมะขามเปียก เกลือ น้ำตาลทรายแดง กวนจนแห้ง อาหารกวนนี้ใช้แทนกับข้าว สำหรับของหวานใช้กล้วยน้ำว้า ๓ ผล และผลไม้อย่างอื่นที่ไม่แข็ง เช่น มะละกอ มะม่วงสุก ส้มโอ ส้มเขียวหวาน นอกจากนี้ก็มี มะนาว ๖ — ๙ กลีบ สุดแต่ผลเล็กใหญ่ แกะเอาแต่เนื้อ และมีใบไม้สีเขียวตำมีขนาดผลมะนาวขนาดกลาง อาหารที่เปลี่ยนใหม่นี้ไม่ใช้ภาชนะขันอลูมิเนียม เปลี่ยนเป็นกระโหลกขนาดเขื่อง (หามะพร้าวขนาดที่ต้องการ ปอกเปลือก ขัดสะอาด เลื่อยตัดทางที่มีรูออกทำเป็นฝา ขูดเนื้อทิ้ง ขัดภายในตัวกระโหลกและฝาให้สะอาด ฝาที่มีรูใช้เทียนสีผึ้งอุด) การบรรจุอาหารลงกระโหลก ใส่ข้าวกับถั่วที่ใช้แทนข้าวลงไปก่อนก้นกระโหลก เอาใบตองปิดรองลงไป เอาถั่วกวนที่ใช้แทนกับข้าวใส่ลงไป เอาใบตองลองคั่นอีก วางกล้วยและผลไม้ที่ใช้เป็นของหวานลงไปพร้อมกับมะนาว ส่วนฝาปิดที่เอาใบไม้สีเขียวตำให้ละเอียดใส่กดลงไป ปิดฝากระโหลกห่อผ้าสองชั้น มัดด้วยเชือกสีเหลือง ระยะนี้มีการขลุกขลักอยู่บ้าง ผู้ส่งเป็นเด็กข้างบ้าน ชื่อ นายพรหม ฯ ให้จักรยานขี่มาส่ง โดยเอากระโหลกผูกวางบนตะแกรงท้ายรถ โดยที่กระโหลกมีลักษณะก้นเป็นส่วนโค้ง วางไม่แนบสนิทกับตะแกรงรถ บางวันผูกไม่แน่นดี กระโหลกอาหารก็คลายจากเชือก ตกหล่นลงไปกลิ้งอยู่กลางถนน ตอนจะเอาไปถวายอาหารก็ปนกันและเทะ ต้องเอากลับบ้าน รีบทำไปถวายใหม่ นับเป็นวิบากพอดู กระโหลกก็ใช้สองใบสับเปลี่ยนกัน

ระยะต่อมา คือระยะสุดท้าย ส่วนมากผู้ส่งเป็นนักเรียน เจ้าคุณพี่จึงสั่งให้ทำภาชนะใส่อาหารใหม่ เป็นกล่องอลูมิเนียมรูปแบน เหมาะที่จะใส่รวมไปในกระเป๋าหนังสือ ส่วนอาหารก็เปลี่ยนบ้างเล็กน้อย ซึ่งอาหารระยะหลังนี้เน้นนานมาถึงรวม ๒๕ ปี จนถึงก่อนวันมรณภาพ

อาหารประกอบด้วย

๑. มะนาว ผลขนาดกลาง แกะเอาแต่เนื้อเป็นกลีบ ๆ ๖—๙ กลีบ (เพิ่มลดตามขนาดของผลเล็กหรือใหญ่)

๒. ใบไม้สีเขียว (ใช้ใบไม้ที่รับประทานได้) ตำละเอียด ใช้ขนาดประมาณเท่าผลมะนาวขนาดกลาง (โดยปกติใช้ใบฝรั่ง เพราะมีต้นอยู่ที่บ้าน แต่จะใช้ใบไม้อื่น เช่น ใบสะเดา ใบกะฐิน ใบมะม่วง ใบมะยม ใบมะเฟือง ใบก้ามปู ฯลฯ ก็ได้)

๓. อาหารกวน ใช้แทนกับข้าว

๔. ถั่วเขียวและข้าวสาร ผสมส่วนเท่ากัน โม่ละเอียดใช้แทนข้าว

๕. มันเทศนึ่ง

๖. กล้วยน้ำว้า

๗. ของหวาน ขนมกวนแห้ง ๆ เช่น ถั่วกวน เผือกกวน มันกวน ข้าวตู ฯลฯ

อาหารกวน ข้อ ๓ ประกอบด้วย ถั่วแดง ถั่วดำ ถั่วขาว ถั่วเหลือง และถั่วลิสงส่วนเท่า ๆ กัน รวมต้มให้เปื่อย โม่ละเอียด ใส่กะทะกวน ผสมเกลือ น้ำตาลทรายแดง และส้มมะขามเปียก ปรุงรสให้กลมกล่อม กวนจนแห้ง คราวหนึ่ง ๆ เก็บไว้ใช้ได้ประมาณ ๑ อาทิตย์

ภาชนะใส่อาหาร กล่องอลูมิเนียมมีฝาปิดสี่เหลี่ยมผืนผ้า หนาประมาณ ๑ นิ้ว กว้างประมาณ ๖ นิ้ว ยาวประมาณ ๑๐ นิ้ว

เตรียมอาหารเพื่อจัดลงกล่องในตอนเช้า มันเทศล้างสะอาดไม่ปอกเปลือก ตัดเป็นชิ้น ๆ พอใส่กล่องได้ ๙ ชิ้น ใส่รังถึง

ตวงถั่วเขียวผสมข้าวสารที่โม่ละเอียดไว้ตามข้อ ๔ ราว ๓ ถ้วยตะไลขนาดใหญ่ ผสมน้ำพอสมควร ใส่กะทะทองกวนจนสุก ตักใส่ปิ่นโตอลูมิเนียมวางลงในรังถึงนึ่งรวมกับมันเทศ

จัดแบ่งช่องกล่องใส่อาหาร

๑๐ นิ้ว

มันเทศนึ่ง

มะนาว
ใบไม้ตำ
อาหารกวน
ถั่วเขียว -
ผสมข้าวสาร

กล้วยน้ำว้า
ขนมหวาน

๖ นิ้ว

ใช้ใบตองรองกล่องเสียก่อน — กะแบ่งกล่องเป็น ๓ ช่องเท่ากัน แล้วจัดอาหารลงกล่องดังนี้

ช่องซ้าย — วางมันเทศนึ่ง ๙ ชิ้น

ช่องกลาง — วางมะนาวลงตรงกลาง กลบด้วยใบไม้ตำ กลบด้วยอาหารกวนตามข้อ ๓ กลบด้วยถั่วเขียวผสมข้าวสารตามข้อ ๔ ซึ่งนึ่งสุกแล้ว

ช่องขวา — ตอนบนวางกล้วยน้ำว้าปอกแล้ว ตัดแบ่งไม่ให้ขาดจากกัน ผลละ ๓ ท่อนรวม ๓ ผล ตอนล่างวางของหวาน ๙ คำ

เสร็จแล้วตัดใบตองปิดอาหารที่จัดเสร็จเรียบร้อยแล้วนี้ ปิดฝากล่อง ฝากล่องจะสูงกว่าพื้นกล่องราวครึ่งนิ้ว เสร็จแล้วห่อด้วยผ้าเหลือง มัดด้วยเชือกสีเหลือง ห่อด้วยพลาสติคสีขาว มัดด้วยเชือกสีแดง ใส่ลงในถุงพลาสติค (เพราะระยะนี้ใช้ถุงพลาสติค) รัดยางเรียบร้อยส่งมาถวายเป็นประจำทุกวัน ในเวลา ๘.๐๐ น.

สำหรับอาหารกวน ที่ใช้แทนกับข้าวในข้อ ๓ ต่อมาภายหลังปรากฏว่าในระยะวันที่ ๖ — ๗ มักจะไม่ค่อยดีเพราะเป็นของกวน พอกระทบอากาศร้อนจัด จะเป็นเหงื่อ กลิ่นรสเปลี่ยนไป จึงต้องเปลี่ยนเป็นใช้น้ำตาลทราย เกลือป่น น้ำพริกเผาห่อใบตองแยกเป็นห่อ ๆ รวม ๓ ห่อแทน และเพิ่มปริมาณข้าว — ถั่วเขียนกวนที่ใช้แทนข้าวขึ้นบ้างเล็กน้อย

ต่อมาก็มีข่าวเล่าลือว่าเจ้าคุณพี่ปลุกเสกพระเครื่อง มีท่านที่เคารพนับถือเจ้าคุณพี่ส่วนมากมีความสงสัย เพราะเจ้าคุณพี่ไม่ให้ยึดมั่นถือมั่น เมื่อทราบว่าท่านปลุกเสกพระ ซึ่งขัดกับความไม่ยึดถือ ข้าพเจ้าก็ไปนมัสการถามถึงเรื่องนี้ ท่านก็บอกว่าพระที่ปลุกเสกนั้นท่านไม่ได้เป็นผู้ทำขึ้น เพราะท่านเชื่อในหลักธรรม ใครทำกรรมดีผลของความดีก็คุ้มครองอยู่แล้ว สิ่งอื่นนั้นไม่ใช่เนื้อแท้ของพุทธศาสนา ท่านไม่เคยคิดมาก่อนว่าจะปลุกเสก แต่มีพระในวัดและฆราวาสไม่น้อย ที่เคารพนับถือเจ้าคุณพี่มีเจตนาดีทำขึ้น ได้นำมาขอร้องให้ช่วยใช้พลังปลุกเสก เพื่ออนุชนรุ่นหลังมีไว้เป็นอนุสรณ์ และทั้งจะขายนำเงินไปสร้างโบสถ์ และโรงเรียนเป็นการสร้างกุศล

เมื่อได้ทราบจากเจ้าคุณพี่เช่นนี้แล้ว ก็นึกว่าหากตัวข้าพเจ้าเองเป็นอย่างเจ้าคุณพี่มีเหตุการณ์เช่นนี้ ข้าพเจ้าก็ไม่รู้จะปฏิบัติอย่างไร ข้าพเจ้านึกไม่ออก เพราะท่านเคยปฏิเสธเรื่องเครื่องรางของขลังเมื่อมีผู้มาขอก่อนแล้ว ว่าท่านไม่มี ของดีอยู่ที่ตัวที่ใจของเราทุกคน แต่นี่ท่านไม่ได้ทำเอง มีผู้ทำมาด้วยความหวังดี เพราะรู้ว่าระยะนี้ท่านเจ้าคุณพี่รู้สึกจะเบื่อสังขาร หากเมื่อท่านทิ้งสังขารจากโลกนี้ไปแล้ว ก็ไม่มีอะไรเหลือไว้ให้คนรุ่นหลังได้รู้ ผู้ทำอยากให้มีอนุสรณ์ของท่านอยู่ไว้ในแผ่นดินไทย ทั้งยังมีประโยชน์แก่ชาติ และแก่ผู้ยังไม่บรรลุทางศาสนา อยากได้ไว้เคารพบูชา จึงได้เห็นดีเห็นชอบ พากันสร้างพระให้ท่านใช้กำลังปลุกเสก ทั้งชี้แจงให้เหตุผลว่ายุคนี้บ้านเมืองคับขัน ชาวไทยส่วนมากต้องการกำลังใจเพื่อป้องกันรักษาชาติ พระศาสนา พระมหากษัตริย์ หากมีสิ่งยึดถือเป็นพลังใจที่จะช่วยชาติได้ทางอ้อม ทั้งจะเป็นเครื่องคุ้มกันให้กำลังเข้มแข็งขึ้น ด้วยเหตุผลเหล่านี้ พระเจ้าคุณนรรัตน ฯ จึงได้เกิดขึ้น ถึงแม้ท่านจะจากโลกนี้ไปแล้วก็ยังมีอนุสรณ์แทนตัวท่านตลอดไป และจะจำหน่ายนำเงินมาสร้างบุญกุศล สร้างโบสถ์ สร้างโรงเรียน นี่เป็นต้นเหตุที่ข่าวว่า ท่านเจ้าคุณพี่สร้างพระ

บุตรชายคนที่สามของข้าพเจ้าได้ไปหาเจ้าคุณลุง เพื่อขอพระที่ปลุกเสก แต่ท่านบอกว่าไม่ใช่พระของท่าน ถ้าอยากได้ก็ไปซื้อ เขาทำขายไม่ได้ทำแจก ตกลงลูกชายข้าพเจ้าก็ต้องไปซื้อเช่นเดียวกันกับผู้ที่อยากได้ ส่วนข้าพเจ้าตกหนัก เพราะเป็นน้องชายคนเดียวของท่าน พบหน้าคนรู้จักก็มักจะขอแต่พระเจ้าคุณพี่ปลุกเสก และคนส่วนมากนิยม เพราะถือว่าท่านบริสุทธิ์ มีพลังจิตสูงคงจะเป็นพระที่ดีต่อไป ผลที่สุด ข้าพเจ้าก็ต้องลงทุนซื้อเช่นเดียวกัน แต่เพื่อสำหรับไว้แจกเพื่อนที่คอยทวง ข้าพเจ้าคิดว่าการปลุกเสก เจ้าคุณพี่คงไม่ยินดียินร้าย แต่คนส่วนมากคิดว่าเพียงแต่ท่าน

แตะต้องก็ศักดิ์สิทธิ์ เพราะท่านมีพลังจิตสูง ใจบริสุทธิ์ จึงมีผู้นิยมมาก นับว่าเป็นของขลังในเวลานี้

เมื่อเจ้าคุณพี่เริ่มอาพาธ โดยเป็นเม็ดที่คอ ก็ส่งอาหารมาถวายตามปกติเรื่อยมา วันหนึ่งอาหารส่งมาถวายไม่ฉัน ส่งกลับไป ในตอนเย็นข้าพเจ้าจึงไปวัดทราบว่าเม็ดที่คอแตกเป็นแผล และมีโกศลและคุณหมอไพบูลย์ปฏิบัติอยู่ เจ้าคุณพี่บอกว่า อาหารแห้งที่เคยฉันอยู่เดิม ฉันไม่สะดวกกลืนยาก พี่เลื่อนได้จัดทำอาหารน้ำ ๆ เป็นซุบ และอาหารอ่อน ๆ ส่งมาถวาย คุณตริ ฯ ทำถวายมานานแล้ว ให้พี่เขาทำถวายเป็นการฉลองศรัทธาเสียบ้างก็ดี จะอยู่ฉันได้อีกไม่กี่วัน ถ้าจะทำถวายมาก็ให้ทำอาหารอย่างเหลว ๆ ใช้หลอดดูดได้ ข้าพเจ้าก็ยังจัดทำอาหารแบบซุบ ถวายไปแทนอาหารเดิม ระยะหลังนี้มีเวลา ๕๐ วันเศษ

นึกและเขียนมาได้เพียงนี้

ตริ จินตยานนท์

๒๘ พ.ย. ๒๕๑๔

เมื่อจบตอนบันทึกของคุณตริ จินตยานนท์ เพียงเท่าที่บันทึกแล้ว ข้าพเจ้ามาคิดดูก็อยากทราบว่า มีผู้ใดที่ไปรู้เห็นเวลาตอนที่ท่านเจ้าคุณนรรัตน ฯ มรณภาพอยากจะได้ความรู้เพิ่มเติมลงในบั้นปลายของเรื่องให้สมบูรณ์เรียบร้อย

ข้าพเจ้าจึงได้ไปนมัสการเรียนถามท่านอาจารย์พระครูบัญญาภรณ์โศภน วัดเทพศิรินทราวาส ก็ได้ทราบว่านายแพทย์ไพบูลย์ บุษปธำรง เป็นนายแพทย์ผู้เดียวที่ท่านยอมให้ทำแผลได้เข้าไปในกุฎิของท่านพระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิตกับพระมหาเสริม และคุณโกศล บัทมะสุนทร ในวันที่ท่านมรณภาพ

เมื่อทราบเช่นนั้น ข้าพเจ้าอยากทราบจากปากของนายแพทย์ไพบูลย์ และได้ไปที่สำนักแพทย์ไพบูลย์คลีนิคซึ่งอยู่ที่ถนนเพชรบุรีตัดใหม่ ครั้งแรกข้าพเจ้าไปแต่ไม่พบหมอ และไม่ทราบว่าเมื่อไหร่หมอจะกลับมา ครั้นจะรอก็ไม่มีเวลา ทั้งไม่แน่ใจว่าจะได้พบหรือไม่

ต่อมาข้าพเจ้าก็ได้ไปที่สำนักงานแพทย์ไพบูลย์คลีนิคอีกครั้งหนึ่ง เมื่อวันที่ ๒๓ ธันวาคม ๒๕๑๔ เวลา ๑๖.๐๐ น. ก็ได้ทราบว่าหมอจะมาประมาณ ๑๗.๐๐ น. หรืออาจช้าไปบ้าง ข้าพเจ้าจึงตกลงใจต้องรอเวลาพบหมอให้ได้ แม้จะต้องคอยนานกว่านั้น

ที่สุดในเย็นวันนั้นข้าพเจ้าก็ได้มีโอกาสได้พบ พ.ต. นายแพทย์ไพบูลย์ บุษปธำรง ตามที่ได้ตั้งใจไว้ เมื่อหมอทราบความตั้งใจ ที่ข้าพเจ้าขอทราบเรื่องในการมรณภาพของท่านพระภิกษุพระยานรรัตน ฯ แล้ว หมอก็มีความยินดีและได้กรุณาเล่าแต่เริ่มต้นครั้งแรกว่า เวลานั้นเป็นหมอประจำอยู่โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า ฯ และคิดอยากบวช จึงได้ถามท่านผู้รู้ดีในการบวชเรียนว่าจะบวชวัดไหน เพื่อเล่าเรียนศึกษาหาความรู้ทางธรรม ฉะนั้นจึงอยากหาอาจารย์ผู้ฝึกสอน ให้ความรู้ชี้ทางปฏิบัติที่ถูกต้อง เพราะการบวชเพียงระยะสั้น แต่ต้องการศึกษาธรรมให้มากให้รู้เท่าที่สามารถจะเรียนได้ ตามปกติส่วนมากผู้บวชมักจะนิยมวัดที่รู้จักกับพระดี หรือผู้ใหญ่คุ้นเคยนับถือกับท่านสมภารเจ้าอาวาสวัดนั้น หมอเล่าต่อไปว่า แต่ผมอยากศึกษาเล่าเรียนหลักสัจธรรม จึงอยากหาวัดที่ดีอาจารย์ดีสอนดีเข้าใจดี เมื่อมีผู้ชี้แนะนำว่า ควรบวชวัดโน้นวัดนี้เพื่อศึกษาธรรมที่มีชื่อหลายวัด แต่ผมก็ไม่รู้จักพระตามวัดที่มีผู้แนะนำสักวัดเดียว

ต่อมา พลโท สมุท ชาตินันท์ อดีตเจ้ากรมแพทย์ทหารบกได้กรุณาพาผมมาฝาก ท่านพระครูปัญญาภรณ์โศภน และผมได้บวชอยู่ที่วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๒ เป็นพระ-นวกะภิกษุ และผมเคารพท่านพระภิกษุพระยานรรัตน ฯ เมื่อทราบถึงประวัติการปฏิบัติธรรมของท่านมีความสะอาดบริสุทธิ์ มีพลังจิตเข้มแข็ง เช้าเย็นลงโบสถ์ท่านไม่เคยขาด ผมก็เข้าไปกราบท่าน ก็ได้รับศีลรับพรจากท่านทุกครั้ง และผมก็เคารพบูชาท่านด้วยจิตใจเลื่อมใส ผมสังเกตว่าท่านเป็นเม็ดริมคอข้างซ้าย จึงคิดสงสัยว่าคงเป็นเนื้อร้าย แต่ท่านไม่ยอมให้แตะต้อง ไม่ยอมให้รักษา ท่านพูดว่าเมื่อเป็นเองก็หายเอง เม็ดนั้นก็ค่อยโตใหญ่ขึ้น พอกลางปี พ.ศ. ๒๕๑๓ ฝีก็แตก ผมรู้ว่าท่านไม่ยอมให้รักษาและให้ทำแผล ท่านกลัวว่าจะไปทำลายเชื้อบัคเตรีก็จะเป็นบาป ผมจึงถวายยาเหลืองให้ท่าน แต่ท่านไม่ยอมรับ ผมต้องอธิบายเรียนให้ทราบว่า ยานี้ไม่ได้ฆ่าเชื้อไม่ได้รักษาให้หาย เพียงแต่ทำให้ทุเลาความเวทนาเท่านั้น ผมได้พยายามอธิบายให้ท่านทราบถึง ๓ ครั้ง ท่านจึงรับยาเหลืองไว้ สังเกตดูว่าหากเราพยายามขอร้องท่านจะขอทำแผลให้ท่าน และได้อ้อนวอนท่านครั้งที่ ๓ โดยเรียนให้ท่านทราบว่า การทำแผลก็ไม่ได้ทำให้หาย เพียงแต่บรรเทาความเวทนาและความสังเวชลงเท่านั้น ท่านก็ยอม ผมได้พบก้อนเนื้อเท่าปลายหัวไม้ขีดไฟหลุดออกมาตามขอบริม ๆ ในระหว่างที่ถวายการทำแผลให้ท่าน ผมได้นำมาให้นายแพทย์ภิญโญ ศิริยพันธ์ ที่สถาบัน

พยาธิทหารบก ปรากฏว่าเป็นโรคเนื้อร้าย SQUAMOUS CELL CARCINOMA ก่อนที่จะทำแผล ผมได้พบกับคุณจำเนียร บี้ทมะสุนทร หลานสะใภ้ท่านเจ้าคุณนรรัตน ฯ ที่โรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า บอกผมว่าเวลานี้แผลที่คอพระภิกษุพระยานรรัตน ฯ ใหญ่ขึ้น เย็นวันที่ ๑๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๑๓ ผมรีบไปคอยท่านที่จะลงโบสถ์สวดมนต์เสร็จแล้ว ผมจึงได้ขอทำแผลเพราะรู้สึกจะเป็นเนื้อร้าย ครั้นจะบอกตรง ๆ ว่าเป็นมะเร็งก็กลัวพระเณรอุบาสกอุบาสิกาและท่านที่เคารพจะพากันตื่นตกใจ

ท่านได้พูดกับผมว่า อาตมาให้หมอทำเป็นขวัญมือเป็นคนแรกและให้ทำเป็นคนสุดท้าย จะไม่ให้ใครได้ทำอีก พูดเสร็จท่านก็เอนกายลงกับอาสนสงฆ์ วันนั้นผมได้เห็นแผลที่คอท่านนั้น หากเป็นบุคคลธรรมดาสามัญแล้วจะเจ็บปวดสาหัสไม่สามารถจะทนได้ ที่จะไม่ร้องครวญครางด้วยความเจ็บปวดอย่างแสนทารุณ และต้องล้มหมอนนอนเสื่อ สังขารไม่สามารถจะทนเดินไปไหนได้ แต่ท่านก็ยังมีอาการปกติเหมือนเป็นธรรมดาคล้ายว่าไม่มีความรู้สึกทรมานในการเจ็บปวดครั้งนี้ เป็นสิ่งที่น่าอัศจรรย์ที่ผมได้เห็นได้พบมา เมื่อผมถาม ท่านก็บอกว่าไม่รู้สึกเจ็บปวด เฉย ๆ เพียงรู้ว่าเป็นเหมือนมีก้อนอะไรมาติดอยู่

เมื่อทำแผลให้ท่านเสร็จเรียบร้อย ท่านก็สวดมนต์อุทิศแผ่ส่วนกุศลถวายแก่พระมหากษัตริย์ในวงศ์จักรีทุกพระองค์ เสร็จแล้วท่านก็ยังนั่งพูดกับผู้ที่ยังไม่กลับมีทั้งพระและฆราวาสยังอยู่ในโบสถ์ ท่านยังพูดกับผมว่า "หมอ อันความตายและการพลัดพรากจากกันนั้นเป็นธรรมดา และเป็นไปตามธรรมชาติเขาตายกัน นับแต่ครั้งปู่ย่าตายาย แต่โบราณกาลตลอดมา ถ้าเราพิจารณาให้ดีก็จะรู้ว่า การตายไม่ใช่เป็นสิ่งที่น่าสยดสยองอย่างคนส่วนมากคิด คนเราเกิดมาก็ต้องมีสังขารเป็นที่อาศัย สังขารก็มีเวลาอยู่อย่างจำกัด ย่อมจะมีเสื่อมมีทรุดโทรมเป็นไปตามกาลเวลา ความตายไม่ได้เป็นสิ่งที่หายไปไหน หากเป็นเพียงเปลี่ยนจากภพหนึ่งไปเกิดอีกภพหนึ่ง อุปมาเหมือนหมอกับอาตมาซึ่งอยู่ในเวลาปัจจุบันเดี๋ยวนี้กำลังสนทนา เวลาดับผ่านไปทุกวินาทีทุกชั่วโมง และหมอได้ทำแผลให้อาตมา ประเดี๋ยวหมอก็จะต้องกลับไปบ้านและอาตมาก็กลับไปกุฏิ และทุกคนก็พากันกลับไปที่อยู่ของตน

นี่ก็เป็นสิ่งหนึ่งที่เราต้องจากกัน เราได้พลัดพรากกันแต่เรายังมีชีวิตมีสังขารร่างกาย เมื่อเราไปแล้ว แต่ที่นี่ที่เราได้มาร่วมสนทนา ก็จะว่างเปล่าไม่มีหมอไม่มีอาตมาและไม่มีใคร เพราะต่างแยกกันไป รู้ว่าเรายังมีชีวิตอยู่ทุกคน อาตมาก็อยู่ที่กุฏิหลังจากที่ได้นั่งสนทนากัน แต่เวลานั้นก็ได้ผ่านดับไปตามโมงยาม เวลาไม่กลับมาอีก เป็นอดีต หมอก็เช่นเดียวกันก็ต้องนึกว่าวันนี้ได้ไปทำแผลให้อาตมา และได้สนทนากันในโบสถ์ที่วัดเทพศิรินทราวาส แต่เวลานั้นได้ผ่านไปเป็นอดีตไม่กลับมาใหม่ เราก็มีแต่ความทรงจำเหลือไว้เท่านั้น แต่เราก็คิดถึงกันได้ทางใจ การตายก็เหมือนกัน เป็นการจากไปไม่ได้สูญไปไหนยังคงอยู่ หากแต่เปลี่ยนจากสภาวะปัจจุบันนี้ไปอยู่อีกสภาวะหนึ่งซึ่งยากที่จะเข้าใจได้ง่าย ๆ และเราก็ยังสามารถระลึกถึงกันได้ อย่าเข้าใจว่าสูญสิ้นไป ความตายความเกิดนั้นมีอยู่ตลอดเวลา"

ผมได้พิจารณาดูแล้ว คำพูดของท่านรู้สึกว่าท่านกำลังจะเบื่อสังขารที่จะอยู่ต่อไป

ต่อมาได้ทราบตอนเช้าวันที่ ๘ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๔ หลานของท่านได้นำอาหารมาส่งเวลา ๘.๐๐ น. ได้เห็นท่านยืนอยู่บนกุฏิตรงหน้าต่างและโบกมือแล้วท่านสั่งว่า ให้เอาอาหารนั้นให้เอากลับไปเถิด วันนี้ท่านไม่ฉันอาหาร และสั่งให้ช่วยบอกพระที่อยู่ใกล้กุฏิของท่านว่า วันนี้ท่านจะไม่ลงโบสถ์ การไม่ลงโบสถ์ของท่านนั้นเป็นเรื่องใหญ่ ทำให้พระเณรและประชาชนที่เลื่อมใสเคารพนับถือบูชาท่านด้วยจิตศรัทธาพากันวิตกไม่สบายใจ

และเมื่อตอนเย็นท่านเจ้าคุณนรรัตน ฯ ท่านก็ยังไม่ลงโบสถ์ พระเณรและประชาชนต่างก็เป็นทุกข์ร้อนเพราะท่านเคยบอกว่า ถ้าท่านขาดทำวัตรเมื่อใดก็หมายถึงอาตมาสิ้นลมเมื่อนั้น ฉะนั้นเย็นวันศุกร์ที่ ๘ มกราคม ๒๕๑๔ ก็มีผู้วิตกเป็นห่วงท่านมาก เวลานั้นมีผมที่ไปเยี่ยมท่านอยู่ด้วยและเป็นหมอคนเดียวที่ท่านเคยกล่าวย้ำถึง ๓ ครั้งว่าหมอคนเดียวที่จะทำแผลให้อาตมาเป็นคนแรกและคนสุดท้าย ยังดังก้องอยู่ในหูไม่รู้ลืมทำให้ผมรู้สึกวิตก ยิ่งเป็นโรคเนื้อร้ายหรือมะเร็งแล้วก็ไม่มีเว้นว่าคนดีคนชั่ว ฉะนั้นผมกับคุณโกศล ปัทมะสุนทร หลานชายท่านเจ้าคุณนรรัตน ฯ และพระมหาเสริม ซึ่งพระมหาเสริมท่านเจ้าคุณนรรัตน ฯ สั่งให้เข้ากุฏิได้ถ้ามีอะไรผิดปกติ สำหรับผมในฐานะเป็นหมอเคยทำแผลให้ท่าน ส่วนพระเณรและอุบาสกอุบาสิกาทั้งหลายก็ยังรออยู่ที่หน้ากุฏิค่อยฟังข่าวอาการของท่านด้วยความเป็นห่วงและร้อนใจ เพราะท่านห้ามผู้อื่นเข้า ทุกคนก็เคารพคำสั่งของท่านไม่ละเมิด

พระมหาเสริมเมื่อเข้าไปแล้ว ในกุฏิของท่านไม่มีไฟใช้นอกจากจุดเทียนส่อง ท่านมหาเสริมต้องใช้ไฟฉายส่องทาง ท่านมหาก็เปิดมุ้งของท่านเข้าไปดู นึกว่าท่านคงหลับ ก็เห็นท่านจำวัดในท่าปกติ หงายมือ คงจะพนมอยู่เหนืออกก่อนหมดลม เมื่อพิจารณามหาเสริมสะดุ้งตกใจ เวลาผ่านไปสักครู่ท่านก็ตั้งสติได้ มาตามให้ผมเข้าไปในกุฏิเป็นคนที่ ๒ ติดตามด้วยคุณโกศล เมื่อผมได้เข้าไปตรวจดูก็รู้ว่าสิ้นลมไปนานแล้ว เพราะมือที่พนมอยู่ตกห่างจากตัวแต่ก็ยังมีท่าพนมมือ เราต่างก็หันหน้ามองดูตากันว่าเราจะทำอย่างไรดี แล้วก็ตกลงกันว่าเราจะต้องปิดเป็นความลับไว้ก่อนอย่าเพิ่งเปิดเผยให้ผู้อื่นทราบ เรารู้กันแต่เพียง ๓ คน และควรปิดคุณจำเนียรไม่ให้รู้ในเรื่องนี้ เพราะว่าผู้หญิงหากรู้เรื่องอย่างนี้แล้ว คงเสียอกเสียใจปิดความลับไม่อยู่เรื่องก็จะแตกความตั้งใจที่จะปิดเป็นความลับก็จะเสียหมด การที่เราตกลงใจปิดเป็นความลับก่อน เหตุผลก็คือในรุ่งขึ้นที่ ๙ มกราคม พ.ศ. ๒๕๑๔ พวกสานุศิษย์ของท่านพระครูอุดม คุณาทร มีมุทิตาจิตจัดงานฉลองแสดงความยินดีที่ท่านอาจารย์พระครูอุดม คุณาทร ได้รับเลื่อนสมณศักดิ์เป็นพระอุดมสารโสภณ ฉะนั้นหากท่านเจ้าคุณอุดมสารโสภณทราบเรื่องการมรณภาพของพระภิกษุพระยานรรัตน ฯ แล้ว ท่านคงไม่ยอมให้พวกศิษย์มีการฉลองเด็ดขาด เพราะท่านเจ้าคุณอุดม ฯ ท่านเคารพนับถือพระภิกษุพระยานรรัตน ฯ มาก ทั้งถือว่าพระภิกษุพระยานรรัตน ฯ มีพระคุณกับท่านมากมาย งานที่ลูกศิษย์ลูกหาเตรียมการลงทุนลงแรงไว้อย่างใหญ่โตก็จะต้องเลิกล้ม เสียพิธีและเสียน้ำใจ แทนที่จะแสดงความยินดี

เมื่อคิดแล้วว่า ถึงเวลาจำเป็นที่จะยอมให้ข่าวนี้แพร่ออกไปก่อนงานฉลองไม่ได้ ผมจะต้องแสดงละครฉากพิเศษ ซึ่งเราทั้งสามจะต้องร่วมใจกัน แต่คิดว่าท่านมหาเสริมท่านเป็นสงฆ์ท่านไม่ต้องร่วมแสดงเพียงแต่ไม่ต้องพูด ผมรับบทแทนทุกอย่าง แต่การแสดงครั้งนี้เพื่อยังประโยชน์ส่วนรวม เมื่อเราตกลงกันแล้ว ผมก็ต้องเป็นตัวเอกในฐานะผมเป็นแพทย์จะต้องแสดงกิริยาท่าทางให้แนบเนียน เพื่อมิให้พระเณรและผู้ที่เคารพทั้งชายหญิงที่กำลังออคอยฟังข่าวอย่างร้อนรนที่หน้ากุฏิ ซึ่งต่างก็มีความรู้สึกไปต่าง ๆ การแสดงของผมครั้งนี้เป็นครั้งแรกในชีวิต ที่คำพูดและกิริยาท่าทางกับจิตใจไม่ตรงกัน แต่ก็ต้องแสดงด้วยความจำเป็น เมื่อผมได้แง้มประตูค่อย ๆ เดินออกมาเป็นคนแรก ทั้งพระทั้งเณรและพวกสัปบุรุษและสีกากำลังกระหายที่จะรอฟังข่าวรายงานของผมถึงอาการของท่านเจ้าคุณ ฯ จะเป็นอย่างใด

เมื่อผมเดินออกมาก็ต้องแสดงกิริยาและสีหน้ายิ้มย่องแสดงในปฏิกิริยา เพื่อแสดงให้ทราบว่าไม่มีอะไรน่าวิตกทุกข์ร้อน เมื่อเห็นกิริยาท่าทางของผมแล้วก็มีเสียงถามถึงอาการ ผมก็บอกไปว่าหายเป็นห่วงได้ไม่ต้องเป็นทุกข์เป็นร้อนไปเลย ผมทำแผลให้ท่านแล้ว ท่านต้องการพักผ่อนอีกวันก่อน ขออย่าให้ทุกคนรบกวนท่านโดยทำเสียงดัง ความจริงก็มีหลายท่านเป็นห่วงเพราะท่านไม่ได้ฉันอาหาร แต่การอดอาหารสำหรับท่านเจ้าคุณนร ฯ นั้นเกือบจะเป็นของธรรมดาผิดแต่ที่ท่านไม่ลงโบสถ์เช้าเย็นเท่านั้น ฉะนั้นการที่จะพูดเพื่อให้เข้าใจจึงไม่ยากนัก เพียงบอกว่าพรุ่งนี้เช้าก็จะไม่ให้ลงโบสถ์ เย็นก็พอจะทราบว่าท่านลงโบสถ์ได้หรือไม่ คำพูดพร้อมด้วยหน้าตายิ้มแย้มไม่มีอะไรแฝงไว้ให้สงสัย น้ำหนักคำพูดของผมผู้เป็นหมอทำให้ทุกท่านที่อยู่ที่นั้น ต่างก็โล่งใจคลายวิตกกังวลเชื่ออย่างสนิทสนม ตลอดทั้งท่านเจ้าคุณอุดมสารโสภณก็ไม่ได้สงสัย เมื่อผมได้พูดและบอกตามบทละครที่แสดงด้วยความจำเป็นแล้ว ผมก็ออกมาขึ้นรถกลับบ้านแสดงให้เห็นว่าผมไม่มีอะไรเป็นห่วงหน้าตายิ้มแย้ม ผู้คอยฟังข่าวอาการของท่านก็ทยอยกันกลับ คลายความเป็นห่วงลงบ้าง นับว่าละครที่ผมแสดงฉากนั้นด้วยความไม่สบายใจ แต่ก็สำเร็จเรียบร้อย ทำให้ทุกคนเชื่อได้

เมื่อผมขับรถออกมาแล้วก็นึกคิดและละอายใจที่จำเป็นต้องปิดบังความจริงไว้ ผมไม่ได้กลับบ้านอย่างผมแสดง ผมพยายามขับรถวกเวียนถ่วงเวลาจนเกือบเที่ยงคืน แล้วผมก็วกกลับมาที่วัดจอดรถไว้ห่างไกล เป็นเวลาเงียบสงัด ผู้คนในวัดหลับนอนกันแทบหมดแล้ว ผมต้องคอยแอบไปหาท่านเจ้าคุณใหญ่ท่านเจ้าอาวาสและท่านพระครูปัญญาภรณ์โศภน ได้แจ้งให้ท่านทราบเหตุผลว่าผมได้ปิดบังเรื่องของเจ้าคุณนรรัตน ฯ ท่านได้มรณภาพแล้ว

ท่านเจ้าคุณใหญ่ฟังด้วยความสงบและเห็นใจที่ต้องทำเช่นนั้น เพื่อให้งานฉลองท่านเจ้าคุณอุดมสารโสภณผ่านไปก่อน เพราะพวกลูกศิษย์ต่างกำลังชื่นชมยินดี เมื่อรุ่งขึ้น งานเริ่มแต่เช้าถึงเวลาบ่าย งานฉลองท่านเจ้าคุณอุดม ฯ ผ่านไปเป็นที่เรียบร้อยแล้ว จึงคิดว่าถึงเวลาแจ้งข่าวการมรณภาพของท่านเจ้าคุณนรรัตน ฯ ให้ทราบ แล้วต่างก็ได้แพร่ออกมาภายนอกในบ่ายวันเสาร์ที่ ๙ นั่นเอง

ความจริงท่านมหาเสริมกับผมไปเห็นท่านนอนหงายอยู่ในท่าสงบ ผมได้พิจารณาดูสิ่งแวดล้อมและเหตุผลแล้ว เห็นร่างของท่านอยู่บนเสื่อมีผ้าห่ม เอามุ้งลงและมีไม้ทับไว้ทุกด้านเป็นระเบียบเรียบร้อย เหมือนท่านจะรู้ล่วงหน้าอยู่ก่อนแล้ว ตอนเช้า ๘.๐๐ น. ท่านยังยืนที่หน้าต่าง

บอกกับหลานผู้ส่งอาหารว่า วันนี้งดฉันให้เอากลับไป ทั้งท่านยังให้ช่วยบอกพระที่อยู่ใกล้เคียงให้บอกว่า วันนี้ท่านงดไม่ลงโบสถ์ ท่านคงมรณภาพหลังจาก ๘.๐๐ แล้ว

ข่าวลือกันต่อแพร่ออกมาจากผู้ไม่รู้ ไม่เห็นได้แต่เดาผิด ๆ ว่าท่านมรณภาพในห้องน้ำ ทั้งบอกว่าพระมหาเสริมกับผมได้พรางเรื่องไว้ โดยจัดแจงช่วยกันยกร่างที่หมดลมของท่านขึ้นไปชั้นบน เรื่องนี้ไม่เป็นความจริง พระมหาเสริมกับผมไม่ได้เคลื่อนไหวร่างของท่านเลย ผมขอรับรองด้วยความสัตย์จริง คนที่ไม่ได้เห็นมักจะเดาผิด ๆ ทำให้คนเข้าใจผิด ถ้าไปได้เห็นภายในกุฏิของท่านแล้วคงจะไม่พูดเช่นนั้น ผมขอพูดด้วยเกียรติของลูกผู้ชาย เราไม่ได้ยกร่างของท่านเคลื่อนที่ไปไหนเลย ในกุฏิไม่มีไฟฟ้าใช้ มีแต่เทียน เวลานั้นประมาณ ๑ ทุ่ม แม้จะเดินตัวเปล่าก็แทบจะคลำกันแล้วดีไม่ดีหกล้ม นี่แหละครับ มีคนมักจะกุข่าวให้เข้าใจผิด ไม่นึกถึงความเสียหายจะเกิดขึ้น

ข้าพเจ้าฟังหมอเล่าแล้วพิจารณาดูก็เห็นใจ จึงบอกว่า "ผมเชื่อที่หมอพูดนั้นเป็นความจริง เพราะคนพูดเขาไม่ได้เห็น คนที่เห็นเขาคงไม่พูด ผมเชื่อเพราะเหตุผลของหมออย่างหนึ่ง และอีกอย่างที่ผมแน่ใจว่าท่านเป็นพระปฏิบัติธรรมบรรลุชั้นสูงท่านรู้เวลา ท่านมาถอดกลอนไว้ล่วงหน้าก่อน ซึ่งตามปกติท่านจะใส่กลอน แสดงว่าท่านได้เตรียมพร้อมจะสละร่างไป ท่านเป็นผู้ที่ไม่ประมาท มีสติย่อมจะไม่มรณภาพในห้องน้ำแน่นอน ฉะนั้นผมจึงคิดว่า คนที่พูดไม่เห็น คนที่เห็นไม่พูด หากผู้ฟังแล้วคิดพิจารณาด้วยสติปัญญาหาเหตุผลด้วยตนเองแล้วไม่มีใครเชื่อ หากผู้ฟังแล้วไม่คิดมักเป็นคนเชื่อง่ายก็คงมี เป็นเรื่องธรรมดาของแต่ละบุคคลและส่วนมากในยุคปัจจุบัน ความจริงย่อมหนีความจริงไม่พ้น

ข้าพเจ้าต้องขอขอบคุณ พ.ต. นายแพทย์ไพบูลย์ บุษปธำรง ที่ได้ให้ความรู้ที่ยังมีผู้สนใจอยากรู้อีกมาก นอกจากนั้นยังได้ทราบว่า ท่านพระภิกษุพระยานรรัตน ฯ ท่านได้อุทิศแผ่ส่วนกุศลถวายแก่พระมหากษัตริย์ในราชวงศ์จักรี ทุกพระองค์ และได้สวดมนต์แผ่ส่วนกุศลให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพร้อมทั้งพระบรมราชินีนาถองค์ปัจจุบัน และพระญาติพระบรมวงศาผู้ใหญ่ทุกพระองค์ ตลอดทั้งสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้าทุกพระองค์ด้วยสัพพสิทธิคาถา ภายหลังที่ทำแผลให้ท่านเสร็จแล้วทุกคืน นับว่าเป็นพระภิกษุที่หาได้ยากในยุคปัจจุบันนี้

มีหลายท่านทราบว่า ข้าพเจ้าจะเกี่ยวข้องกับการเขียนประวัติของท่าน "ธมฺมวิตกฺโก" จึงถามข้าพเจ้าว่า "จริงไหมเขาลือว่าท่านบรรลุขั้นพระอรหันต์" ข้าพเจ้าได้ฟังแล้วก็งงเพราะเรื่องนี้เป็นเรื่องใหญ่มาก เกินความสามารถความรู้ที่ข้าพเจ้าจะตอบได้ ก็ได้แต่เปรียบเทียบให้ท่านฟังว่า

ข้าพเจ้ามีความรู้เพียง ก.ข. ถ้าจะให้ตอบความรู้ชั้นอาจารย์มหาวิทยาลัยแล้วข้าพเจ้าก็ไม่มีทางจะตอบได้ เรียนไม่ถึง แต่ก็ได้ยินท่านผู้มีความรู้ทางธรรมสูงท่านพูดเช่นนั้น ข้าพเจ้าก็ไม่กล้าเดาว่าจะผิดหรือถูก

แต่ข้าพเจ้าแน่ใจว่าเมื่อยังมีพุทธศาสนา มีพระธรรมคำสั่งสอนขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอยู่ตราบใด ตราบนั้นแผ่นดินจะไม่ว่างเว้นพระอรหันต์ แต่เราไม่สามารถจะรู้จะทราบได้ว่าองค์ใดท่านบรรลุเป็นพระอรหันต์แล้วเท่านั้น

ข้าพเจ้ามิได้เขียนในเรื่องเกี่ยวกับอภินิหาร และเรื่องกายทิพย์อย่างที่ข่าวเล่าลือกันมามากมาย เพราะสิ่งเหล่านี้ไม่สามารถจะพิสูจน์ได้ เมื่อท่านได้รับและได้อ่านหนังสือเล่มนี้คงจะทราบแล้วว่า บัดนี้สังขารของท่าน พระธมฺมวิตกฺโก กำลังหรือได้แปลงสภาพเป็นเถ้าถ่านอัฐิไปหมดแล้ว โดยพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถทรงพระราชทานเพลิงเป็นอันเสร็จเรียบร้อยเหลือไว้แต่ความดีที่ท่านได้ปฏิบัติเมื่อยังมีชีวิตอยู่ ให้เราท่านระลึกถึงตลอดไป

ส่วนอัฐิของท่าน พวกเจ้าภาพได้ตกลงกันจะรวบรวมทั้งหมดบรรจุไว้ในเจดีย์ทองแดงรูปทรงพระปฐมเจดีย์ซึ่งสร้างไว้ที่วัดเทพศิรินทราวาส เพื่อเป็นอนุสรณ์แก่อนุชนรุ่นหลังต่อไป นับว่าชาติไทยและชาวพุทธทั้งหลายได้สูญเสียพระภิกษุผู้ปฏิบัติดีปฏิบัติชอบและสูงด้วยความกตัญญู ซึ่งพวกเราไม่สามารถจะลืมท่านได้ตลอดกาล

หลังจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพร้อมทั้งสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถได้เสด็จพระราชทานเพลิง "ธมฺมวิตกฺโกภิกขุ" พระยานรรัตนราชมานิต (ตรึก จินตยานนท์) ทั้งสองพระองค์ งานได้ผ่านไปแล้ว คุณตริ จินตยานนท์ ผู้น้องท่านเจ้าคุณ ฯ ก็ได้พยายามบันทึกนำมาให้ข้าพเจ้าช่วยจัดการต่อเติม เพื่อให้สมบูรณ์ตรงกับความจริง เหตุการณ์ต่อจากฉบับเดิม เพราะประวัติเรื่องของท่านธมฺมวิตกฺโก ฉบับที่แจกในวันพระราชทานเพลิงนั้น ตอนท้ายข้าพเจ้าได้เขียนไว้ว่า

"ส่วนอัฐิของท่านธมฺมวิตกฺโก (ภิกษุพระยานรรัตนราชมานิต) เจ้าภาพได้ตกลงจะรวบรวมทั้งหมดไว้ในเจดีย์ทองแดง รูปทรงพระปฐมเจดีย์ ไว้ที่วัดเทพศิรินทราวาสนั้น บัดนี้ข้อความต้องเปลี่ยนแปลงบางตอนเพราะได้รับพระมหากรุณาของสมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถซึ่งทรงมีพระเสาวนีย์โปรดเกล้า ฯ ให้รวบรวมอัฐิและอังคารเพื่อสร้างอนุสาวรีย์ไว้ที่ในวัดเทพศิรินทราวาส ข้าพเจ้าทราบถึงพระมหากรุณาธิคุณ และมานึกดูว่า พระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิต ท่านสูง

ด้วยความกตัญญูกตเวทีต่อราชวงศ์จักรี มุ่งหน้าจะปฏิบัติธรรมด้วยศีลบริสุทธิ์สะอาดมิได้เห็นแก่ลาภยศสรรเสริญ ยากที่บุคคลในยุคปัจจุบันนี้จะปฏิบัติได้ทุกครั้งนึกถึงความกตัญญูแล้ว ข้าพเจ้าก็ต้องระลึกถึงท่านเป็นตัวอย่างที่ดีเยี่ยมยอดแก่อนุชนรุ่นหลัง ฉะนั้นความดีที่ท่านได้ปฏิบัติเป็นที่ซาบซึ้งแก่บรรพชิต อุบาสก อุบาสิกาและประชาชนทั่วไปทั้งชาวต่างประเทศ ตลอดทั้งองค์พระประมุขของชาติก็ทรงยกย่อง ผลแห่งกรรมดีนั้นย่อมเป็นเงาอยู่ตลอดไป นึกถึงครั้งใดก็เห็นความดีของท่านในทางความรู้สึก ดังข้อความต่อไปนี้เป็นบันทึกของคุณตริ จินตยานนท์

บ่ายวันจันทร์ที่ ๒๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๑๕ ก่อนวันจะพระราชทานเพลิง สมเด็จพระนางเจ้า ฯ พระบรมราชินีนาถได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงเป็นประธานในพระราชพิธี มีสวดมนต์และเทศน์ ผมสังเกตดูตลอดเวลา รู้สึกทอดพระเนตรที่โกศและรูป แสดงพระอิริยาบถทรงเป็นห่วง

รุ่งเช้าวันที่ ๒๒ มีการเลี้ยงพระที่สวดมนต์วันก่อน เช้าวันนั้นสมเด็จ ฯ มิได้เสด็จพระราชดำเนินมา เจ้าหน้าที่พระราชวังจึงให้ผมประเคนอาหาร และเครื่องไทยธรรมของหลวงแล้วตรวจน้ำเสร็จพิธีตอนเช้า

หลังจากเสร็จพิธี คุณพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ ได้เรียกผมไปพบบอกว่า "สมเด็จ ฯ มีพระราชเสาวนีย์ ให้มานมัสการท่านเจ้าอาวาสและบอกญาติ ๆ ท่านเจ้าคุณนรรัตน ฯ ด้วยว่าอัฐิของท่านเจ้าคุณ ฯ นั้น ให้เก็บรวบรวมไว้ในที่เดียวกัน ห้ามแบ่งแยกออกไปเป็นอันขาด ภายหลังจะโปรดเกล้า ฯ จัดสร้างอนุสาวรีย์พระราชทาน ส่วนอังคารนั้นสุดแต่ญาติจะจัดการตามแต่จะเห็นควร"

ผมจึงเบาใจ หายหนักอกที่ไม่ต้องรับผิดชอบในเรื่องอัฐิ เพราะข่าวมีผู้คอยจ้องต้องการกันมากราย เมื่อมีพระราชเสาวนีย์ก็หายห่วงในเรื่องอัฐิ คงเหลือแต่เรื่องอังคาร ความหนักใจก็เบาบางลงบ้าง ก็ตั้งใจคิดว่าจะแบ่งปันกันในหมู่ญาติและท่านที่เคารพนับถือคนละเล็กละน้อย แต่ก็อดนึกวิตกกลัวจะไม่ทั่วถึง แล้วจะเกิดร้อนใจที่ไม่เพียงพอ เพราะมีผู้ต้องการกันมากมาย

ตอนบ่ายวันนั้น เมื่อถึงกำหนดได้เวลา ๑๔.๐๐ น. ก็เคลื่อนโกศเฉพาะรองในขึ้นประดิษฐานบนเสลี่ยง ทางการมอบให้ผมเชิญเครื่องทองน้อยเดินตามโกศ ริ้วขบวนมี ราชวัตรฉัตรธงปี่กลองชนะ เวียนรอบเมรุ ๓ รอบแล้วเชิญโกศขึ้นสู่เมรุตั้งบนจิตกาธารเพื่อรอเวลา ๑๗.๐๐ น. ตาม

กำหนดหมาย คุณลออ วาสภูติได้พาพี่เลื่อนและผมขึ้นบนพลับพลา แนะนำซักซ้อมการเข้าเฝ้าล้นเกล้า ฯ ทั้งสองพระองค์ สอนกิริยาท่าทางเพื่อเข้าทูลเกล้าถวายหนังสือ นอกจากหนังสือแล้วยังมีพระเครื่องชุดไตรภาคีของยุวพุทธิกสมาคมชลบุรี ๒ ชุด (๔ องค์) ใส่ถุงขอให้ร่วมนำขึ้นทูลเกล้า ฯ ถวายด้วย เมื่อซักซ้อมกิริยาท่าทางเมื่อเวลาเข้าเฝ้าเป็นที่เข้าใจดีแล้ว ก็กลับลงมาคอยรอรับเสด็จพระราชดำเนินอยู่ ณ ที่จอดรถพระที่นั่ง

พอได้เวลารถพระที่นั่งซึ่งมีตำรวจนำ ก็มาจอดตรงอัฒจันทร์ขึ้นพลับพลา ล้นเกล้า ฯ ทั้งสองพระองค์เสด็จพระราชดำเนินขึ้นประทับบนพลับพลา แล้วพระราชทานผ้าไตรทอดบังสุกุล

พอได้เวลาตามกำหนดหมาย ทั้งสองพระองค์เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่เมรุพระราชทานเพลิง เสร็จแล้วเสด็จกลับขึ้นประทับบนพลับพลา

เมื่อได้โอกาสพี่เลื่อนกับผมก็เข้าเฝ้าตามที่ซักซ้อมกันไว้ก่อนแล้ว เพื่อทูลเกล้าถวายหนังสือและพระ พี่เลื่อนเข้าเฝ้าสมเด็จ ฯ ส่วนผมเข้าเฝ้าในหลวง หมอบอยู่เฉพาะพระพักตร์ ในหลวงรับสั่งถามถึงของในถุงที่ทูลเกล้าถวาย ผมก็กราบบังคมทูลว่า "พระเครื่อง" จากนั้นก็รับสั่งว่า "ศพเจ้าคุณนั้นมีผู้ให้ความเห็นสองอย่าง คืออย่างหนึ่งให้เก็บไว้และอีกอย่างหนึ่งก็คือเผา แต่ฉันเห็นว่าการเก็บไว้นั้นมีทั้งผลดีและผลเสีย" ผมก็กราบบังคมทูลว่า "ถ้าเก็บไว้โดยมากก็เพื่อหาประโยชน์" ในหลวงรับสั่งว่า "ผู้ที่ไม่หาประโยชน์ก็มี หวังจะเก็บไว้บูชากราบไหว้จริง ๆ แต่ก็มีทั้งผลดีและไม่ดี ส่วนการเผานั้นมีแต่ประโยชน์ไม่มีโทษ เราเก็บอัฐิรวมไว้แห่งเดียวกันเหมือนเมื่อท่านยังมีชีวิตอยู่"

ผมนึกได้ว่าคุณพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ บอกกับผมไว้เมื่อตอนเช้า ผมจึงกราบบังคมทูลว่า "อังคารนั้น..." พอเอ่ยปากกราบบังคมทูลคำแรกยังไม่ทันจบประโยค ก็ทรงรับสั่งทันทีว่า "อังคารก็เก็บไว้ด้วยกับอัฐิไม่แบ่งแยกเก็บรวมไว้ให้ผู้คนเคารพนับถือกราบไหว้ การแบ่งแยกส่วนหนึ่งส่วนใดออกไปนั้น ผู้นำไปเก็บไว้บางรายก็ทำให้เกิดบาปไม่เป็นกุศล สู้เก็บรวบรวมไว้แห่งเดียวและสร้างอนุสาวรีย์ไว้เคารพกราบไหว้ไม่ได้"

เมื่อทรงรับสั่งเช่นนั้น ผมก็หมดห่วง หายวิตกในเรื่องอัฐิและอังคาร เพราะล้นเกล้า ฯ ทั้งสองพระองค์ทรงคุ้มครองทั้งสิ้น มิฉะนั้นผมก็คงยุ่งยากใจ แก้ปัญหาของผู้ที่อยากได้ทั้งหลายที่มุ่งหมายไว้แต่เริ่มต้น บัดนี้ก็เป็นอันสิ้นสุดลง

ต่อจากนั้นพี่เลื่อนและผมหมอบเฝ้าอยู่ครู่ใหญ่ก็ถวายบังคมแล้วถอยออกมา สักครู่ใหญ่ทั้งสองพระองค์ก็เสด็จพระราชดำเนินกลับ

หลังจากเจ้านายข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อย พ่อค้าประชาชนขึ้นเมรุทำการเคารพบูชา วางดอกไม้ธูปเทียนทำพิธีเผาตามประเพณีนิยมแล้ว แขกผู้ใหญ่ก็กลับกันส่วนมากที่รอคอยเผาจริงก็มีไม่น้อย เมื่อเห็นเวลาสมควร เจ้าหน้าที่เคลื่อนศพกำลังจะเข้าสู่เตาเผาจริง พนักงานได้รับพระราชเสาวนีย์ว่า สมเด็จ ฯ จะเสด็จมาพระราชทานเพลิงเผาจริงด้วยพระองค์เอง (นอกหมายกำหนดการ) ขอให้รอไว้ก่อนอย่าเพิ่งลงมือเผาจริง ประชาชนและญาติ ๆ จำนวนมากต่างก็คอยรอรับเสด็จ ครู่หนึ่งเสียงสัญญาณรถตำรวจจราจรและตำรวจนำรถพระที่นั่งของสมเด็จ ฯ ก็เข้ามาเทียบหน้าเมรุ ปรากฏว่าสมเด็จ ฯ ได้เสด็จลงจากรถพระที่นั่งพระราชดำเนินขึ้นสู่เมรุพระราชทานเพลิงเผาจริงอีกครั้งหนึ่ง ต่อจากนั้นประชาชนและศิษยานุศิษย์และญาติ ๆ จำนวนมาก ก็ทยอยกันขึ้นเผาจริง ส่วนสมเด็จ ฯ เสด็จประทับอยู่หน้าพลับพลาข้างล่าง ทอดพระเนตรจนไฟมอดลงแล้วจึงมีรับสั่งให้เจ้าหน้าที่ทำพิธีบังสุกุลบนจิตกาธาร (ตามธรรมดาสามัญเรียกว่าบังสุกุลกองฟอน) ซึ่งตามหมายกำหนดการไม่มีเห็นจะเป็นด้วยสมเด็จ ฯ ทรงเป็นห่วงกลัวอัฐิของท่านเจ้าคุณพี่จะกระจัดกระจายจึงรีบเสด็จมาทรงควบคุมอย่างใกล้ชิด การเสด็จครั้งนี้เป็นการส่วนพระองค์นอกหมายกำหนดการ เจ้าหน้าที่ต้องรีบโทรศัพท์ไปให้ร้านที่รู้จักคุ้นเคยรีบนำผ้าไตรมาด่วน ๓ ไตร เพื่อทรงทอดผ้าบังสุกุล เมื่อได้ผ้าไตรแล้วก็เสด็จขึ้นเมรุทรงทอดผ้าไตรบังสุกุล เสร็จแล้วเสด็จพระราชดำเนินลงทางบันไดหลัง เพื่อประทับรถพระที่นั่งซึ่งมาจอดคอยอยู่ เมื่อเสด็จจวนถึงรถ ฯ เจ้าหน้าที่ก็เปิดประตู แต่ไม่เสด็จขึ้นประทับเสด็จพระราชดำเนินกลับไปทางเก่าและทรงปรารภกับพี่เลื่อนว่า ได้กลิ่นหอมเหมือนกลิ่นร่ำอยู่ตลอดเวลา ใครได้กลิ่นบ้างไหม พี่เลื่อนก็กราบบังคมทูลตามความรู้สึก ทรงรับสั่งอยู่นานจึงเสด็จขึ้นประทับรถพระที่นั่ง เสด็จพระราชดำเนินกลับ

จากนั้นเจ้าหน้าที่จัดการเรื่องอัฐิและอังคาร เตรียมพร้อมไว้เพื่อรุ่งขึ้นตอนเช้าจะได้ทำพิธีสามหาบ ในคืนนั้นทางการได้จัดเจ้าหน้าที่ตำรวจมาให้ความอารักขาอัฐิ และอังคาร ผลัดเปลี่ยนกันตระเวนทั้งรอบนอกและรอบใน มีตำรวจถึง ๔ หน่วย มีโรงพักพลับพลาไชยและพระราชวังกองปราบและกองสอบสวน โดยมีหน่วยบัญชาการอยู่ในบริเวณสุสาน มีข่าวจากนายตำรวจว่า

เกรงจะมีผู้คอยแย่งอัฐิ เพราะมีคนให้ราคาแต่ละชิ้นสูงมาก จึงต้องระวังอย่างกวดขัน ควบคุมกันเป็นการใหญ่ ก่อนหน้าผมไม่นึกว่าทางการจะจัดการเข้มแข็งถึงเพียงนี้ จึงได้ขอร้องคุณครูชุบบอกพ่อประทีปน้องชายคุณครู ขอแรงเพื่อน ๆ มาคอยเฝ้าระวังสัก ๗—๘ คน พอประมาณก่อนเวลา ๔ ทุ่ม พวกเจ้าหน้าที่สำนักพระราชวังซึ่งมีหน้าที่แปรรูปอัฐิให้เรียบร้อย เช้าจะได้ไม่ขลุกขลักตามที่เคยทำมาก่อน ยัง ไม่ทันจะจัดการอย่างใดลงไปก็พอดีมีโทรศัพท์มาจากในวังว่าสมเด็จ ฯ มีพระราชเสาวนีย์ไม่ให้แตะต้องอัฐิ ให้ทุกคนออกจากห้องเตาเผาแล้ว ใส่กุญแจให้เรียบร้อย ให้เฝ้าอยู่แต่ภายนอก ย่ำรุ่งจะให้คุณพูนเพิ่มมาควบคุมการแปรรูป กลางคืนไม่ต้องทำอะไรทั้งหมด คืนนั้นผมได้จัดสั่งอาหารและเครื่องดื่มน้ำอัดลมมาเลี้ยงตำรวจและเจ้าหน้าที่พระราชวัง ผมได้ถามพนักงานพระราชวังผู้จะทำการแปรรูปนั้น ก็ได้ความว่าไม่มีหน้าที่โดยตรง มีหน้าที่กันพระกลดสมเด็จ ฯ มีพระราชเสาวนีย์ให้มาทำงานนี้เป็นพิเศษโดยเฉพาะ ฐานเป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัยแต่ก็ไม่ต้องทำเพราะทรงห้ามไว้แล้ว สมเด็จ ฯ ไม่เคยทรงเป็นห่วงและใส่พระราชหฤทัยเหมือนครั้งนี้

หลังอาหารแล้ว เจ้าหน้าที่ผู้นั้นยังลงมานั่งคุยอีก ๒ — ๓ ชั่วโมงจึงกลับขึ้นไปพักผ่อน ปล่อยหน้าที่เฝ้าให้เป็นของตำรวจ

การกำหนดพิธีสามหาบในตอนเช้านั้น หมายกำหนดการเดิมพระองค์เจ้าภาณุพันธ์ยุคลเสด็จแทนพระองค์ แต่ตอนดึกโทรศัพท์มาว่า สมเด็จ ฯ จะเสด็จมาด้วยพระองค์เองตอนเช้าเวลา ๗.๐๐ น.

เช้ามืด คุณพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ และพนักงานเจ้าหน้าที่แผนกต่าง ๆ มาเตรียมงาน คุณพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ ก็ได้มาจัดการควบคุมการแปรรูปอย่างใกล้ชิด เก็บอัฐิและอังคารไม่ยอมให้หลงเหลือในที่ใด ผมได้เข้าไปสังเกตอย่างใกล้ชิดตลอดเวลา ในการทำพิธี คุณเพิ่มพูน ไกรฤกษ์ ทำอย่างละเอียดถี่ถ้วน เรียบร้อย แม้ผ้าขาวคลุมกองอัฐิและอังคารก็มิให้เอาไปที่อื่นพ้นสายตา เกรงว่าผงละอองของอังคารและอัฐิจะติดไปด้วย กองอัฐิและอังคารกองอยู่บนผืนผ้าขาวปูอยู่บนจิตกาธาตุคลุมด้วยผ้าขาวอีกผ่ายหนึ่ง แล้วเอาผ้าเยียรบับสีเงินคลุมไว้บนผ้าขาวอีกชั้นหนึ่ง เพื่อความเรียบร้อยสวยงาม

เมื่อถึงเวลาโมงเช้า สมเด็จ ฯ พระบรมราชินีนาถก็เสด็จมาถึง เสด็จลงจากรถพระที่นั่งและเสด็จขึ้นบนเมรุ ทรงพิจารณาดูความเรียบร้อยแล้วก็ทรงจัดพิธี ทรงโปรดดอกพิกุลเงินพิกุลทองบนกองอัฐิและอังคาร (การโปรยดอกพิกุลเงินพิกุลทองได้ทราบว่าปกติใช้กับเจ้านายชั้นสูง) นับว่าเจ้าคุณพี่ได้รับพระกรุณาธิคุณพระราชทานเกียรติอันสูงยิ่ง เวลานั้นผมรู้สึกตื่นเต้น ตื้นตันใจที่สุดในชีวิต เมื่อเห็นองค์สมเด็จ ฯ พระบรมราชินีนาถทรงเก็บอัฐิด้วยพระหัตถ์จุ่มลงสรงในขันน้ำอบ แล้วทรงหย่อนลงในโกศรูปเจดีย์สำหรับใส่อัฐิ เมื่อทรงสรงน้ำอัฐิส่วนต่าง ๆ ทุกชิ้นแล้วหากมีผงอัฐิและอังคารนอนก้นอยู่ในขัน ก็ทรงใช้นิ้วพระหัตถ์เขี่ยผงบ่น ๆ ปาดลงในโกศรูปเจดีย์จนแน่พระทัยว่าสะอาดแล้ว แสดงว่ามิได้ทรงรังเกียจ แม้แต่หลังจากนั้นก็มิได้ทรงล้างพระหัตถ์แต่อย่างใด เพียงแต่เอาพระหัตถ์ซ้ายขวาทรงถูกันแล้วเช็ดพระหัตถ์เท่านั้น

ตอนเปิดผ้าขาวคลุมอัฐิ พนักงานผู้หนึ่งได้นำผ้าขาวไปทางเตาเผา คุณพูนเพิ่ม ต้องวิ่งไปนำเอากลับมาและดุว่าบอกแล้วไม่ให้เอาออกไปจากที่นี่ ให้รวมกันใส่ไว้ในเจดีย์ เมื่อเสร็จแล้วเจ้าหน้าที่ก็ห่ออัฐิและอังคารรวมทั้งผ้าขาวที่รองและผ้าคลุมใส่ลงในโกศรูปเจดีย์ทั้งหมด

สมเด็จ ฯ พระบรมราชินีนาถเสด็จประทับทอดพระเนตรจนพนักงานจัดงานเรียบร้อยแล้วทรงโปรดให้ผนึกด้วยครั่งตามรอยฝาครอบใต้เจดีย์โดยรอบ แล้วได้ทรงมีพระราชเสาวนีย์ ให้ผู้เชิญเจดีย์โลหะบรรจุอัฐิเดินบนทางลาดพระบาท และทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้ใช้กลดกั้นเจดีย์โลหะบรรจุอัฐิ โดยใช้กลดสำหรับกั้นพระองค์นำเสด็จพระราชดำเนินเชิญไปตั้งบนพลับพลามีรับสั่งให้ข้าราชบริพารฝ่ายในและญาติเข้าไปคารวะ เริ่มพิธีเลี้ยงพระสามหาบ เสด็จแล้วทรงโปรดให้เจ้าหน้าที่ไปนิมนต์ท่านเจ้าคุณอุดม ฯ ขึ้นไปเฝ้าบนพลับพลา รับสั่งกับเจ้าคุณอุดม ฯ นานพอสมควร แล้วเจ้าคุณอุดม ฯ ก็ถวายพระพรลาออกจากพลับพลากลับลงมา

สมเด็จ ฯ เสด็จพระราชดำเนินออกมาที่เฉลียงหน้าพลับพลา ทรงชะโงกพระพักตร์รับสั่งกับผู้อยู่ข้างล่างว่า "ใครได้กลิ่นหอมเหมือนแป้งร่ำบ้าง" พระองค์ทรงรับสั่งว่าได้กลิ่นแต่วานนี้ตลอดมา เมื่อประทับอยู่ในวังก็ยังได้กลิ่น บัดนี้ก็ยังได้กลิ่น ยังหอมตลอดเวลา

แล้วทรงโปรดให้เชิญเจดีย์โลหะบรรจุอัฐิและอังคารเดินขึ้นบนลาดพระบาทไปขึ้นรถยนต์นำไปเก็บฝากไว้ที่กุฏิท่านเจ้าอาวาส โดยอ้อมไปขึ้นทางหลังวัด โปรดเกล้า ฯ ให้ใช้กลดกั้นเจดีย์โลหะบรรจุอัฐิ โดยใช้กลดสำหรับกั้นพระองค์ เช่นเดียวกับเมื่อเชิญเจดีย์จากเมรุมาบนพลับพลา

โปรดเกล้าฯ ให้คุณพูนเพิ่ม ไกรฤกษ์ เป็นผู้นำไปนมัสการและมอบกับท่านเจ้าอาวาสรักษาไว้ โดยจะจัดตู้มาใส่เจดีย์โลหะอีกชั้นหนึ่ง และได้จัดตำรวจมาเฝ้ากลางวันหนึ่งนายและกลางคืนสองนาย เพื่อรอเวลาจะสร้างอนุสาวรีย์ต่อไป เมื่อรับสั่งแล้วสมเด็จ ฯ ก็เสด็จกลับ ทุกอย่างเป็นไปอย่างเรียบร้อยตามรับสั่ง

รุ่งขึ้นจากวันนั้น ผมได้ไปนมัสการเรียนถามท่านเจ้าคุณอุดม ฯ ว่า สมเด็จ ฯ ทรงรับสั่งอะไรบ้าง

เจ้าคุณอุดม ฯ ก็บอกว่า สมเด็จ ฯ รับสั่งว่า ทรงเสียดายภิกษุพระยานรรัตนราชมานิต เพราะทรงมีพระคุณต่อพระองค์ท่านและเจ้าฟ้าชายมาก ได้สอนให้เจ้าฟ้าชายได้รับประโยชน์ทางธรรมมากมายหลายอย่าง ส่วนสมเด็จ ฯ พระองค์ท่านก็ได้อาศัยหลักธรรมะปฏิบัติ ทำให้จิตใจสงบบัดนี้สิ้นท่านไปแล้วก็คงเหลือพอที่จะพึ่งหลักธรรมะทางใจได้ก็คือเจ้าคุณศาสนโสภณอีกองค์หนึ่ง

การที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ทรงมีพระมหากรุณาธิคุณต่อเจ้าคุณพ่ออย่างเหลือล้น ทำให้ผมมีความรู้สึกตื้นตันใจนึกถึงครั้งใดเกิดปีติน้ำตาแทบไหล นับว่าเป็นศิริมงคลอันสูงยิ่งแก่ตระกูล "จินตยานนท์" ตลอดชั่วลูกหลานสืบไป ไม่ลืมพระมหากรุณาธิคุณอันยิ่งใหญ่ครั้งนี้ ขอจารึกไว้เป็นประวัติอนุสรณ์ของตระกูล "จินตยานนท์" ต่อไปภายหน้า สำหรับญาติพี่น้องของผมทุกคนก็มีความรู้สึกเช่นเดียวกัน ต่างก็รู้สึกตื้นตันใจที่ไม่สามารถจะบรรยายออกมาเท่าความรู้สึก ภายในจิตใจในพระมหากรุณาธิคุณของล้นเกล้า ฯ ทั้งสองพระองค์ในครั้งนี้ตลอดไปอย่างไม่มีวันลืม

ตริ จินตยานนท์

๒๔ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๑๕

เมื่ออนุสรณ์ "ธมฺมวิตกฺโก ภิกขุ" พระยานรรัตนราชมานิต (ตรึก จินตยานนท์) ได้แจกในวันพระราชทานเพลิงเมื่อวันที่ ๒๒ กุมภาพันธ์ ๒๕๑๕ ครั้งนั้นมีเหตุการณ์ที่ไม่ได้ลงยังไม่สมบูรณ์ เป็นโอกาสควรจะนำมากล่าวรวมในครั้งนี้

ข้าพเจ้าทราบข่าวเพิ่มเติมภายหลังเมื่อหนังสือเย็บเล่มเรียบร้อยแล้ว จะถึงหมายกำหนดวันงาน แก้ไขอะไรไม่ได้ เพียงเตือนให้คุณตริ ฯ บันทึกไว้ด้วยเพื่อข้าพเจ้าจะนำเข้าชุดกฎแห่งกรรมก็จะเพิ่มเติมลงไป เพราะขาดประวัติสำคัญตอนหนึ่งที่ควรนำมากล่าว คุณตริ ฯ ก็ได้ทวนความจำและบันทึกมาว่า

เมื่อครั้งสงครามโลกครั้งที่ ๒ หลังจากประเทศไทยเราได้ประกาศสงครามกับฝ่ายสัมพันธมิตร ชาติไทยเราจึงตกอยู่ในฐานะสงคราม ต่างถือว่าเป็นข้าศึกศัตรูต่อกัน เพราะรัฐบาลไทยเราได้ยอมให้ทหารญี่ปุ่นผ่านและเข้ามาตั้งฐานทัพในประเทศไทย คุณตริ ฯ บอกว่า จำได้ว่า ก่อนเที่ยงวันที่ ๑๐ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๘๘ เสียงสัญญาณภัยทางอากาศดังขึ้นอย่างโหยหวน บางท่านได้ยินแล้วความหนาวเย็นเข้าจับขั้วหัวใจเหมือนจะเป็นไข้จับสั่น มันเป็นเสียงสัญญาณของมรณภัยจะเกิดขึ้นในไม่ช้า ไม่ทราบว่าใครจะถึงฆาต เพราะการทิ้งระเบิดทุกครั้ง ต่างก็ย่อมจะมีความหวาดหวั่นกลัวภัยอันตรายอยู่แทบทุกตัวคน เพียงแต่มีความรู้สึกมากหรือน้อยเท่านั้น มิใช่ห่วงแต่ตัวเองฝ่ายเดียว ยังห่วงถึงญาติพี่น้องเพื่อนฝูงที่อยู่ในเขตพระนครแต่อยู่คนละตำบล

เมื่อได้ยินเสียงสัญญาณภัยแล้ว ไม่มีใครนิ่งนอนใจต่างก็วิ่งเข้าหาที่กำบังหลบให้พ้นภัยอันตราย หลุมหลบภัยสาธารณะมีคนวิ่งเข้าไปหลบจนแน่นล้น เพราะต่างก็รู้ถึงอำนาจของลูกระเบิดดีว่าร้ายแรงเพียงใด ต่างก็กลัวความตายด้วยกันทุกคน ไม่ช้าประชาชนก็หลบหายไป ตามถนนหนทางเงียบสงบ พระนครเหมือนเมืองร้าง แม้สุนัขเคยวิ่งกันเพ่นพ่านอยู่กลางถนนก็หายไปหมดโดยสัญชาติญาณ จากนั้นเสียงสัญญาณภัยสงบลง ในพระนครก็เงียบอย่างเยือกเย็น ทุกคนต่างก็คอยฟังว่าเครื่องบินข้าศึกจะเข้าโจมตีทิศใดทางใด จิตใจเต้นระทึกคอยฟังว่าเมื่อไหร่จะได้ยินเสียงระเบิดและเสียงปืนต่อสู้อากาศยานยิงจากพื้นดินสกัดเครื่องบิน ไม่นานเสียงเครื่องบินบี. ๒๙ ได้บินมาแต่ไกลและค่อย ๆ ดังขึ้นเมื่อใกล้เข้ามา ไม่นานเสียงเข้ามาใกล้ ไม่ช้าเครื่องบินก็บินอยู่บนอากาศเหนือกลางใจเมืองหลวงแล้ว เครื่องบินเป็นฝูง ๆ บินไปบินมาเหนือพระนคร เสียงดังกึกก้องท้องฟ้าทั่วไปเป็นเสียงที่รบกวนประสาทสำหรับผู้ที่หวาดกลัวอยู่แล้ว ไม่รู้ว่าใครจะเป็นผู้เคราะห์ร้ายเคราะห์ดี เวลานั้นเขตพระนครมีจุดเป้าหมายหลายจุดที่จะทิ้งระเบิดทำลาย เสียง ป.ต.อ. ภาคพื้นดินตามจุดได้ยิงเพื่อสกัดกั้น แต่ก็ไม่สู้จะได้ผลนัก

ครั้งนั้นเครื่องบิน บี. ๒๙ ฝูงหนึ่งบินวนเวียนมุ่งหน้าหาจุดหมายที่จะทิ้งระเบิด รู้สึกว่าข้าศึกตั้งใจจะทำลายสถานีหัวลำโพงและโรงรถจักรของกรมรถไฟ ที่พักสินค้าเพื่อตัดกำลังขนส่ง เมื่อเครื่องบินได้วนเวียนอยู่เหนือท้องฟ้าเบื้องบนกลางกรุงแล้วไม่ช้าก็ปล่อยลูกระเบิดลงมา แต่เครื่องบินบินสูงเกินไป ไม่สามารถจะทิ้งถูกตรงจุดเป้าหมาย เพราะไม่กล้าบินลงระยะต่ำ เพราะหน่วยปืนต่อสู้เครื่องบินทางอากาศจากภาคพื้นดิน ได้ระดมยิงสกัดกั้นการโจมตีอย่างหนัก เสียงระเบิดดัง

กึกก้องในพระนคร เสียงสั่นสะท้านทั่วไปเป็นเสียงที่น่าสยดสยองอันน่าสพึงกลัว เขย่าขวัญของประชาชนชาวบ้านชาวเมืองทั้งหนุ่มสาวผู้เฒ่าผู้แก่ ทั้งหญิงชายที่อยู่ในขอบเขตของเสียง ต่างขวัญหนีดีฝ่อด้วยความหวาดกลัว เพราะทุกครั้งลูกระเบิดตกลงในกลางกรุง เสียงกึกก้องของระเบิดเหมือนเสียงมฤตยูที่เอื้อมมาปลิดชีวิตมนุษย์ทุกครั้งไป มากบ้างน้อยบ้าง

ครั้งนั้น เครื่องบินทิ้งระเบิดของข้าศึกได้บินวนเวียนอยู่เหนือท้องฟ้าระยะสูงเพื่อพ้นระยะปืน ป.ต.อ. เป้าหมายจะทิ้งตรงจุดสถานีรถไฟหัวลำโพง และขบวนรถไฟที่จอดอยู่ในเขตสถานี แต่การทิ้งระเบิดครั้งนั้นพลาดเป้าหมาย ลูกระเบิดตกลงในเขตบริเวณวัดเทพศิรินทราวาส ระเบิดดังกึกก้อง ได้ทำลายกุฏิในบริเวณวัดหลายหลัง เวลานั้นพระสงฆ์สามเณร และอุบาสกอุบาสิกาส่วนมากได้หลบออกจากบริเวณวัดไปก่อนแล้ว บริเวณนั้นไม่มีใครนอกจากพระภิกษุ "ธมฺมวิตกฺโก" พระยานรรัตนราชมานิตท่านอยู่ในเขตบริเวณนั้นองค์เดียวและเข้ากุฏิ มิได้หวาดกลัวมหาภัยลูกระเบิด

คุณตริ ฯ ได้บอกว่า วันนั้นเครื่องบินเข้าโจมตีทิ้งระเบิดสถานีหัวลำโพงและทราบว่าทิ้งพลาด ลูกระเบิดตกลงในเขตบริเวณวัดเทพศิรินทราวาสเพราะบินสูง ถ้าบินต่ำก็กลัวปืนต่อสู้อากาศยาน ซึ่งระดมยิงอย่างหนาแน่นจากภาคพื้นดิน เพราะอยู่สูงจึงขาดความแม่นยำ ในเวลานั้นผมอยู่ที่กระทรวงการคลังในวังหลวง ผมมีความร้อนใจวิตกเป็นห่วงเจ้าคุณพี่มาก จึงรีบวิ่งบ้างเดินบ้างจากวังหลวงมุ่งหน้าจะให้ถึงวัดเทพ ฯ เร็วที่สุดเพราะใจร้อน แต่ขณะนั้นยังไม่มีสัญญาณปลอดภัยทางอากาศ ยวดยานทุกชนิดต้องหยุดข้างถนนหมดทุกคัน นอกจากรถเจ้าหน้าที่ป้องกันภัยทางอากาศ ผมจึงหาทางเดินลัดตัดตรงเข้าไปถึงทางจะเข้าวัด แต่ผมก็เข้าไปในเขตวัดไม่ได้เพราะเจ้าหน้าที่ทั้งตำรวจทหารคอยห้ามกันไม่ยอมให้ผู้คนเข้าไปในบริเวณที่ถูกระเบิด เพราะเกรงกลัวว่ายังมีลูกระเบิดทิ้งลงมายังไม่ทันระเบิดตกค้างอยู่ แต่ผมคุ้นกับทางเข้าในเขตวัดหลายทาง จึงได้พยายามเล็ดลอดเข้าไปทางหลังเมรุ แล้วปีนกำแพงลอดลูกกรงแถวกุฏิท่านพระครูปลัดวรเข้าไปได้ ในวัดเงียบสงัดไม่มีผู้คนในบริเวณนั้น ผมใจร้อนและตกใจวิ่งตรงไปกุฏิเจ้าคุณพี่ เห็นกุฏิอื่น ๒—๓ หลังถูกระเบิดก็ใจหาย เวลานั้นเงียบจากเสียงเครื่องบินแต่ก็ยังไม่มีสัญญาณปลอดภัย

เมื่อผมไปถึงกุฏิเจ้าคุณพี่ ก็ได้พบเจ้าคุณพี่อยู่ในกุฏิ ครองจีวรพาดสังฆาฏิเรียบร้อยท่านนั่งทำสมาธิอยู่ใกล้กำแพง ตรงหน้าต่างมีเศษผงปูนขาวและผงอิฐที่หล่นเกลื่อนจากแรงระเบิด

ติดตามตัวหน้าแขนของท่านและจีวรเต็มไปหมด ความแรงของระเบิดสั่นสะเทือน ทำให้กุฏิของเจ้าคุณพี่ท่านชำรุด กระเบื้องมุงหลังคารวนตามบริเวณใกล้โรงเรียนเทพศิรินทร์ตอนหน้าวัด คณะเหนือพังไปหลายหลังด้วยแรงระเบิดและสั่นสะเทือนของระเบิด รวมทั้งกุฏิที่อยู่ของท่านอาจารย์ภายหลังคุณนายทองพูนภรรยาหลวงแผ้วพาลชน ผู้เลื่อมใสเจ้าคุณพี่มีจิตศรัทธามาซ่อมหลังคากุฏิของเจ้าคุณพี่ และกุฏิข้างเคียงอีก ๔ หลัง การทิ้งระเบิดครั้งนั้นทำให้ตึกวิทยาศาสตร์ ตึกแม้นนฤมิตรพัง โรงเรียนเทพศิรินทร์และโรงเรียนพระเณร (ตึกนิภานภดล) ก็โดนแรงระเบิดชำรุดเสียหายไม่น้อย เมื่อเงียบเสียงเครื่องบินแล้วเสียงสัญญาณปลอดภัยก็ดังขึ้น ท่านอาจารย์มหาอำพันบุญ--หลงบอกว่ากลับมาดูกุฏิ เห็นถูกระเบิดพังทลายหมดต้องไปอาศัยศาลาหน้ากุฏิอยู่ชั่วคราว เย็นวันนั้นท่านพระภิกษุเจ้าคุณนรรัตน ฯ ได้ชวนท่านอาจารย์ลงโบสถ์สวดมนต์ไหว้พระทำวัตรเย็นเพียงสององค์เท่านั้น

การที่พระนครได้ถูกโจมตีด้วยทิ้งระเบิดทางอากาศ เจ้าคุณพี่ท่านมีจิตมั่นไม่หวั่นไหวหวาดกลัว มิได้หลบภัยไปไหน อยู่ใกล้เคียงกับที่ระเบิดลง เมื่อเครื่องบินวนเวียนอยู่บนท้องฟ้าเหนือวัดเหนือสถานีรถไฟ โปรยลูกระเบิดลงมาถูกบริเวณวัดเสียงดังสนั่นหวั่นไหว ท่านบอกว่าท่านแผ่เมตตาจิต ขอให้มีแต่มิตรไม่มีข้าศึกศัตรู อย่าฆ่ากันเลย ขออย่าให้เป็นเวรกรรมต่อกันและกันจิตของท่านแน่วแน่มั่นคง ไม่สนใจในเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นไม่ว่าร้ายหรือดี เห็นจะเป็นเพราะท่านได้สละสิ้นทั้งรูปรสกลิ่นเสียง กิเลส ตัณหา ความโลภรักโกรธ เป็นต้นเหตุแห่งทุกข์ บริจาคทรัพย์สมบัติทั้งสิ้น อุทิศหมดทุกสิ่งทุกอย่างตลอดทั้งชีวิตก็อุทิศเพื่อพระศาสนา ปฏิบัติศีลธรรมสม่ำเสมอมิได้ขาดตกบกพร่องตลอดลงโบสถ์ทำวัตรสวดมนต์ก็มิได้ขาดตลอดมา ไม่ว่าบ้านเมืองจะอยู่ในภาวะสงครามหรือเวลาสงบ ท่านก็ปฏิบัติเช่นเดียวกัน จิตจึงบริสุทธิ์ใสสะอาดไม่มีราคี

ก่อนที่ข้าพเจ้าจะลงเอยปิดประวัติเพิ่มเติม "ท่านธมฺมวิตกฺโก ภิกขุ" พระยานรรัตนราชมานิต (ตรึก จินตยานนท์) เพื่อนผู้หนึ่งได้เคยบอกข้าพเจ้าว่า จะอาสานำคำสัมภาษณ์คุณวิลาส โอสถานนท์ มีสิ่งที่น่ารู้น่าศึกษามาเพิ่มเติม ข้าพเจ้าก็คอยฟังข่าวคำสัมภาษณ์ แต่ก็ผ่านไปเป็นเวลานานก็คิดจะปิดเรื่อง พอดีเช้าวันที่ ๓๑ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๕๑๕ เพื่อนได้นำเทปอัดเสียงสัมภาษณ์คุณวิลาส โอสถานนท์ มาให้แต่เช้า ตกลงข้าพเจ้าต้องต่อเติมเพิ่มข้อความที่น่ารู้เข้าไปก่อนจะลงเอย เมื่อได้ฟังคำสัมภาษณ์จึงได้ย่อใจความลงดังนี้

คุณวิลาส ได้กรุณาให้สัมภาษณ์ว่า

ผมกับท่านเจ้าคุณนรรัตนราชมานิตได้รู้จักกันครั้งเป็นมหาดเล็กก่อนบวช เราได้ชอบพอสนิทสนมใกล้ชิดกันมาก แต่เมื่อเวลาท่านบวชเป็นเวลาที่ผมกำลังศึกษาอยู่ต่างประเทศ

เมื่อผมกลับจากต่างประเทศก็รู้ข่าวตลอดมาว่า ท่านไม่ยอมรับแขกบนกุฏิ ผมตั้งใจว่าจะไปนมัสการท่าน และท่านก็ได้เคยสั่งให้คนมาบอกผมว่า หากมีเวลาว่างก็ให้ผมไปสนทนากับท่านบ้าง แต่แล้วผมก็ไปพบกับพระยาคทาธร ฯ เมื่อเล่าถึงเรื่องนี้ พระยาคทาธร ฯ บอกว่า ไปสนทนากับภิกษุพระยานรรัตน ฯ ท่านยืนอยู่ที่หน้าต่างกุฏิให้เรายืนพูดอยู่กับท่านข้างล่างตลอดเวลาจะยืนนานเท่าใดท่านก็ยืนได้ แต่เรายืนไม่ทน จะขึ้นไปบนกุฏิ ท่านก็บอกว่าอย่าเข้ามาเลยมันไม่สะอาดสกปรก ท่านไม่ยอมให้ขึ้นไป ท่านยิ่งปิดไม่ให้เราเข้าไป เราก็ยิ่งอยากเข้าไป อยากรู้อยากเห็น

ต่อมาผมได้ทราบว่า ผู้ใกล้ชิดสนิทสนมกับท่านเจ้าคุณ ฯ คือ ม.ล. ซัง สนิทวงศ์ ม.ล. ซังกับผมเป็นเพื่อนรักเคยร่วมเรียนมาด้วยกันและได้ทราบข่าวว่า เป็นลูกศิษย์ใกล้ชิดที่สุดของท่าน ได้ทราบว่า ม.ล. ซังได้ศึกษาธรรมะกับท่าน ตามปกติพวกเรากินอาหารร่วมกันเป็นประจำเดือนละครั้งจะได้พบปะเพื่อนฝูงเก่า ๆ มีการล้อเลียนกันเหมือนครั้งก่อน ๆ นึกถึงเรื่องอดีต ทำให้สบายใจดี

ผมเองระลึกถึงพระภิกษุเจ้าคุณนรรัตน ฯ อยู่เสมอ ครั้งหลังนี้ผมได้ทราบข่าวว่า ท่านได้ทำเหรียญและทำพระผมก็นึกอยากได้ ผมนึกอยู่แต่ในใจว่า ทำไมจึงจะได้นะ และต่อมาผมก็ได้ข่าวว่าท่านได้มรณภาพแล้ว นึกเศร้าใจเพราะตั้งใจครั้งหลังนี้จะไปหาท่าน

ต่อมาผมก็นึกได้ว่า ม.ล. ซังเป็นศิษย์ที่ใกล้ชิดโปรดปรานของท่าน คงจะมีของดีไว้บ้างวันหนึ่งหลังจากท่านได้มรณภาพแล้ว ผมได้เดินทางจากศรีราชามากรุงเทพ ฯ และได้ไปหา ม.ล. ซังที่บ้าน เมื่อพบแล้วจึงถามว่ามีพระอะไรดีของเจ้าคุณนรรัตน ฯ บ้างละ ขอบ้างซิ

ม.ล. ซังสะดุ้งแล้วพูดว่า "นี่ล่อนเองที่ท่านเจ้าคุณนรรัตน ฯ ฝากพระไว้ให้" ผมก็สงสัยจึงถามว่า "รู้ได้อย่างไรว่าเป็นอั๊ว" ม.ล. ซังเล่าให้ฟังว่า "เมื่อก่อนท่านจะมรณภาพอั๊วไปเรียนสมาธิวิปัสสนากรรมฐาน เพียงระยะที่ท่านลงจากกุฏิเดินไปลงโบสถ์สวดมนต์ที่อั๊วศึกษากับท่าน"

วันนั้นท่านพูดกับอั๊วแต่ก็ไม่ได้สังหรณ์ใจ ท่านสั่งว่าธรรมะที่ท่านสอนให้นั้นขอให้พยายามหมั่นฝึก อย่าทอดทิ้ง เพราะว่าต่อไปนี้โอกาสที่จะสอนนั้นไม่มีแล้ว

พูดแล้วท่านก็หยิบพระออกจากย่าม ๒ องค์ ท่านบอกว่ามอบให้อัวองค์หนึ่ง และอีกองค์หนึ่งฝากไว้และสั่งว่า ถ้ามีเพื่อนมาขอเป็นคนแรก และเป็นเพื่อนที่รู้จักกันทั้งสองฝ่ายก็มอบให้ไป คำพูดนี้อัวหมายถึงว่า เป็นคนที่อัวรู้จักดี และท่านเจ้าคุณรู้จักดีด้วย ฉะนั้นเมื่อลื้อมาเอ่ยปากขอพระอั๊วเป็นคนแรกอั๊วก็รู้แล้วว่าพระองค์นี้ท่านฝากไว้ให้ลื้อแน่แล้วไม่ผิด" ผมก็บอก ม.ล. ซังว่า "อั๊วนึกอยากได้พระเจ้าคุณนรรัตน ฯ มานานแล้ว และนึกอยู่เสมอว่าลื้อเป็นลูกศิษย์ก้นกุฏิที่ใกล้ชิดคงต้องมีอะไรดี ๆ ของท่านไว้บ้าง จึงตั้งใจมาหาลื้อ เหตุการณ์เผอิญเช่นนี้อั๊วก็ดีใจมาก เพราะโชคดีอย่างไม่เคยนึกฝันว่า ท่านจะฝากไว้ให้สมความตั้งใจ เห็นจะเป็นเพราะอั๊วระลึกถึงท่านตลอดเวลาและทั้งอยากได้พระของท่านด้วย"

ม.ล. ซังบอกผมว่า "ฉะนั้นพระองค์นี้ที่ท่านฝากไว้ต้องเป็นของลื้อ ท่านคงเจาะจงฝากไว้ให้ลื้อแน่ เอาเลย" แล้ว ม.ล. ซังก็ไปหยิบพระออกมาแล้วสั่งให้ผมแบมือรับ ผมก็แบมือยื่นออกไป ม.ล. ซังก็ยื่นพระออกมาทำท่าจะใส่ฝ่ามือผม แต่ก็ยังขยักถือเอาไว้ก่อนแล้วท่องคาถาสวดมนต์อะไรพึมพำได้ยินไม่ชัด ผมยังล้อว่า "ทำไมลื้อไม่สวดดัง ๆ อั๊วจะได้รู้ไว้บ้าง"

ม.ล. ซังพูดว่า "นี่แหละแบบเจ้าคุณนรรัตน ฯ เป็นการมอบสิทธิให้โดยตรง เพราะท่านสั่งไว้ให้บอกด้วยว่าเป็นของดีนะ" เมื่อผมรับพระมาแล้วก็ได้พิจารณาดูเห็นเป็นพระแบบสมเด็จ ฯ ผงสีขาวและองค์เล็กกว่าธรรมดาผิดกับที่ให้เช่ากัน แล้วผมถามว่าสนทนาอะไรกับท่านที่เป็นประโยชน์และการฝึกสมาธิ และมีอะไรแปลกบ้าง

ม.ล. ซังบอกว่า "อั๊วไปฝึกแล้วรู้สึกว่าเป็นพลังทางใจ ยิ่งปฏิบัติยิ่งซาบซึ้งมากขึ้น ท่านไม่พูดถึงเรื่องการเมืองไม่พูดถึงอดีต ท่านไม่ยอมพูดทางโลก ท่านพูดแต่ทางธรรม ท่านสอนและตอบคำถามเฉพาะแต่ปัญหาในพระศาสนาตามหลักธรรมและการปฏิบัติทางธรรมเท่านั้น ครั้งหนึ่งเป็นเรื่องแปลก คือท่านได้นัดให้อั๊วไปพบที่หน้าโบสถ์เวลาตี ๕ ครึ่งเพื่อจะฝึกสอน แต่วันนั้นอั๊วตื่นสายไปหน่อย เมื่อไปถึงบริเวณโบสถ์ เที่ยวเดินหาท่านแต่ก็ไม่เห็น อั๊วเดินวนเวียนอยู่รอบโบสถ์หลายครั้ง หาจนอ่อนใจแต่ก็ไม่ได้พบท่าน คิดว่าท่านยังไม่ตื่นก็ได้ แต่ความจริงอั๊วรู้ว่าท่านตื่นแต่มืดทุกวัน แต่ครั้งนี้นึกสงสัย ยืนคิดหรือท่านยังไม่ลงจากกุฏิ กำลังคิดจะเดินไปคอยดักที่หน้ากุฏิของท่านดีกว่า แน่ใจว่าในบริเวณโบสถ์ไม่มีแน่แล้ว ท่านก็ต้องอยู่ในกุฏิแน่ คิดตัดสินใจกำลังจะออกเดินก็ได้ยินเสียงท่านพูดอยู่ข้างหลัง อั๊วก็สะดุ้งเพราะไม่รู้ว่าท่านมาจากทางไหน มายืนอยู่ข้างหลัง

ได้อย่างไร" ท่านพูดว่า "มัวแต่วนเวียนเดินหากันอยู่อย่างนี้ จะพบได้อย่างไร" อั๊วคิดว่า "ท่านคงจะลงโทษทางอ้อมที่มาสายผิดเวลา แล้วท่านก็ให้อั๊วไปนั่งทำสมาธิที่โน่นที่นี่ และก็รู้สึกการปฏิบัติได้ผลทางใจ เกิดความสงบ"

เมื่อต้นเดือนที่แล้ว ม.ล. ชัง และ ม.ล. ปิ๊กทิพย์ มาลากุล ได้ไปหาผมที่บ้านศรีราชาแต่ไม่พบผมเพราะวันนั้นผมไม่ได้อยู่บ้าน กลับมาเห็นแต่เขียนหลังนามบัตรทิ้งไว้ ได้บอกว่า "อั๊วมาหาแล้วไม่พบ คิดถึงจึงมาเยี่ยม เสียใจที่ไม่ได้พบกัน" ผมเองก็เสียใจเพราะอยากพบ ม.ล. ชังเหมือนกัน อยากทราบว่าฝึกสมาธิไปถึงแค่ไหน ในระยะนี้รู้สึกว่าได้ห่างเหินไม่พบกัน ม.ล. ชัง ไม่ไปกินอาหารและพบปะเพื่อนฝูงเก่า ๆ เพราะเพื่อนชอบสนุกสนานเอะอะเฮฮา พูดจาเสียงดัง ล้อเลียนกันบ้างเหมือนครั้งอดีตวัยรุ่นเมื่อยังอยู่โรงเรียน ทำให้ ม.ล. ชังซึ่งต้องการความสงบจึงขาดการสังคมไม่ได้ไปพบปะเพื่อนฝูงตามที่เคยนัดกินอาหารประจำเดือน ทราบว่า ม.ล. ชังกำลังเคร่งเครียดหาความสงบในการปฏิบัตินั่งวิปัสสนากรรมฐาน ต้องทำให้จิตนิ่งจึงจะเกิดสมาธิ การทำเสียงดังเอะอะเฮฮาทำให้เสียสมาธิ จิตไม่สงบ เรื่องนี้ผมก็เห็นใจ เพราะ ม.ล. ชังปฏิบัติในทางธรรมแล้ว สิ่งที่ต้องการคือความสงบ ฉะนั้น ท่านเจ้าคุณนรรัตน ฯ ท่านจึงหาความสงบอยู่ในกุฏิไม่ยอมให้ใครเข้าไปรบกวนสมาธิของท่าน ผมได้ข่าวว่าเวลานี้ ม.ล. ชังกำลังหาที่เงียบสงบเพื่อทำสมาธินั่งวิปัสสนากรรมฐาน ได้ข่าวว่าจะไปอยู่ที่เชียงใหม่เพราะอยู่ใกล้เพื่อนฝูงเก่า ๆ มักจะรบกวนความสงบ พอถึงเวลานัดก็โทรศัพท์ไปเรียกร้องร่วมกินข้าว สนุนสนานตลกเฮฮาล้อเลียนกัน เป็นศัตรูของความสงบจิตไม่มีสมาธิเป็นต้นเหตุที่ ม.ล. ชังห่างไป เวลานี้ผมรู้สึกว่า ม.ล. ชังได้ปฏิบัติทางธรรมไปไกลมากแล้ว

เมื่อข้าพเจ้าได้ฟังคำของคุณวิลาส โอสถานนท์ แล้วทำให้คิดย้อนหลังไปถึงวันงานพระราชทานเพลิงพระภิกษุพระยานรรัตนราชมานิต หลังจากวันงานผ่านไปแล้ว ข้าพเจ้าก็ได้รับโทรศัพท์จาก พล.ต.ต. ชิต อัมพเตมีย์ เล่าเรื่องความประหลาดมหัศจรรย์ด้วยอำนาจจิตให้ฟังว่า

ท่านได้ไปในงานพระราชทานเพลิงศพในวันนั้น เมื่อเห็นเขาได้หนังสือถือกันมา ท่านก็ไม่ทราบว่าเขาแจกกันที่ไหน แต่ใจนั้นนึกอยากได้ ท่านได้บอกข้าพเจ้าว่า ผมเป็นผู้ใหญ่แล้วจะไปเที่ยวเดินหาหนังสือแจกก็ไม่เหมาะ ก็ได้แต่นั่งนึกในใจว่า จะทำอย่างไรจะได้หนังสือแจกในงานของท่าน

เมื่อไม่มีทางอื่น ผมก็ลองตั้งจิตส่งคำอธิษฐานขอจากท่านเจ้าคุณ ฯ โดยตรง บอกท่านว่าอยากได้หนังสือ จงดลบันดาลให้ได้รับหนังสือชุดนี้ด้วย เมื่ออธิษฐานแล้วผมก็นั่งสงบนิ่ง เป็นสิ่งมหัศจรรย์จริง ๆ เพราะหลังจากนั้นก็มีลูกศิษย์มาพบผมถามว่า ท่านได้หนังสือหรือยังครับ ผมบอกว่ายัง แกจัดแจงรีบเดินหายออกไป ผมก็นึกดีใจ ครู่หนึ่งก็พบลูกศิษย์ผมอีกคนหนึ่งถามผมว่า "ท่านยังไม่ได้หนังสือหรือครับ" ผมก็บอกว่า "ยัง" แกบอกว่า "ประเดี๋ยวผมจะนำมาให้ครับ" แล้วแกก็รีบเดินออกไป ผมเองก็งงเหมือนกัน นี่คงไม่ใช่เหตุบังเอิญ เห็นจะเป็นด้วยอำนาจจิตที่ได้อธิษฐาน

วันนั้นผมเลยได้ตั้งสองชุด และยังมีศิษย์อื่น ๆ มาถามอีก ผมก็บอกว่าได้แล้ว ท่านกลับย้อนถามข้าพเจ้าว่าได้หรือเปล่า ข้าพเจ้าบอกว่า ไปงานครั้งนั้น ๘—๙ คนแต่ไม่มีใครได้หนังสือเลย ตามปกติการแจกหนังสือมักจะแจกข้างบันไดทางลงจากเมรุ แต่วันนั้นไม่มี ท่านบอกว่าถ้าอย่างนั้นผมจะแบ่งจัดส่งมาให้ทางไปรษณีย์ชุดหนึ่ง ข้าพเจ้าเรียนกับท่านทางโทรศัพท์ว่า ไม่ต้องส่งมาทั้งชุด เลือกส่งมาบางเล่มที่ข้าพเจ้าไม่มี และแจ้งเรื่องหนังสือเล่มที่มีแล้วเพราะหลังจากวันงานแล้วมีผู้นำหนังสือบางเล่มมาให้ข้าพเจ้าแต่ไม่ครบชุด ต่อมาไม่กี่วันข้าพเจ้าก็ได้รับหนังสือที่ยังไม่มีจาก พล.ต.ต. ชิต อัมพเตมีย์ และรู้สึกขอบคุณท่านอย่างยิ่ง

ข้าพเจ้าคิดว่าท่าน ธมฺมวิตกฺโก พระยานรรัตนราชมานิต (ตรึก จินตยานนท์) เป็นพระภิกษุที่น่าเคารพบูชาอันสูงยิ่งในยุคนี้ ในชีวิตของข้าพเจ้ายังไม่เคยพบเคยได้ยินการปฏิบัติของพระสงฆ์องค์ใดเหมือนท่าน ไม่ว่าในทางกตัญญูหรือในการปฏิบัติทางหลักธรรม ตลอดทั้งเสียสละทุกสิ่งทุกอย่างไม่มีอะไรยึดถือเป็นสมบัติที่มีค่า ท่านปฏิบัติบริสุทธิ์ ทั้งจิตใจใสสะอาด มิได้ยึดมั่นถือมั่นเพราะทุกสิ่งท่านเห็นว่าไม่เที่ยง มนุษย์เราเกิดมาทุกคน ความทุกข์เป็นศัตรูสำคัญ เป็นเรื่องยิ่งใหญ่ไม่มีผู้ใดหนีพ้นทุกข์ไปได้ แต่ท่านปฏิบัติได้ โดยไม่ยึดมั่นถือมั่น ทุกสิ่งไม่เที่ยงข้าพเจ้าเองก็ไม่เคยพบท่านมาก่อน แต่รู้การปฏิบัติของท่านก็เกิดความรู้สึกเคารพบูชาในตัวท่านตลอดมา แม้บัดนี้ท่านได้มรณภาพไปแล้ว แต่ท่านได้ทิ้งหลักธรรม ความดีที่ท่านได้ปฏิบัติเป็นตัวอย่างเกิดเป็นอมตะ เป็นสิ่งประทับใจไว้เป็นอนุสรณ์ให้อนุชนรุ่นหลังได้ศึกษาหาความรู้ แม้บัดนี้ไม่มีองค์ท่านแล้ว แต่ความรู้สึกทางจิตใจของข้าพเจ้า ในความเคารพบูชามิได้ลดน้อยถอยลงตามกาลเวลาที่ผ่านไป เมื่อนึกถึงครั้งใดก็มีแต่เพิ่มพูนความเคารพบูชายิ่งขึ้นตลอดไป ไม่มีวันเสื่อมสูญ

เมื่อข้าพเจ้ากำลังจะปิดเรื่องประวัติเพิ่มเติมของท่านธมฺมวิตกฺโก ภิกขุ คืนนั้นก็บังเอิญได้รับโทรศัพท์จากคุณตริ จินตยานนท์บอกมาอย่างไม่สบายใจว่า... "เรื่องประวัติเจ้าคุณพี่ได้มีผู้เขียนขึ้นภายหลัง เมื่อได้อ่านดูแล้วไม่ตรงต่อความจริง นำความเสียหายมาสู่เจ้าคุณพี่ผู้สร้างแต่กรรมดีอย่างน่าเศร้าใจ" ข้าพเจ้าถามถึงข้อความใดที่ไม่ตรงต่อความจริง คุณตริก็เล่าให้ฟังถึงข้อความบางตอนและพูดอย่างน้อยใจว่า "ผมเป็นน้องชายคนเดียวของท่าน รู้เรื่องความจริงดี มารยาทการปฏิบัติของเจ้าคุณพี่ ผู้ที่ได้เคยพบเห็นสนทนากับท่านก็พากันยกย่องเป็นตัวอย่างที่ดีงาม เมื่อผมได้อ่านข้อความไม่เป็นความจริงแล้วก็เศร้าสลดใจมาก เพราะเจ้าคุณพี่ เมื่อยังไม่บวชก็ไม่เคยพูดหยาบคาย ไม่ว่าจะเป็นคนใช้หรือเด็กในบ้าน ไม่เคยใช้คำว่า "มึง" ท่านเคยสอนให้ทุกคนมีกิริยาวาจาสุภาพมีมารยาทอ่อนโยน เป็นความดีมีอยู่ในตัวของเราเอง จงรักษาคุณสมบัตินี้ไว้ ถ้าทำราชการจะทำให้ผู้ใหญ่เอ็นดูรักใคร่ ผู้น้อยก็มีความเคารพนับถือ เป็นการประกอบส่งกระแสจิตแผ่เมตตา ให้ความเห็นอกเห็นใจผู้อื่น แล้วเราก็จะได้รับความเห็นอกเห็นใจเมตตาเช่นเดียวกันนี่เป็นกฎจากธรรมชาติของจิตตานุภาพ ที่เจ้าคุณพี่เคยสอน เช่นโอวาทใน "PERSONAL MAGNET" ทุกท่านที่เคยอ่านแล้วก็รู้ว่าท่านได้ปฏิบัติอย่างใด คิดดูซิครับ ท่านเองก็ปฏิบัติและสอนผู้อื่น แล้วท่านจะพูดจาหยาบคายไม่สุภาพได้อย่างไร ประวัติเจ้าคุณพี่ฉบับนั้นมีเรื่องอ้างถึงคุณครูชุบ คู่หมั้นพูดโต้ตอบกับท่านด้วยวาจาไม่สุภาพ ว่าท่านเจ้าคุณพี่ใช้คำพูดซึ่งตามปกติธรรมดาสุภาพชนไม่มีใครจะพูดกัน บัดสีปาก นี่ท่านเป็นภิกษุผู้รักษาพรหมจรรย์บริสุทธิ์หรือจะกล้าพูดคำไม่เป็นมงคลอย่างนี้ได้ ความเสื่อมเสียมาตกอยู่กับคุณครูชุบและตระกูลจินตยานนท์ เจ้าคุณพี่ได้มรณภาพไปแล้ว เขาเขียนขึ้นอย่างหมดความเคารพ ไม่เกรงใจใคร ผมได้นำหนังสือเล่มนั้นไปให้คุณครูชุบอ่าน คุณครูชุบอ่านแล้วก็เศร้าเสียใจมากบอกว่า เจ้าคุณพี่ไม่เคยพูดและไม่มีนิสัยเช่นนี้เลย มีแต่นิสัยอ่อนโยน แล้วคุณครูชุบก็พูดอย่างเศร้า ๆ ว่า หากผู้ใดมาถามก็จะบอกว่าคำเขียนเหล่านั้นไม่เป็นความจริงเพื่อป้องกันชื่อเสียง ผู้ยังไม่รู้ความจริงอ่านแล้วจะเข้าใจผิด แต่ผมคิดว่า จะแก้ข้อหาด้วยคำพูดกับการเขียนนั้นผิดกันไกลมาก คำพูดนั้นได้ยินในวงแคบจำกัด พูดแล้วก็ผ่านหายไป แต่การเขียนไปไกลมาก ผมคิดว่า การปฏิบัติของเจ้าคุณพี่นั้นคนส่วนมากรู้ดีคงไม่มีใครเชื่อการป้ายสีให้มัวหมอง แต่อยากจะขอร้องคุณ ท. ช่วยป้องกันชื่อเสียงคุณความดีของท่านไว้ภายหน้าด้วย เพราะไม่มีทางใดจะดีกว่าการเขียนของคุณ ท. ไปได้ไกลมาก เป็นหลักฐาน

ข้อเท็จจริง คอยช่วยป้องกันความดีบริสุทธิ์สะอาดของท่านไว้ ต่อไปหากจะมีผู้อาศัยเรื่องประวัติของท่านย้อมสีหาประโยชน์ ทำลายความดีของท่านเป็นอื่นอีกก็คงไม่กล้า ข้อเท็จจริงที่คุณเขียนจะช่วยป้องกันได้ตลอดไป"

หลังจากได้ฟังคุณตริพูดอย่างน้อยใจแล้ว ข้าพเจ้าก็ตอบขอบคุณที่ยกย่องให้เกียรติ ผมจะพยายามหาทางแก้ไขเท่าที่จะช่วยได้ แต่จะยึดถือว่าธรรมะย่อมชนะอธรรม ภายหลังได้อ่านหนังสือเล่มนั้น ได้พิจารณาดูเฉพาะข้อความที่ทำให้เกิดความเสียหาย ก็คิดว่าควรเห็นใจคุณครูชุบและตระกูลจินตยานนท์ที่ได้กระทบกระเทือนจิตใจ เพราะชื่อเสียงคุณงามความดีนั้น เมื่อถูกทำลายอย่างไม่เป็นธรรมจากข้อความไม่เป็นความจริงเสียไปแล้ว ไม่สามารถหาซื้อคืนมาด้วยเงิน จะต้องแก้ไขคืนมาด้วยเหตุผล เอาความจริงมาลบล้างความไม่จริง ทำให้ข้าพเจ้านึกถึงคำของท่านศาสตราจารย์ พระยาอนุมานราชธนเคยให้ความเห็นแก่ข้าพเจ้าว่า เรื่องประวัติของคนนั้นเขียนยาก ท่านเองไม่ค่อยจะกล้าเขียน ถ้าหากเขียนดีก็เพียงเสมอตัว ถ้าเขียนไม่ได้ดีก็มีแต่ความเสียหายทำลายตัวเอง ถ้าเลี่ยงได้ท่านก็มักจะเลี่ยง เมื่อไม่แน่ใจก็ไม่เขียนเพราะมีทางเสียมากกว่าทางดี ต่อจากนั้นมา มีหลายท่านขอร้องให้ข้าพเจ้าช่วยเขียนประวัติผู้ตาย และทุกครั้ง เมื่อรับปากเขียนก็ต้องระลึกถึงคำของท่านอาจารย์พระยาอนุมานราชธน ก็มองเห็นความจริงว่าถ้าเราไม่ระมัดระวังเราไม่รู้ความจริงเขียนไปตามเขาบอก ขาดสติพิจารณาหาเหตุผลมีทางเสียมากกว่าดีหรือเสมอตัว ฉะนั้นก่อนที่จะเขียนแต่ละประโยคแต่ละตอน ข้าพเจ้าต้องพิจารณาแล้วพิจารณาอีกอย่างระมัดระวังด้วยความไม่ประมาท หากเราได้พยายามจะเขียนดีตลอดมา แต่เกิดประมาทขาดสติใช้คำไม่ดีเพียง ๒ — ๓ บรรทัดก็ทำลายความดีที่เขียนไว้หมดสิ้นลง ฉะนั้น เมื่อคุณตริ จินตยานนท์ ได้โทรศัพท์มาเล่าถึงความเศร้าใจเมื่อได้อ่านประวัติของท่าน "ธมฺมวิตกฺโก ภิกฺขุ" ฉบับนั้น ข้าพเจ้าก็มองเห็นความจริงว่า ความเสียเกิดขึ้นได้อย่างไร ทำให้ข้าพเจ้า นึกถึงคุณค่าคำตักเตือนต้องระลึกถึงพระคุณของท่านอาจารย์พระยาอนุมานราชธนไม่รู้ลืม เพราะท่านทำให้ข้าพเจ้ามีสติไม่ประมาท เขียนด้วยเหตุผลสิ่งใดควรหรือไม่ควร ไม่ให้กระทบกระเทือนผู้ใดให้ได้รับความไม่สบายใจ แต่บัดนี้ข้าพเจ้ามีปัญหาหนักยิ่งกว่าเขียนประวัติคน เพราะมองเห็นตัวอยู่ในระหว่างเขาควาย การเขียนครั้งนี้คนละแบบกับที่ข้าพเจ้าเคยเขียน "กฎแห่งกรรม" ที่ทำให้ผู้อ่านแล้วสบายใจ แต่ครั้งนี้ข้าพเจ้าหนักใจเพราะต้องเขียนนอกแบบนอกเรื่อง เกรงว่าจะหลีกเลี่ยงการกระทบกระเทือนไม่ได้

เมื่อข้าพเจ้าได้รับปากกับคุณตริ จินตยานนท์ แล้วจำเป็นต้องเขียนแก้ความมัวหมองของท่าน "ธมฺมวิตกฺโก" พระภิกษุพระยานรรัตราชมานิต ผู้ที่ข้าพเจ้าเคารพบูชา ความดีของท่านอันสูงยิ่ง จึงได้พิจารณาหาเหตุผลความจริง ด้วยใจเที่ยงธรรม ระลึกถึง คุณพระมหาเทพ-กษัตรสมุห (เนื่อง สาคริก) เพราะคุณพระมหาเทพ ฯ ท่านอยู่ใกล้ชิดสนิทสนมกับเจ้าคุณนรรัตนราชมานิต ครั้งพระบาทสมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า รัชกาลที่ ๖ เป็นข้าร่วมเจ้าบ่าวร่วมนายกันมาหลายปี ฉะนั้นความคุ้นเคยรู้นิสัยกันดี ข้าพเจ้าขออนุญาตเรียนถามคุณพระทางโทรศัพท์ในคืนวันที่ ๘ สิงหาคม พ.ศ.๒๕๑๕ ท่านก็ยินดีพร้อมที่จะตอบ ข้าพเจ้ากล่าวขอบคุณท่านแล้วจึงเรียนถามเรื่องเจ้าคุณนรรัตน ฯ เคยรับราชการร่วมกับคุณพระสมัยนั้นหลายข้อ เท่าที่ท่านทราบและรู้เห็น

คุณพระตอบรวมใจความว่า "เจ้าคุณนรรัตน ฯ มีนิสัยอ่อนโยน สุภาพเรียบร้อย ในหลวงจึงโปรดปรานมาก ผู้น้อยใต้บังคับบัญชา ก็เคารพนับถือ เพราะเป็นผู้ไม่ถือตัว เจ้าคุณนรรัตน ฯ ไม่เคยพูดหยาบคาย มีแต่กลับสอนผู้น้อยให้มีกิริยามารยาท พูดจาให้เรียบร้อย สมัยนั้นในหลวงท่านกวดขันในกิริยามารยาทการพูดจามาก ผมยังจำได้ดีว่า ครั้งหนึ่งในหลวงบังเอิญทรงได้ยินทหารรักษาวังอยู่เวร กล่าวคำหยาบโดยทหารผู้นั้นไม่ทันรู้ตัว ในหลวงทรงรับสั่งให้ไต่สวนทันที และทหารผู้นั้นเป็นบุตรข้าราชการชั้นพระยา ในหลวงทรงปรับให้นำพวงมาลัย ๖๐ พวงมาถวายพระเสื้อเมือง ทรงเมือง เพียงแต่คำพูดไม่สุภาพเท่านั้น ข้าพเจ้ากล่าวขอบคุณคุณพระมหาเทพ ฯ ที่ให้ข้อความจริงที่เป็นประโยชน์ ส่วนทางคุณครูชุบก็ได้บอกว่า ท่านเจ้าคุณ ฯ ไม่เคยพูดคำไม่สุภาพเช่นนี้เลย ความรู้สึกของข้าพเจ้าแน่ใจว่า พระภิกษุเจ้าคุณนรรัตน ฯ มีจิตบริสุทธิ์สะอาด ปราศจากกิเลสตัณหา ราคะ มีกำลังจิตเข้มแข็ง มีพลังใจสูง ย่อมจะมีวาจาสิทธิ์ พูดอะไรมักจะเป็นไปตามคำพูด ท่านคงไม่พูดพล่อย ๆ แน่ใจว่าพูดหยาบคายคงจะไม่ได้ออกจากปาก ท่านผู้ปฏิบัติพรหม-จรรย์ทรงศีลบริสุทธิ์เป็นแน่ ท่านผู้อ่านก็คงจะเข้าใจดี ข้าพเจ้าเขียนด้วยเหตุผลก็เพื่อป้องกันความมัวหมองของท่านภิกษุพระยานรรัตนราชมานิต ซึ่งท่านได้บำเพ็ญประโยชน์ทั้งทางโลกและทางธรรมเป็นตัวอย่างที่ดียิ่ง เพราะท่านได้ตัดสิ้นกิเลส ทั้งโลภะ โมหะ โทสะ ขอให้ความดีของท่านเป็นตัวอย่างที่เด่นอยู่คู่กับพุทธศาสนา ซึ่งในชีวิตของข้าพเจ้ายังไม่เคยรู้ ไม่เคยเห็นว่าพระสงฆ์องค์ใดปฏิบัติได้เหมือนท่าน การอ้างความจริงไม่มีข้อสงสัยใด ๆ เหลืออีกเป็นทางป้องกันไม่ให้ผู้ใดมาป้ายสีให้ท่านต้องมัวหมองอีกต่อไป ข้าพเจ้าได้นำจดหมายของคุณครูชุบ เมนะเศวต (นางสาวชุบ เมนะเศวต) บางตอนระบายความรู้สึกมาลงมีใจความดังต่อไปนี้

สำหรับประวัติท่านธมฺมวิตกฺโก เมื่อได้อ่านถึงตอนที่เกี่ยวกับดิฉันนั้นรู้สึกสะกิดใจมาก ในเมื่อผู้เขียนได้บรรยายถึงความเคารพในองค์ท่านและเขียนเพื่อเทิดทูนท่าน เหตุใดจึงเขียนอย่างนี้คะ ? ปัญญาชนเขาอ่านเขาจะคิดอย่างใด เขาเขียนขึ้นในเมื่อไม่มีท่านแล้ว จึงเขียนกันตามสบาย ความจริงดิฉันเกี่ยวข้องกับเจ้าคุณนรรัตน ฯ ไม่ได้เกี่ยวกับท่าน "ธมฺมวิตกฺโก" ถูกไหมคะ และตั้งแต่ดิฉันได้พบท่าน ท่านไม่เคยพูดจาลักษณะอย่างนี้กับดิฉันเลย แต่ดิฉันก็ไม่เคยโต้ตอบท่านในลักษณะเช่นนี้ด้วย มารยาทของท่านงามพร้อม งามพร้อมทั้งกายวาจาใจ ทุกอิริยาบถ ผู้หญิงอย่างดิฉันยังอายท่าน

คุณ ท. คะ ดิฉันมาคิดถึงวิถีชีวิตมนุษย์ยุคในปัจจุบันที่ไม่คำนึงถึงศีลธรรมไม่มีหิริ โอตตัปปะ แล้วก็คิดถึงประชาชนคนทั้งหลายที่เคารพท่านนั้นมีอยู่ ๒ ประเภท ประเภทที่ ๑ เคารพในคุณธรรมของท่านด้วยความบริสุทธิ์ใจ อีกประเภท ๑ เคารพท่านเพื่อจะเอาท่านเป็นเครื่องมือทำมาหากิน หรือเอาท่านเป็นมัคคุเทศก์นำไปติดต่อกับบุคคลสำคัญ ๆ ประเภทนี้ นานเข้าก็เสื่อมคลาย จริงไหมคะ"

โดยความนับถือ

ชุบ เมนะเศวต

ข้าพเจ้าก็ต้องตอบในที่นี่ว่า "จริงตามที่คุณครูว่าครับ เหตุผลค้านกันอยู่ในตัว"

ข้าพเจ้าไม่อ้างถึงหนังสือประวัติฉบับใด เล่มไหนแจกในงานอะไร ใครเป็นผู้แต่ง เพราะไม่ต้องการให้กระทบกระเทือนใจผู้ใด ให้รู้แต่เพียงผู้อ่านหนังสือเล่มนั้นโดยเฉพาะ และคิดว่าผู้เขียนมีความระมัดระวัง อนาคตอาจจะเป็นนักเขียนที่ดีมีชื่อเสียงในประเทศไทยคนหนึ่งก็ได้ ข้าพเจ้าเขียนขึ้นก็เพียงขอให้ผู้อ่านในหนังสือเล่มนั้นเข้าใจให้ถูก อย่าเข้าใจผิด

ท่านธมฺมวิตกฺโกพระภิกษุพระยานรรัตน ฯ ท่านปฏิบัติกิจทางพระศาสนาตลอดเวลา ๔๗ พรรษา ท่านละทางโลกเข้าปฏิบัติทางธรรม จิตของท่านขาวบริสุทธิ์สะอาดไม่มีราคีใด ๆ ท่านพ้นจากโลภ รัก โกรธ หลง รูปรสกลิ่นเสียง จิตท่านอยู่เหนือกิเลสทั้งปวง เป็นที่รู้และยกย่องกันทั่วไป แต่เมื่อมีผู้เขียนข้อความเพียงไม่กี่ประโยคเพื่อทำลายคุณธรรมความดีของท่าน ที่ข้าพเจ้า

เคารพในคุณธรรมความดีของท่านในทางศาสนา เป็นเด่นที่สุดในยุคนี้ น่าเลื่อมใสเคารพบูชา จึงต้องรักษาไว้เป็นอนุสรณ์แก่บุคคลรุ่นหลัง จะได้ศึกษาเล่าเรียนรู้ความจริง เรารู้ว่ามนุษย์เราไม่มีใครอยู่ค้ำฟ้า เรามีชีวิตอยู่ในโลกนี้มีเวลาจำกัด ควรจะคิดว่า เรามีชีวิตอยู่เพื่อสร้างกรรมทำดีเป็นประโยชน์เพื่อส่วนรวม ดีกว่าเรามีชีวิตอยู่เป็นคนรกโลก สร้างกรรมชั่วทำลายความสงบสุขของสังคม ข้าพเจ้าเขียนขึ้นครั้งนี้ก็มิได้มุ่งร้ายผู้ใด ด้วยความบริสุทธิ์ใจ หากผู้ใดต้องเดือดร้อนกระทบกระเทือนในการเขียนของข้าพเจ้า ก็ต้องขออโหสิกรรมให้ด้วย

การเขียนของข้าพเจ้ายังไม่ลงเอย ก็ได้ข่าวมาจากเพื่อน ๆ ว่ามีผู้อ่านหนังสือเล่มนั้นและในหน้าหนังสือพิมพ์เกิดวิพากษ์วิจารณ์ถึงคำที่ไม่สุภาพ ไม่ควรเขียนสกปรกแบบนี้เมื่อท่านมรณภาพไปแล้ว ผู้อ่านส่วนมากรู้ดีกว่าผู้เขียนรู้สึกว่าจะเป็นเครื่องมือของผู้อื่นมากกว่า ทั้งผู้เขียนอายุน้อยเกินไป ที่พระอย่างเจ้าคุณพระยานรรัตน ฯ จะสนิทสนมถึงกับพูดเรื่องส่วนตัว มีหลายท่านพิจารณาหาเหตุผลแล้วก็บอกว่าเป็นความจริงไปไม่ได้ เป็นเรื่องเศร้าในยุคนี้

เมื่อพิจารณาดูแล้ว ทำให้ข้าพเจ้าเกิดความเห็นใจผู้เขียนผิดพลาดความจริง ก็เกิดสงสารจึงคิดว่ามนุษย์เราทุกคนย่อมจะทำผิดได้เช่นเดียวกัน ไม่ได้ทำถูกทุกอย่างได้ คิดว่าเราไม่ควรซ้ำเติมผู้ที่ทำผิดพลาดแล้ว เมื่อรู้ผิดก็แก้ตัวใหม่ เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร

เมื่อนึกถึงผู้ถูกวิพากษ์วิจารณ์ไปในทางไม่ดีแล้ว ย่อมจะเกิดปฏิกิริยา เป็นธรรมดาของผู้ที่ไม่มีความอดทนพอ ต้องมีจิตใจขุ่นมัวตามอารมณ์ของคนทั่ว ๆ ไป ยังยึดมั่นถือมั่นนี่แหละโลกมนุษย์ หากเป็นข้าพเจ้าก็จะใช้ความอดทน ไม่ว่าจะได้รับคำกล่าวร้ายนินทาหรือยกย่องสรรเสริญ เราไม่ยอมรับทั้งความดีใจและเสียใจ ปล่อยให้มันผ่านไป ไม่รับมาใส่ใจ ไม่ยอมนึกคิดทำให้เกิดความทุกข์ร้อนกังวลใจเปล่า ๆ เราใช้พลังจิตเข้มแข็งนึกว่าทุกสิ่งเกิดขึ้นดับไป พิจารณาดูหลักธรรมใช้คำพูดของท่าน "ธมฺมวิตกฺโก" ท่านว่า "อย่ายึดมั่น ถือมั่น ทุกสิ่งไม่เที่ยง" ทุกสิ่งเกิดขึ้นแล้วไม่ช้าสิ่งเหล่านี้ก็จะผ่านไปเป็นอดีต เราแก้ไขข้อผิดพลาดเป็นบทเรียนให้ดีขึ้นภายหลัง

หนังสือที่ข้าพเจ้าเขียนขึ้นนี้ มุ่งอุทิศเพื่อประโยชน์ส่วนรวม มิได้มุ่งประโยชน์ส่วนตัว จึงขออุทิศบุญกุศลนี้ให้แก่สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลก ตลอดทั้งผู้มีพระคุณทั้งหลาย ตลอดทั้งญาติมิตรที่ล่วงลับไปแล้วก็ดี และทั้งที่ยังมีชีวิตอยู่ก็ดี จงอนุโมทนาในส่วนกุศลอันนี้ให้ทั่วถึงกัน

ขอเดชะบุญกุศลอันนี้ จงดลบันดาลให้สัตว์โลกทั้งหลายที่ยังลืมตัวมัวเมาอยู่ในกิเลสตัณหา หรือที่กำลังได้รับความทุกข์ทรมานในทุคติ จงหลุดพ้นจากความทุกข์มาสู่ความสุข และอย่าเบียดเบียนซึ่งกันและกันเลย ขอให้ช่วยป้องกันความดี ความบริสุทธิ์ของท่านธมฺมวิตกฺโกให้ยืนยงตลอดไป ขอให้คำอธิษฐานนี้เป็นดังข้าพเจ้าเจตนาทุกประการเทอญ

๓ ทางในโลกมนุษย์

๑. ผู้มีอารมณ์ร้อนโกรธง่ายรุนแรง ขาดสติประมาทง่าย ทำชั่วง่าย ทำผิดง่าย ทำดียาก ไปนรกง่าย ไปสวรรค์ยาก

๒. ผู้มีอารมณ์เย็นโกรธยาก มีสติไม่ประมาท ทำดีง่าย ทำชั่วยาก ไปสวรรค์ง่าย ไปนรกยาก

๓. ผู้ดับความโกรธด้วยศีล สมาธิ ปัญญา เมื่อพิจารณารู้แจ้งความจริงที่เกิดแห่งทุกข์ ทางที่จะดับทุกข์ เป็นผู้ชนะใจตนเอง สามารถดับความโลภ รัก โกรธ หลง ดับกิเลสตัณหาในรูป รส กลิ่น เสียง มีจิตสงบ นิ่งบริสุทธิ์ใสสะอาด เป็นผู้อยู่เหนือความตาย เห็นทางไปสู่นิพพานง่าย

(ความจริงข้าพเจ้าจะให้จบลงเพียงเท่านี้)

เมื่อข้าพเจ้าคิดว่าจะปิดเรื่องนี้ให้จบกันที เพราะต้องชะงักปิดไม่ลงมา ๒ ครั้งแล้ว คราวนี้คงจะเรียบร้อย แต่แล้วก็จบไม่ลงต้องชะงักเป็นครั้งที่ ๓ เพราะตอนเช้าก่อนที่ข้าพเจ้าจะออกจากบ้านไปทำงาน ก็มีท่านผู้ใหญ่ผู้หนึ่งมาหาที่บ้านและแนะนำตัวท่านเองและพูดถึงเรื่อง ท่าน "ธมฺมวิตกฺโก" อีก ท่านได้ตั้งใจจะระบายความรู้สึกออกมาให้ข้าพเจ้าฟังมากมาย ข้าพเจ้าฟังท่านระบายคำพูดออกมาแล้วก็เห็นใจ ท่านมีอารมณ์รุนแรง ข้าพเจ้านิ่งฟังเพื่อให้ท่านระบายอารมณ์ให้คลายเบาบางลงพอจะพูดกันรู้เรื่องบ้าง เพราะรู้ว่าคนที่กำลังมีอารมณ์ร้อนรุนแรงนั้นพูดกันไม่รู้เรื่อง เพราะจิตอารมณ์มุ่งหวังจะระบายออกท่าเดียว ไม่ยอมเปิดรับฟังเหตุผลเข้าไปในความรู้สึก เหมือนจะบังคับให้ข้าพเจ้าเป็นผู้ฟังข้างเดียว เมื่อระบายได้พักหนึ่ง รู้สึกว่าอารมณ์ของท่านค่อยเบาบางลงแล้วพอที่จะรับฟังเข้าใจกันได้ ข้าพเจ้าก็พูดว่าเท่าที่ท่านพูดมานี้ผมก็มีความรู้สึกเห็นใจ เพราะมีจำนวนไม่น้อยก็มีความรู้สึกเหมือนท่าน ทั้งทางโทรศัพท์และจดหมาย ผมเองจะเขียนอะไร ก็ต้องพิจารณาเหตุผล

ต้นปลายเสียก่อน เรื่องนี้รู้สึกคนส่วนมากอ่านแล้วก็ไม่พอใจ เดิมผมก็เพียงคิดว่า ผู้อ่านแล้วฟังแล้วก็ผ่านไป เพียงแต่ตำหนิว่าพูดหยาบคาย แล้วก็ไม่สนใจ ผู้ได้รับความเสียหายกระทบกระเทือนทางจิตใจเดือดร้อนโดยตรงนั้นคือผู้ที่เกี่ยวข้องเช่นคุณครูชุบ และคนในตระกูลจินตยานนท์และสานุศิษย์ที่ใกล้ชิดท่าน คงจะไม่สบายใจและกระทบกระเทือนประสาทลืมได้ยาก แต่บัดนี้รู้สึกว่าประชาชนไม่พอใจในเรื่องนี้ไม่น้อย ผมไม่อยากออกความเห็นอย่างใดเพราะตั้งใจไว้แล้ว ไม่อยากให้การเขียนของผมกระทบกระเทือนผู้ใดมากนัก การเขียนแบบนี้ก็ผิดความตั้งใจจากแนวเดิมของผม แต่เมื่อคิดว่า "ท่านธมฺมวิตกฺโก" เป็นพระที่ปฏิบัติตัวอย่างที่ดีที่สุดในเมืองไทยยุคนี้ ผมได้ติดตามการปฏิบัติของท่านตลอดมาแม้ไม่เคยสนทนากับท่านและรู้จักท่านมาก่อน ผมก็เลื่อมใสท่านมาก แม้ผมจะไม่ตั้งใจจะเขียนออกนอกลู่นอกทาง แต่ในครั้งนี้ผมก็จำเป็นต้องเขียน หลีกเลี่ยงไม่ได้ เพื่อป้องกันผู้ที่ควรเคารพบูชา เพราะท่านได้มรณภาพไปแล้ว ใครจะว่าอะไร ท่านก็ไม่สามารถมาแก้ข้อหา พูดว่าท่านได้ข้างเดียวตามสบาย แต่ผมก็พยายามที่สุดที่จะหลีกเลี่ยงไม่ให้กระทบกระเทือนผู้ใดมากเกินไป คิดว่าหากผู้ใดรู้เจตนาของผมดีก็คงอภัยให้ ท่านผู้มีอาวุโสผู้นั้นพูดว่า "ผมโมทนาในแนวเขียนของคุณมานานแล้ว ผมจึงต้องดั้นด้นมาหาคุณทั้งที่เราไม่เคยรู้จักตัวกันมาก่อน คิดว่าเราคงจะพูดกันรู้เรื่องเข้าใจกันดีกว่าคนอื่น ผมอ่านเรื่องนี้แล้วกระทบกระเทือนใจเพียงใด ผมอุตส่าห์ไปซื้อที่ท้องสนามหลวงเล่มละ ๓๐ บาท แต่ผิดหวังอ่านแล้วอารมณ์เสีย แล้วคุณลองนึกดูซิว่าผู้เกี่ยวข้องกับเรื่องนี้โดยตรงจะรู้สึกเดือดร้อนเพียงใด เป็นการมัดมือข่มเหงน้ำใจกันอย่างชัด ๆ คนเขียนเขาไม่รู้สึกหรอก ผมรู้สึกว่าการเขียนครั้งนี้จะมีแผนอะไรอย่างหนึ่ง คุณเขียนไปตามที่ผมพูดผมบอก และออกชื่อผมเลยก็ได้ อนุญาต ข้าพเจ้าเห็นท่านกำลังจะเริ่มอารมณ์เสียอีก หวังจะให้ท่านระงับอารมณ์ลงจึงพูดว่า "ครับ ผมจะพยายามเขียนแต่จะให้ท่านมาเกี่ยวข้องด้วยนั้นไม่เหมาะ ผมจะไม่ขอเอ่ยชื่อท่าน ผมถือเอาเหตุผลให้พิจารณาดูเอง ใครอ่านดูแล้วจะเชื่อหรือไม่เชื่อผมไม่สนใจ ผมถือหลักความจริงเป็นของไม่ตาย เราเขียนเพื่อให้ผู้อ่านได้ใช้ปัญญาของตนเอง ใครเขาจะว่าอย่างไร สุดแต่ความรู้สึกของแต่ละบุคคล"

ท่านผู้อาวุโสเริ่มยิ้มได้ คลายอารมณ์เครียดลงเกือบหมด รู้สึกอารมณ์จะดีขึ้นมากพูดว่า "ขอบใจคุณมาก ผมระงับอารมณ์ไม่ค่อยได้ เมื่อมีอะไรมากระทบกระเทือนใจก็ลืมตัวไปชั่วระยะหนึ่ง เมื่อได้ระบายได้คุยกันอย่างนี้ ทำให้ผมสบายใจขึ้น ขอบใจที่ให้ความร่วมมือช่วยกันล้างความ

โสมมในสังคมปัจจุบันนี้ ศาสนากำลังจะถูกพวกมารทำลายให้เสื่อมลง คนเอาศาสนาบังหน้าหากิน มีมากขึ้น เช่นตัดเศียรพระพุทธรูปอย่างคุณเขียน พระที่เช้า ๆ หากินได้ข้าวไปแลกเงิน ประชาชนได้รู้เห็นก็เสื่อมศรัทธามากแล้ว พอจะมีพระสงฆ์ที่ปฏิบัติดีเด่น ที่เป็นตัวอย่าง มีผู้เคารพนับถือทั่วทั้งประเทศกำลังจะถูกทำลายยิ่งกว่าพวกตัดเศียรพระไปขาย คิดแล้วมันเจ็บใจ ทนไม่ไหว" ข้าพเจ้าเห็นท่านเริ่มมีอารมณ์รุนแรงขึ้นอีกก็พูดว่า "ผู้เขียนเขาอาจเจตนาดีเพื่อยกย่องคุณธรรมของท่านให้สูงยิ่งขึ้นก็ได้ จึงได้เขียนอีกหนึ่งแบบใหม่ที่จะส่งเสริมให้คนสนใจมากขึ้น แต่คนอ่านยังเข้าไม่ถึงแบบนี้ ก็ผิดหวังเพราะมีคนตำหนิเป็นส่วนมาก คงจะมีน้อยคนเห็นดีเห็นชอบด้วย ผมคิดว่าเราควรทำใจให้เป็นอุเบกขา สบายใจ ดีชั่วก็เหมือนกงเกวียนกำเกวียน ใครปฏิบัติอย่างใดก็ได้อย่างนั้นผู้เจตนาดีก็ได้ดี เจตนาชั่วก็ได้ชั่วเป็นหลักสากล ไม่มีใครหนี "กฎแห่งกรรม" พ้นไปได้"

ท่านผู้อาวุโสพูดขึ้นว่า "ถ้าคุณว่าเขียนแบบใหม่ ผมก็ว่าเป็นพวกจิตไม่ปกติ คนเวลานี้ไม่ค่อยรู้สึกเรื่องบุญบาปเวรกรรมตามสนองเลย ไม่มีความเคารพพ่อแม่ปู่ย่าตายายและครูบาอาจารย์ไปเอาอย่างฝรั่งที่ไม่ดีมาใช้ ฝรั่งเจริญทางวิทยาศาสตร์ ทางวัตถุเจริญก้าวหน้าไปมาก เรารู้ แต่ความดีเอาอย่างยาก เลยเอาอย่างง่ายคือความชั่ว ควรรู้ว่าทางด้านศีลธรรมแล้วสู้ทางเราไม่ได้ ถ้าพูดถึงความกตัญญูกตเวทีกันแล้ว เราสูงกว่ามาก แต่เรากลับเอาตัวอย่างไม่ดีมาใช้ ดูเด็กวัยรุ่นทั้งหญิงชาย ความสุภาพเรียบร้อยไม่มีเลย ผู้ชายเอาไว้ผมยาวรุงรัง หนวดเครายาวเหมือนคนบ้า ยังมีคนเห็นดีเห็นชอบ พากันเอาแบบอย่างไปใช้ตาม ๆ กัน ทั้งสูบกัญชายาเสพติดเห็นว่าดี พากันทำชั่ว เห็นแล้วทำให้นึกถึงคนเก่า ๆ ที่เขาอบรมสั่งสอนลูก ๆ หลาน ๆ ให้มีกิริยาวาจาเรียบร้อยประพฤติตนอยู่ในศีลธรรม เดี๋ยวนี้หาได้ยาก จิตใจคนเปลี่ยนแปลงเอาอย่างชั่วมากกว่าเอาอย่างดี

ประเพณีไทยเรา แม้ว่าจะเป็นคนชั่วคนร้ายมาก่อน เมื่อตายแล้วเขาก็อโหสิกรรมให้ไม่มีใครทับถมนินทา ไม่มีใครเขาเอาความชั่วมาเขียนขายหรือแจก สร้างความเจ็บแค้นให้ลูกหลานที่ยังมีชีวิตอยู่ต่อไป คนโบราณเขาบอกว่า คนล้มอย่าข้าม คนตายอย่าซ้ำ สมัยก่อนผู้ใหญ่สอนว่าเมื่อไปพบเขาหามศพหรือแห่ศพผ่านไป ให้หยุดยืนทำความเคารพ ไม่ว่าผู้ตายจะยากจนหรือมั่งมีไพร่หรือผู้ดีอายุน้อยหรืออายุมาก ให้เกียรติผู้ที่ตายจากโลกนี้ไปแล้วเสมอกัน สมัยนั้นเราจึงมักเห็นท่านผู้ใหญ่สูงศักดิ์และสูงยศเดินสวนก็หยุดยืนเปิดหมวก บางท่านก้มหัวสงบนิ่งจนกว่าศพนั้นจะผ่านบางท่านก็แผ่กุศลไปให้ผู้ตาย มายุคนี้บ้านเมืองเจริญจึงไม่ค่อยพบ คงเห็นแต่ประเพณีไทยเวลาเผา

ผู้ใหญ่ผู้น้อยต่างก็มีดอกไม้ ธูปเทียนไปขอขมาลาโทษผู้ตายปฏิบัติกันตลอดมา แต่นี่ท่านเป็นพระปฏิบัติคุณธรรมสูงและเป็นพิเศษด้วย มีใครปฏิบัติเหมือนท่านไม่ว่าจะเป็นทางโลกและทางธรรม คุณชี้ตัวให้ผมดูซิ "ท่านธมฺมวิตกฺโก" เมื่อครั้งยังไม่บวช ท่านปฏิบัติตนเป็นผู้สูงด้วยคุณธรรม และความกตัญญูกตเวที บวชเป็นพระแล้ว ท่านก็ปฏิบัติธรรมอย่างยอดเยี่ยม"

ข้าพเจ้าเห็นท่านกำลังจะเริ่มอารมณ์เสีย ทั้งกลัวว่าหากท่านมีความดันโลหิตสูง จะเป็นอันตรายแก่สุขภาพของท่านผู้สูงอายุ จึงอยากจะตัดบทให้ท่านมีจิตใจสงบจึงบอกว่า "จริงครับคนสมัยก่อนแม้มีเรื่องอะไรเขาก็อโหสิกรรมให้คนตาย เพราะคนเป็นใส่ร้ายอย่างไรก็ได้ ว่าได้ข้างเดียว เพราะคนตายไปแล้ว จริงไม่จริงมายืนยันไม่ได้ พวกลูกหลานยังมีชีวิตอยู่ก็ช้ำใจไป ผมจะเขียนตามที่ท่านบอก" เมื่อข้าพเจ้ายกมือขึ้นมองดูนาฬิกาจึงเรียนท่านว่า "ผมต้องขออภัยครับวันนี้บังเอิญผมมีนัด มีผู้มาคอยที่ทำงาน นี่ก็เกินเวลาไปหน่อยหนึ่งแล้ว หากมีเวลาผมยินดีสนทนาด้วยครับ" ท่านผู้อาวุโสลุกขึ้นและพูดว่า "ขอโทษ ผมมารบกวนเวลาคุณมากเกินไปแล้ว ไม่ทราบว่าคุณมีธุระไม่บอกก่อนผมเลยคุยเพลินเลย ยังงั้นผมลา"

ข้าพเจ้าจึงบอกว่า "ไม่เป็นไรครับ หากมีเวลาผมยินดีเสมอ เชิญท่านได้ทุกเวลา"

เมื่อท่านได้ลาออกจากบ้านไปแล้ว นึกว่าการเขียนหนังสือนี้ยังยังขยักรอเวลา ๓ ครั้ง คราวนี้คงจะลงเอยได้สักทีหนึ่ง ทำให้นึกถึงเรื่องของตัวเอง เพราะเคยถูกป้ายสีมาแล้ว เมื่อกปี ข้าพเจ้าไม่ได้จดจำ เพราะไม่เคยสนใจมาก่อน แต่เมื่อมากระทบเรื่องนี้เข้าก็นึกได้ว่าควรเขียน แต่ไม่ได้เขียนเพื่อตนเอง เขียนเพื่อชี้ให้เห็นจิตใจคนในยุคนี้ ครั้งนั้นคุณประยงค์ ดาวมณี หรือร้อยตรีประยงค์ ดาวมณี ได้มาบอกข้าพเจ้าว่ามีผู้ไปอ้างกับท่านเจ้าคุณอุดมศีลคุณ (ขณะนี้เป็นเจ้าคุณเมธากร) ว่ารู้ประวัติข้าพเจ้าดีเป็นคนไม่มีความรู้อ่านหนังสือไม่ออก หนังสือชุด "กฎแห่งกรรม" นั้น ท. เลียงพิบูลย์ ไม่ได้เขียนเอง ให้ผู้อื่นเขียนแล้วเอาชื่อไปใส่ ท่านเจ้าคุณอุดม ฯ ถามคุณประยงค์ว่ารู้จัก ท. เลียงพิบูลย์ ดีแค่ไหน เมื่อคุณประยงค์มาเล่าให้ฟัง ข้าพเจ้าก็ไม่สนใจทั้งไม่อยากทราบว่าผู้อ้างตัวว่ารู้จักข้าพเจ้าดีนั้นเป็นใคร แต่กลับให้นึกสงสารบุคคลชนิดนี้มาก เพราะบุคคลแบบนี้หาความสุขทางใจไม่ได้ เพราะจิตใจรุ่มร้อนคอยก่อกวนความสงบตลอดเวลา คอยแต่จะคิดทำลาย ก่อกวน**สังคม**

ข้าพเจ้าขอบคุณที่ท่านเจ้าคุณอุดมศีลคุณ ถามคุณประยงค์ ดาวมณี ข้าพเจ้าจึงรู้ว่ามีผู้ป้ายสี เห็นจะไม่ต้องตอบ เพราะเรื่องไม่เป็นสาระแก่นสาร พูดอย่างปัญญาอ่อน ปัญญาชนฟังดูคงจะไม่นึกว่า จะมีผู้เสียสละอย่างใหญ่หลวงที่ต้องนั่งเขียนหนังสือในนามของผู้อื่นนับเวลาเป็นสิบ ๆ ปี โดยตนเองไม่ได้หวังอะไรตอบแทน ทั้งข้าพเจ้าก็ไม่ใช่คนมั่งมี หรือมีอิทธิพลอะไรพอที่จะจ้างหรือบังคับให้คนอื่นเขียนใส่ชื่อตัว แล้วก็พิมพ์แจกไม่ขาย ทั้งหนังสือชุดนี้มีหลายท่านสนใจมาติดต่อขอซื้อลิขสิทธิ์เพื่อพิมพ์จำหน่าย แต่ข้าพเจ้าตั้งใจว่าจะอุทิศเป็นการกุศลส่วนรวม นี่ข้าพเจ้ายังมีชีวิตอยู่ก็ยังมีคนป้ายสี หากข้าพเจ้าจากโลกนี้ไปแล้ว เขาจะป้ายสีประวัติข้าพเจ้าเพียงไหน แต่ข้าพเจ้าไม่สนใจ ฉะนั้นการที่พระภิกษุพระยานรรัตน ฯ ถูกป้ายสี ข้าพเจ้าคิดแล้วก็ไม่แปลกอะไร คนชั่วในยุคนี้มีมาก เพราะคิดว่าคนเราในโลกมนุษย์แยกออกได้ ๓ ประเภทคือ ประเภทที่ ๑ ผู้สร้างกรรมทำดี ประเภทที่ ๒ ผู้มีจิตใจชั่ว คอยแต่จะทำลาย ประเภท ๓ ผู้ที่คอยป้องกันรักษาไม่ให้คนใจชั่วทำลายความดี ประเภท ๓ นี้ นอกจากมนุษย์แล้ว ยังมีพวกทวยเทพและวิญญาณทั้งหลายคอยป้องกันและบางครั้งก็ลงโทษผู้มีจิตใจโหดชั่วร้ายคอยทำลายศีลธรรมความดีให้เป็นไปต่าง ๆ นา ๆ ฉะนั้นเหตุการณ์ลี้ลับในโลกมนุษย์ยังมีอีกมากมายที่เราไม่รู้ไม่เห็น ที่คอยปกป้องคุ้มครองรักษาผู้สร้างกรรมทำดีอยู่ตลอดเวลา

ถ้าพิจารณาดูให้ดีแล้ว เรื่องของท่าน "ธมฺมวิตกฺโก" ถูกป้ายสีเป็นเรื่องธรรมดา แม้องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ยังมีมารมาป้ายสี แต่ที่สุดตัวมารเองก็หนีไม่พ้นบาปต้องรับกรรมที่ตนก่อขึ้น ขอท่านชั้นปัญญาชนพิจารณาก็จะเห็นข้อเท็จจริง ดังที่ข้าพเจ้าได้กล่าวมาแล้ว

ข้าพเจ้าต้องขอขอบคุณที่คุณพระมหาเทพกษัตร์สมุห (เนื่อง สาคริก) ได้กรุณาส่งบันทึกประวัติของพระยานรรัตนราชมานิต เป็นพระยาพานทองเมื่อครั้งสมัยหนุ่ม ๆ และเคยถ่ายรูปร่วมกับท่านเจ้าคุณ ฯ เมื่อครั้งสมัยยังเป็นนายจ่ายง และคุณพระยังเป็นนายรองสุจินดา บันทึกฉบับนั้น ๑๖ หน้ากระดาษเขียน ส่งมาทางไปรษณีย์นับว่าเป็นพระคุณอันสูงยิ่งที่ให้ความรู้แก่ข้าพเจ้ามากมายตลอดทั้งราชาศัพท์ ทั้งที่ข้าพเจ้ากับคุณพระมหาเทพกษัตร์สมุหได้ติดต่อกันทางจดหมาย และพูดกันทางโทรศัพท์มานานถึงบัดนี้ ที่กำลังเขียนเรื่องนี้ก็ยังไม่เคยพบปะหน้าตาตัวจริงกันเลย คุณ-พระบอกว่าจะเลี้ยงอาหารแก่ข้าพเจ้าสักครั้งหนึ่ง ก็ยังไม่มีเวลารับปากและไปกราบขอบคุณท่าน

สำหรับคุณครูชุบ เมนะเศวต ไม่เคยรู้จักและพบหน้ากันมาก่อน นี่เป็นจดหมายฉบับแรก ส่งผ่านคุณตริ จินตยานนท์ และเป็นเรื่องที่มีผู้เขียนข้อความผิด ๆ ได้รับความเดือดร้อนกระทบกระเทือนจิตใจ ซึ่งผู้อื่นไม่ค่อยรู้สึกเพราะยังไม่ถูกกับตัวเอง เหมือนเราเอาไฟบุหรี่ไปจี้เนื้อผู้อื่น เขาก็ต้องเจ็บแสบ แต่เราไม่เจ็บแสบ เพราะไม่ใช่เนื้อเรา ตัวเรา

ข้าพเจ้าขอกราบขอบคุณทุก ๆ ท่าน ที่ได้กรุณาให้ข้อเท็จจริงทั้งจดหมายและโทรศัพท์ และให้เกียรติอันสูงที่ได้อุตส่าห์สละเวลามาระบายความรู้สึกกับข้าพเจ้าในครั้งนี้ และคิดว่าเรื่องเพิ่มเติมต่อท้ายประวัติของท่าน "ธมฺมวิตกฺโก" ได้ยับยั้งไว้ ๓ ครั้งแล้ว กว่าจะยุติลงได้ก็ไม่ราบรื่น อย่างคิดนึกแล้วก็อยากจะพูดต่อท้ายว่า

เกิดเป็นคนนี้แสนยาก ทำชั่วคนดีก็ว่า ทำดีคนชั่วก็ด่า
โลกเรานี้มีทั้งดีทั้งบ้า จงทำใจอยู่ในอุเบกขา
อย่าสนใจทั้งคำว่าและคำด่า เมื่อเราไม่ได้ทำชั่ว
ก็ไม่ต้องกลัวคนว่า นี่แหละคือเป็นตัวของเราเอง

สวัสดี

ป.ล. ข้าพเจ้าได้ขออนุญาต ท่านศาสตราจารย์ นายแพทย์สุด แสงวิเชียร เพื่อนำจดหมายของท่านเรื่องโครงกระดูกในกุฏิของท่าน "ธมฺมวิตกฺโก ภิกฺขุ" ลงในหนังสือประวัติเล่มนี้ เพราะเป็นโครงกระดูกที่ท่านศาสตราจารย์ นายแพทย์สุด แสงวิเชียร ประกอบขึ้นครั้งแรกในประเทศไทย นับว่าเป็นประวัติที่น่าสนใจ แม้โครงกระดูกประวัติศาสตร์ของเมืองไทยนี้ จะยังอยู่ในวัดเทพศิรินทราวาส เพื่อคู่กับอนุสาวรีย์ของท่าน "ธมฺมวิตกฺโก ภิกฺขุ" ที่จะสร้างขึ้น แต่เรื่องราวของโครงกระดูกก็อยู่คู่ไปกับประวัติของท่าน และคงจะเป็นประโยชน์แก่ผู้สนใจทั่วไป

ข้าพเจ้าได้รับอนุญาตจากท่านศาสตราจารย์นายแพทย์สุด แสงวิเชียร ให้ลงได้ จึงขอขอบคุณท่านไว้ในที่นี้ด้วย

ต. เสียมพิฤทธิ์

ภาควิชากายวิภาคศาสตร์

ร.พ. ศิริราช

๒๗ มีนาคม ๒๕๑๕

เรียน คุณ ท. เลียงพิบูลย์ ทราบ

ผมพึ่งได้อ่านหนังสือที่คุณเรียบเรียง แจกเป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิง พระภิกษุเจ้าคุณนรรัตนราชมานิต ผมมีเรื่องเกี่ยวกับท่านเจ้าคุณเล็กน้อย จึงเรียนถามมาเพราะเข้าใจว่าคุณจะช่วยได้ดีกว่าผู้อื่น

ในหน้า ๓๐ ของหนังสือ บรรทัดที่ ๕ นับจากล่างขึ้นไป มีข้อความว่า "ตอนที่ข้าพเจ้าบวชอยู่ด้วย กุฏิโล่งเตียนมีเพียงหนังสือ จีวร ที่ทำวัตร โลง โครงกระดุกมนุษย์เท่านั้น" ที่ผมติดใจคือ "โครงกระดูกมนุษย์" เพราะเป็นโครงที่ผมประกอบตามความประสงค์ของท่าน และเป็นโครงที่ประกอบขึ้นสำเร็จเป็นโครงแรก จากภาควิชากายวิภาคศาสตร์ คณะแพทย์ศาสตร์ศิริราชพยาบาล ผมจึงอยากจะได้มาถ้าเป็นไปได้ ไว้เป็นประวัติของวิชากายวิภาคศาสตร์ของประเทศไทย

ถ้าคุณไม่เบื่อผมจะขอเล่าเกี่ยวกับโครงกระดูกนี้ให้ฟังคือ เมื่อผมเป็นนักเรียนแพทย์ผมได้ถูกชักชวนโดยอาจารย์ของผมสองท่านคือศาสตราจารย์คองดอน และท่านขุนกายวิภาควิศาล ให้สมัครทำงานเป็นนักเรียนผู้ช่วยในวิชานี้พร้อมกับเรียนแพทย์ไปด้วย ผมตกลงเพราะเกิดชอบในวิชานี้อยู่บ้าง ในการเป็นนักเรียนผู้ช่วยนั้น นอกจากช่วยสอนบ้างเล็กน้อยแล้ว งานส่วนใหญ่หนักไปทางเทคนิค เพื่อตระเตรียมเครื่องใช้ในการสอน สมัยนั้นโครงกระดูกที่นำมาใช้สอนต้องสั่งจากต่างประเทศ เป็นราคาค่อนข้างแพงและไม่ได้กระดูกเหมาะตามความประสงค์ เพราะเป็นกระดูกชาวต่างประเทศ และกระดูกที่ส่งมาก็มีบางส่วนชำรุด

ศาสตราจารย์คองดอนจึงให้ผมลองประกอบโครงกระดูกขึ้นใช้เอง นับเป็นการฝึกฝนที่ผมพึ่งมารู้สึกเป็นประโยชน์ในภายหลังสองประการ หนึ่งช่วยให้ผมจำต้องศึกษาโครงกระดูกที่จะประกอบละเอียดถี่ถ้วนขึ้น ทำให้ผมมีความรู้ในเรื่องโครงกระดูกดีขึ้นกว่าเดิม สองทำให้ผมรู้จักใช้มือหัดเจาะ ร้อยโครงกระดูกเหล่านั้น และช่วยให้ผมรู้จักช่วยตัวเองไม่ให้ต้องพึ่งของจากต่างประเทศ

ผมจำไม่ได้ว่าผมได้ใช้เวลาเท่าใดเกี่ยวกับเรื่องประกอบโครงกระดูก แต่จำได้ว่าผมประกอบไม่สำเร็จ เสร็จแต่เพียงกระดูกแขนขา หาวัตถุมาประกอบเป็นกระดูกอ่อนซี่โครงไม่สำเร็จ พอดีหมดกำหนดการเป็นนักเรียนผู้ช่วยผมก็กลับไปเรียนแพทย์ต่อจนสำเร็จ พอสำเร็จก็ได้รับทุนมูลนิธิร๊อกกี้เฟลเลอร์ไปเรียนต่อในวิชากายวิภาคศาสตร์ ที่สหรัฐอเมริกาสองปี

กลับมาผมก็กลับมาช่วยปฏิบัติงาน ซึ่งตอนนี้หนักไปทางสอน ปรากฏข้อบกพร่องของการสอนในสมัยนั้น ก็คือขาดวัตถุประกอบการสอน ผมจึงลงมือทำขึ้นหลายอย่างร่วมกับเจ้าหน้าที่อื่น ๆ ในแผนก

วันหนึ่งมีคนมาติดต่อ แจ้งว่าท่านเจ้าคุณนรรัตราชมานิต มีความประสงค์อยากจะได้โครงกระดูกมนุษย์สักโครงหนึ่ง ไว้ช่วยในการปฏิบัติกิจของท่าน โดยท่านจะตอบแทนเงินเป็นจำนวนหนึ่ง ครั้งแรกผมไม่กล้ารับปากเพราะไม่แน่ใจว่าจะประกอบขึ้นสำเร็จหรือไม่ แต่ประการสำคัญก็คือโครงกระดูกเหล่านี้ความประสงค์เดิมใช้เฉพาะในการศึกษาเท่านั้น การจะนำไปใช้เป็นอย่างอื่นจะผิดความประสงค์ของผู้อุทิศศพ แต่เนื่องจากผมได้ทราบประวัติของท่านเกี่ยวกับความกตัญญูที่ท่านแสดงกับล้นเกล้ารัชกาลที่ ๖ ผมจึงอยากจะช่วยท่าน นอกจากนั้นก็ยังอยากจะได้เงินมาใช้จ่ายในการทำวัตถุที่ใช้ในการสอนด้วย เพราะการเงินในสมัยนั้นค่อนข้างจะฝืดเคือง เบิกมาใช้สอยได้ยาก

ผมได้พยายามทำอยู่หลายเดือน สุดท้ายก็ประกอบสำเร็จขึ้นเป็นโครงสมบูรณ์ แต่ไม่เรียบร้อยเหมือนกับโครงที่ทำขึ้นใหม่โดยฝีมือของคนงานแผนก จำได้ว่าเจาะกระโหลกตอนบนไม่ได้ศูนย์ เวลาแขวนโครงกระดูกหน้าง้ำมากเกินไป แต่ผมก็ไม่ได้แก้ไข แจ้งไปยังท่านว่าผมประกอบเสร็จแล้ว ขอให้กำหนดวันด้วยผมจะได้เอาไปส่ง ขณะที่ผมจัดแจงแขวนกระดูกให้เข้าที่ ท่านก็ถามผมว่าโครงมนุษย์มีกระดูกเท่าใด ผมกราบเรียนท่านว่าจำนวนเท่าใดนั้นกระผมจำไม่ได้ แต่ถ้าจะให้กระผมนับจำแนกให้ท่านดูทีละส่วนกระผมจะนับให้ท่านดู และจะชี้ให้ท่านทราบว่าจำนวนกระดูกอาจจะไม่เท่ากันได้ ความจริงผมจำไม่ได้เองเพราะตัวเลขกับผมนั้นเป็นปฏิปักษ์กัน ท่านได้มอบเงินมาให้ผม ๓๐๐ บาท ซึ่งก็ได้ใช้จ่ายในกิจการเกี่ยวกับหาวัตถุใช้ในการสอนในการทำพิพิธ-ภัณฑ์กายวิภาคคองดอน บางชิ้นอาจเหลือเป็นประโยชน์ต่อมาจนถึงทุกวันนี้ ผมจึงรู้สึกในบุญคุณของท่านอยู่แต่ไม่เคยกลับไปหาท่านอีกเลยจนท่านถึงแก่มรณภาพ

เรื่องเกี่ยวกับโครงกระดูกนี้ผมได้เล่าให้นักเรียนแพทย์ฟังอยู่หลายรุ่น และมักจะเอ่ยว่าท่านเจ้าคุณเป็นนักศึกษามีความอยากรู้อยากเห็นในทุกสิ่งที่เข้ามาเกี่ยวข้อง และที่สำคัญมีความกตัญญูเป็นเลิศ ควรถือท่านเป็นแบบอย่างคนมีความกตัญญูตกน้ำไม่ไหลตกไฟไม่ไหม้ แม้จะมีอุปสรรคภัยอันตรายอย่างไรก็อาจพ้นอุปสรรคภัยอันตรายนั้นไปได้

ผมพึ่งมาทราบ ความอยากรู้อยากเห็นอยากปรับปรุงแก้ไขกิจการงานที่ท่านได้รับมอบหมายจากหนังสือเล่มนี้เช่นเดียวกัน ตอนที่ทราบว่าท่านได้ไปหาเจ้าคุณดำรงแพทยาคุณเพื่อขอศึกษาดูการผ่าศพ หาความรู้เส้นเอ็นต่าง ๆ ในร่างกายมนุษย์ เพื่อปรับปรุงในหน้าที่ถวายอยู่งานนวดเวลาล้นเกล้ารัชกาลที่ ๖ บรรทม เนื่องจากล้นเกล้า ฯ ทรงมีพระวรกายอ้วน เส้นสายอยู่ลึกจะต้องจับนวดแรง ๆ จึงจะถูกเส้น นับเป็นตัวอย่างอันดีในความประพฤติของท่านอีกประการหนึ่ง

ผมต้องขอโทษที่เล่าเรื่องมาเสียไกลนอกออกไปจากเรื่องที่ผมอยากจะได้กระดูกมาไว้เกี่ยวกับประวัติของวิชากายวิภาคศาสตร์ ถ้าไม่เป็นการรบกวนจนเกินไป ผมขอความกรุณาช่วยติดต่อให้ผมด้วย

ในที่สุดนี้ผมขอแสดงความยินดีที่หนังสือต่าง ๆ ที่คุณพิมพ์มีประโยชน์ต่อบุคคลเป็นจำนวนมาก ขอกุศลที่คุณปฏิบัติจงช่วยให้คุณมีความสุข ความเจริญยิ่ง ๆ ขึ้นไป

โดยความนับถือ

สุด แสงวิเชียร

(ศาสตราจารย์ นายแพทย์สุด แสงวิเชียร)

ภาควิชากายวิภาคศาสตร์
คณะแพทยศาสตร์ศิริราชพยาบาล

๓ เมษายน ๒๕๑๕

เรียน คุณ ท. เลียงพิบูลย์ ทราบ

ผมได้รับจดหมายและหนังสือแล้วด้วยความขอบคุณอย่างสูง ในวันพระราชทานเพลิงท่านเจ้าคุณ ผมบังเอิญติดธุระตอนกลางวัน ตอนกลางคืนผมไปในงานสวดพระอภิธรรมญาติ ก็ตั้งใจจะแอบขึ้นไปเผาท่านด้วยความเคารพ แต่พอไปถึงเข้าก็ปิดไม่ให้ขึ้นไปจึงยืนเคารพอยู่ภายนอก

หนังสือที่พิมพ์แจกผมเข้าใจว่าคงหมด เพราะผู้คนเคารพนับถือท่านมาก ผมได้แต่ปรารภอยากจะได้อ่านก็บังเอิญมีผู้ชอบพอนำมาให้ ผมจึงได้ทราบข้อความตามที่ได้เขียนจดหมายไปถึงคุณ

ผมรู้สึกยินดีและขอบคุณมากที่คุณจะนำจดหมายของผมไปลงเกี่ยวกับประวัติของท่านเจ้าคุณ ฯ ผมถึงจะเขียนหนังสือมาพอสมควร ก็ยังไม่อยู่ในคั่นดีพอที่เข้าไปอยู่ในชุดกฎแห่งกรรม

ผมขอขอบคุณอีกครั้งที่กรุณาติดต่อเรื่องโครงกระดูกของท่านเจ้าคุณ ฯ ให้ผม ความจริงโครงกระดูกนี้เป็นสิทธิของท่านเจ้าคุณ ฯ โดยเด็ดขาด เพราะท่านได้ซื้อไปจากผม แต่ที่ผมรบกวนเพราะขณะนี้ได้ขยายพิพิธภัณฑ์กายวิภาคคองดอนออกไป มีห้องเฉพาะเกี่ยวกับโครงกระดูก กระดูกของบุคคลที่มีชื่อเสียงบางท่านของประเทศ เช่นเจ้าคุณอุปกิต ฯ เจ้าคุณศราภัย ฯ หลวงพิฆเนตร์ ฯ ก็ได้รวมอยู่ในห้องนั้น ห้องนั้นจึงเป็นห้องประวัติศาสตร์กลาย ๆ โครงกระดูกซึ่งเป็นของท่านเจ้าคุณ ฯ ซึ่งผมเองขณะนี้ไม่ทราบแล้วเป็นกระดูกของท่านผู้ใด ก็เลยเข้ามาเกี่ยวข้องกับประวัติของวิชานี้ เพราะตามที่ได้เรียนให้ทราบเป็นโครงกระดูกโครงแรกที่ประกอบขึ้นที่ภาควิชากายวิภาคศาสตร์ เป็นเหตุให้มีการแก้ไขดัดแปลงต่อมา จนขณะนี้ก็ประกอบโครงกระดูกขึ้นใช้ไม่แพ้ที่ทำจากต่างประเทศ และได้กระจายแพร่หลายเป็นประโยชน์ต่อการศึกษา และได้ใช้ช่วยในการรักษาพยาบาลผู้ป่วยเกือบทั่วราชอาณาจักร แม้ภาควิชากายวิภาคศาสตร์จะไม่ได้กลับคืนมา ผมทราบเรื่องเช่นนี้แล้วก็พอใจและยินดีมากที่ได้ทราบว่าวัตถุต่าง ๆ ที่เป็นของท่านเจ้าคุณ ฯ จะเป็นสมบัติของวัดเก็บรวบรวมไว้ให้ประชาชนเข้าไปชมขณะไปนมัสการอัฐิของท่าน ผมขออนุโมทนาในกุศลเจตนาของสมเด็จพระบรมราชินีนาถ ที่ได้ทรงส่งเสริมบุคคลที่กระทำความดี

โดยความนับถือ

สุด แสงวิเชียร

(ศาสตราจารย์ นายแพทย์สุด แสงวิเชียร)

โอวาท

ของ

ท่าน พระธมฺมวิตกฺโก

(เจ้าคุณนรรัตนราชมานิต)

วัดเทพศิรินทราวาส

๑. "PERSONAL MAGNET"

เรื่องที่มีคนเมตตากรุณา เห็นอกเห็นใจนั้น เป็นเพราะ คุณธรรมความดี ของ ตนเอง หลายประการด้วยกัน เป็นต้นว่า วิริยะ อุตสาหะ บากบั่น เข้มแข็ง แรงกล้า และ จิตใจ เมตตากรุณาไม่เย่อเยิ่งจองหอง เป็นเหตุให้ผู้ที่แวดล้อมอยู่ เกิดความเมตตากรุณารักใคร่เห็นอก เห็นใจ คิดที่จะช่วยเหลือ

คนซึ่งมี กิริยามารยาทอ่อนโยน สุภาพนิ่มนวล ย่อมเป็นที่เสน่หารักใคร่ของคนที่ได้พบเห็น และพยายามที่จะช่วยเหลือ นี่เป็น Personal Magnet คือเสน่ห์ในตัวของตัวเอง เพราะฉะนั้น จงพยายามรักษาคุณสมบัติดังกล่าวนี้ไว้ จะเป็นเครื่องช่วยตัวเองให้บรรลุความสำเร็จสมประสงค์ทุกประการ ทุกกาลเวลา ทั้งปัจจุบันและอนาคต

๒. เมตตา

อย่ากลัว จงรักษาตัวให้บริสุทธิ์ ไม่มีอะไรทำอันตรายได้

จงจำไว้ว่า ถ้าปรารถนาความเมตตาและความเห็นอกเห็นใจจากผู้อื่น ก็ควรส่งกระแสใจที่ประกอบด้วยความเมตตา และความเห็นอกเห็นใจไปยังท่านเหล่านั้น แล้วก็จะไปรับความเมตตาและความเห็นอกเห็นใจจากท่านเหล่านั้นเช่นเดียวกัน นี่เป็นกฎของจิตตานุภาพ แล้วความสำเร็จทั้งหลายที่ปรารถนา ก็จะบังเกิดแก่ตนสมประสงค์ทุกประการเป็นแน่นอน ไม่ต้องสงสัยเลย

๓. สบายใจ

คำว่า "ไม่สบายใจ" อย่าใช้ และอย่าให้มีขึ้นในใจต่อไป "Let it go and get it out!" ก่อนมันจะเกิดต้อง Let it go! ปล่อยให้มันผ่านไปอย่ารับเอาความไม่สบายใจไว้ ถ้าเผลอไปมันแอบเข้ามาอยู่ในใจได้ พอมีสติรู้สึกตัวว่าความไม่สบายใจเข้ามาแอบอยู่ในใจ ต้อง Get it out! ขับมันออกไปทันที อย่าเลี้ยงเอาความไม่สบายใจไว้ในใจ มันจะเคยตัว ทีหลังจะเป็นคนอ่อนแอออดแอด ทำอะไรผิดพลาดนิด ๆ หน่อย ๆ ก็ไม่สบายใจเคยตัว เพราะความไม่สบายใจนี้แหละเป็นศัตรู เป็นมารทำให้ใจไม่สงบ ประสาทสมองไม่ปกติ เป็นเหตุให้ร่างกายผิดปกติ พลอยไม่สงบไม่สบายด้วย ทำให้สมองทึบไม่ปลอดโปร่ง เป็น habit ความเคยชินที่ไม่ดี เป็นอุปสรรคกีดกั้นขัดขวางสติปัญญาไม่ให้ปลอดโปร่งแจ่มใส ต้องฝึกหัดแก้ไขปรับปรุงจิตใจเสียใหม่ทั้งก่อนที่จะทำอะไรหรือกำลังกระทำอยู่ และเมื่อเวลากระทำเสร็จแล้ว ต้องหัดให้จิตใจแช่มชื่นรื่นเริง เกิดปีติปราโมทย์เป็นสุขสบายอยู่เสมอ เป็นเหตุให้เกิดกำลังกายกำลังใจ Enjoy living มีชีวิตอยู่ด้วยความเบิกบาน สมองจึงจะเบิกบาน จะศึกษาเล่าเรียนก็เข้าใจจำได้ง่าย เหมือนดอกไม้ที่แย้มเบิกบานต้อนรับหยาดน้ำค้าง และอากาศอันบริสุทธิ์ ฉะนั้น

๔. สันติสุข

พระพุทธเจ้าสอนว่า "**นตฺถิ สนฺติปรํ สุขํ**"

"สุขอื่นยิ่งกว่าความสงบไม่มี"

หมายความว่า ความสุขอื่นมี เช่นความสุขในการดูละคร ดูหนัง ในการเข้าสังคม Social ในการมีคู่รักคู่ครอง หรือในการมีลาภยศ ได้รับความสุข สรรเสริญและได้รับความสุขจากสิ่งเหล่านี้ก็สุขจริง

แต่ว่า สุขเหล่านี้มีทุกข์ซ้อนอยู่ทุกอย่าง ต้องคอยแก้ไขปรับปรุงกันอยู่เสมอ

ไม่เหมือนกับความสุขที่เกิดจากสันติความสงบ ซึ่งเป็นความสุขที่เยือกเย็น และไม่ซ้อนด้วยความทุกข์ และไม่ต้องแก้ไขปรับปรุงตกแต่งมาก

เป็นความสุขที่ทำได้ง่าย ๆ

เกิดกับกายใจของเรานี่เอง

อยู่ในที่เงียบ ๆ คนเดียว ก็ทำได้ หรืออยู่ในสิ่งแวดล้อมสังคมก็ทำได้ ถ้าเรารู้จักแยก **ใจ** หาสันติสุข กายนั้นก็เพียงสักแต่ว่าอยู่ในที่ระคนด้วยความยุ่ง สิ่งแวดล้อมเหล่านั้นไม่ยุ่งมาถึง **ใจ**

แม้เวลาเจ็บหนัก มีทุกขเวทนาปวดร้าวไปทั่วกาย แต่เรารู้จักทำ **ใจ** ให้เป็นสันติสุขได้ ความเจ็บนั้นก็ไม่สามารถจะทำให้ **ใจ** เดือดร้อนตามไปด้วย

เมื่อ **ใจ** สงบแล้ว กลับจะทำให้กายนั้นสงบ หายทุกขเวทนาได้ด้วย

และประสบสันติสุข ซึ่งไม่มีสุขอื่นยิ่งกว่าสันติสุขนั้นพระพุทธเจ้าสอนให้ฝึก เป็น ๓ ทาง คือ

๑. สอนให้สงบกาย วาจา ด้วย ศีล ไม่ทำโทษทุจริตอย่างหยาบที่เกิดทาง กาย วาจา เป็นเหตุให้เกิดสันติสุขทางกาย วาจา เป็นประการต้น

๒. สอนให้ฝึกหัดให้เกิดสันติสุขทางใจ ด้วย สมาธิ หัดไม่ให้คิดถึงเรื่องความกำหนัด

ความโกรธ

ความโลภ

ความหลง

ความกลัว

ความฟุ้งซ่านรำคาญ

ความลังเลใจ ทำให้ใจไม่เด็ดเดี่ยว ไม่เด็ดขาด เมื่อละสิ่งเหล่านี้ได้ เป็นเหตุให้ใจสงบ เป็นสันติสุขทางใจอีกประการหนึ่ง

๓. ทรงสอนให้ฝึกหัดให้เกิดสันติสุขทางทิฏฐิ ความเห็นด้วย ปัญญา พิจารณาให้เห็นว่า

สรรพสิ่งทั้งหลายไม่แน่นอน เป็น อนิจจัง ไม่เที่ยง คงทนอยู่ไม่ได้ ต้องเสื่อมสิ้นแปรปรวน ดับไป เรียกว่า เป็น ทุกข์

ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชา อ้อนวอน ขอร้อง เร่งรัด ให้เป็นไปตามความประสงค์ ท่านเรียกว่า อนัตตา

เมื่อเรารู้เห็นความเป็นจริงเช่นนี้ จะทำให้จิตใจของเราเข้มแข็งมั่นคง เด็ดเดี่ยว ไม่หวั่นไหวไปตามเหตุการณ์ทั้งหลาย

เพราะรู้เห็นตามความเป็นจริงด้วย ปัญญา ว่าสิ่งเหล่านั้นมันไม่แน่นอน

มันคงอยู่ไม่ได้ ต้องเปลี่ยนแปลง เสื่อมสิ้นดับไป

ไม่อยู่ในอำนาจบังคับบัญชาฝ่าฝืนของเรา

อย่าไปเร่งรัดให้เสียกำลังใจ

จงรักษาใจให้เป็นอิสระมั่นคงอยู่เสมอ

ไม่หวั่นไหวไปตามเหตุการณ์เหล่านั้น

เป็นเหตุให้ใจตั้งอยู่ในสันติสุข

เป็นอิสระ เกิดอำนาจทางจิต Mind Power ที่จะใช้ทำกรณียะ อันเป็นหน้าที่ของตนได้สำเร็จสมประสงค์

"นตฺถิ สนฺติปรํ สุขํ"
สุขอื่นยิ่งกว่าความสงบไม่มี

It needs a Peaceful Mind to support a Peaceful Body, and it needs a Peaceful Body to support s Peaceful Mind, and it needs Both Peaceful Body and Mind to attain all success that which you wish.

๕. ทำอะไรไม่ผิดเลย ก็คือไม่ทำอะไรเลย
"DO NO WRONG IS DO NOTHING"

จงระลึกถึงคติพจน์ ว่า "Do no wrong is do nothing!" "ทำอะไรไม่ผิดเลย ก็คือไม่ทำอะไรเลย!"

ความผิดนี่แหละ เป็นครูอย่างดี ควรจะรู้สึกบุญคุณของตัวเองที่ทำอะไรผิดพลาด และควรสบายใจที่ได้พบกับอาจารย์ผู้วิเศษคือความผิด จะได้ตรงกับคำว่า "เจ็บแล้วต้องจำ!" ตัวทำเองผิดเอง นี่แหละเป็นอาจารย์ผู้วิเศษ เป็น Good example ตัวอย่างที่ดี เพื่อจะได้จดจำไว้สังวรระวังไม่ให้ผิดต่อไป แล้วตั้งต้นใหม่ด้วยความไม่เลินเล่อเผลอประมาท อดีตที่ผิดไปแล้วก็ผ่านพ้นล่วงเลย

ไปแล้ว แต่อาจารย์ผู้วิเศษ ยังคงอยู่คอยกระซิบเตือนใจอยู่เสมอทุกขณะว่า "ระวัง! อย่าประมาท นะ! อย่าให้ผิดพลาดเช่นนั้นอีกนะ!"

ผิดหนึ่งพึงจดไว้ ในสมอง
เร่งระวังผิดสอง ภายหน้า
สามผิดเร่งคิดตรอง จงหนัก เพื่อนเอย
ถึงสี่อีกที่ห้า หกซ้ำอภัยฉนี!

จงสังเกตพิจารณาดูให้ดีเถิด จะเห็นได้ว่า นักค้นคว้าวิทยาศาสตร์ทางโลกก็ดี และท่านผู้วิเศษที่เป็นศาสดาจารย์ในทางธรรมทั้งหลายก็ดี ล้วนแต่ผ่านพ้นอุปสรรคความผิดพลาดนับครั้งไม่ถ้วนมาแล้วด้วยกันทุกท่าน

๖. สติสัมปชัญญะ

(ความระลึกได้ และความรู้ตัว)

ที่จะทำอะไรไม่ผิดนั้น ข้อสำคัญอยู่ที่สติ ถ้ามีสติคุ้มครองกายวาจาใจอยู่ทุกขณะ จะทำอะไรไม่ผิดพลาดเลย ที่ผิดพลาดเพราะขาดสติ คือ เผลอ เหม่อ เลินเล่อ ประมาท ระเริง หลงลืม จึงผิดพลาด จงนึกถึงคติพจน์ว่า "กุมสติต่างโล่ป้อง อาจแกล้วกลางสนาม"

ธรรมดาชีวิตทุกชนิด ทั้งมนุษย์และสัตว์ ตลอดทั้งพืชพันธุ์พฤกษาชาติ เป็นอยู่ได้ด้วยการต่อสู้ตรงกับคำว่า "Life is fighting" "ชีวิตคือการต่อสู้" เมื่อต่อสู้ไม่ไหวขณะใดก็ต้องถึงที่สุดแห่งชีวิต คือ death ความตาย เพราะฉะนั้นยังมีสติอยู่ตราบใด ถึงตายก็ตายแต่กาย เช่นกับชีวิตของพระพุทธเจ้าและพระอรหันต์ท่านมีสติไพบูลย์อยู่ทุกขณะจิต ท่านจึงทำอะไรไม่ผิดและถึงซึ่งอมตธรรม คือธรรมที่ไม่ตาย ตรงกับคำว่า immortal จึงเรียกว่า ปรินิพพาน คือ นามรูปสังขารร่างกายที่เรียกว่าเบญจขันธ์ ขันธ์ ๕ คือ **รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ** แตกดับไปเท่านั้น

เพราะฉะนั้น ควรฝึกฝนสติ (ความระลึกก่อนทำ ก่อนพูด ก่อนคิด) สัมปชัญญะ (รู้ตัวอยู่ทุกขณะที่กำลังทำอยู่ พูดอยู่ คิดอยู่) เมื่อทำสำเร็จแล้วก็มีสติตรวจตราพิจารณาดูว่าบกพร่องอย่างไร หรือเรียบร้อยบริบูรณ์ดีอยู่ ถ้าบกพร่องก็รีบแก้ไขเพื่อให้สมบูรณ์ต่อไป ถ้าเรียบร้อยดีอยู่แล้วก็พยายามให้เรียบร้อยดียิ่ง ๆ ขึ้นไปจนถึงที่สุด

๗. อานุภาพของไตรสิกขา
คือ
ศีล สมาธิ ปัญญา

ด้วยอานุภาพของไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา นี้แล จึงชนะข้าศึก คือกิเลส อย่างหยาบ อย่างกลาง และอย่างละเอียดได้!

๑. ชนะความหยาบคาย ซึ่งเป็นกิเลสอย่างหยาบที่ล่วงทางกายวาจาได้ ด้วยศีล!

ชนะความยินดียินร้าย หลงรัก หลงชัง ซึ่งเป็นกิเลสอย่างกลางที่เกิดในใจได้ ด้วยสมาธิ!

ชนะความเข้าใจผิด รู้ผิด เห็นผิด จากความเป็นจริงของสังขาร ซึ่งเป็นกิเลสอย่างละเอียดได้ ด้วยปัญญา!

๒. ผู้ใดศึกษาและปฏิบัติตามไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญานี้โดยพร้อมมูล บริบูรณ์สมบูรณ์แล้ว ผู้นั้นจึงเป็นผู้พ้นจากทุกข์ทั้งปวงได้แน่นอน ไม่ต้องสงสัยเลย!

เพราะฉะนั้น จึงควรสนใจ เอาใจใส่ ตั้งใจศึกษาและปฏิบัติตามไตรสิกขา คือ ศีล สมาธิ ปัญญา นี้ ทุกเมื่อเทอญ.

๘. ดอกมะลิ

ดอกมะลิ เป็นดอกไม้ที่ถูกรับรองแล้วว่าเป็นดอกไม้ที่หอมเย็นชื่นใจที่สุดและขาวบริสุทธิ์ในบรรดาดอกไม้ทั้งหลาย

ชีวิตของมนุษย์ที่เป็นอยู่ก็เช่นเดียวกับการเล่นละคร ขอให้เป็นตัวเอกที่มีชื่อเสียงที่สุด เช่นเดียวหรือลักษณะเดียวกับดอกมะลิ อย่าเป็นตัวผู้ร้ายที่เลวที่สุด และให้เห็นว่าดอกมะลินี้จะบานเต็มที่เพียง ๒—๓ วัน ก็จะเหี่ยวเฉาไป

ฉะนั้นขอให้ทำตัวให้ดีที่สุด เมื่อยังมีชีวิตอยู่ให้หอมที่สุดเหมือนดอกมะลิที่เริ่มแย้มบานฉะนั้น

"จงเลือกทำแต่กรรมที่ดี ๆ"

๙. "ทำดีดีกว่าขอพร"

"จงเลือกทำแต่กรรมที่ดี ๆ นะ!"

เตือนให้เตรียมตัวไว้ดำเนินชีวิตต่อไปเป็นคำแทนคำอวยพรอย่างสูงสุดประกอบด้วยเหตุผล เมื่อทำกรรมดีแล้วไม่ให้พรก็ต้องดี เมื่อทำชั่วแล้วจะมาเสกสรรปั้นแต่งอวยพรอย่างไรก็ดีไม่ได้ ทำชั่วเหมือนโยนหินลงน้ำ หินจะต้องจมทันที ไม่มีผู้วิเศษใด ๆ จะมาเสกเป่าอวยพรอ้อนวอนขอร้องให้หินลอยน้ำขึ้นมาได้ ทำกรรมชั่วจะต้องล่มจมป่นปี้เสียราศีเกียรติคุณชื่อเสียง เหมือนก้อนหินหนักจมลงไปกับโคลนใต้น้ำ ทำดีเหมือนน้ำมันเบา เมื่อเทลงน้ำ ย่อมลอยเป็นประกายมันปลาบอยู่เหนือน้ำ

ทำกรรมดีย่อมมีสง่าราศี มีเกียรติคุณชื่อเสียง มีแต่คนเคารพนับถือยกย่องบูชาเฟื่องฟุ้งฟูลอยน้ำ เหมือนน้ำมันลอย ถึงจะมีศัตรูหมู่ร้ายจงใจเกลียดชังมุ่งร้ายอิจฉาริษยาแช่งด่าให้จม ก็ไม่สามารถจะเป็นไปได้ กลับจะแพ้เป็นภัยแก่ตัวเอง ขอให้จงตั้งใจกล้าหาญพยายามทำแต่กรรมดี ๆ โดยไม่มีความเกรงกลัวหวั่นไหวต่ออุปสรรคใด ๆ ทั้งสิ้น ผู้ที่มีความเลื่อมใสในคุณพระรัตนตรัย ผู้ที่มีความสุขและผู้ที่มีความเจริญประสงค์ใดสำเร็จสมประสงค์ ก็คือผู้ที่ประกอบกรรม ทำแต่ความดีอย่างเดียวนั่นเอง

คำเตือนสติและโอวาทของ
ท่าน ธมฺมวิตกฺโก

จากพระครูบัญญาภรณ์โศภน

เห็นเสือหมอบ อย่าเชื่อ ว่าเสือไหว้
เผลอเมื่อไร เสือกิน สิ้นทั้งขน
เป็นคนต้อง เกรงเยงยำ น้ำใจคน
เขาถ่อมตน อย่าเหมา ว่าเขากลัว

เขาไม่สู้ อย่าเหมา ว่าเขาแพ้
คชสีห์แท้ หรือจะสู้ หมูชั่ว
วางตนสม คมประจักษ์ ในฝักตัว
ชาติคนชั่ว ลบหลู่ อย่าสู้มัน

เมื่อน้ำไหว ไหลเชี่ยว เป็นเกลียวกล้า
เอานาวา ขวางไว้ ภัยมหันต์
เรื่องของคน ปนยุ่ง นังนุงครัน
ต้องปล่อยมัน เป็นไป ใจสบาย

อวดฉลาด พูดออก บอกว่าโง่
ฟังเขาโอ้ อวดอ้าง อย่าขวางเขา
ขัดคอเขา เขาโกรธ พิโรธเรา
เป็นเรื่อง เร่าร้อนใจ ไม่เป็นการ

ใครมีปาก อยากปูด ก็พูดไป
เรื่องอะไร ก็ช่าง อย่าฟังขาน
เราอย่าต่อ ก่อก้าว ให้ร้าวราน
ความรำคาญ ก็จะหาย สบายใจ

ปฏิบัติบูชา

พระพุทธเจ้าท่านตรัสว่า "ปฏิบัติบูชาเป็นบูชาอย่างเลิศสูงสุด" คือปฏิบัติตามคำสั่งสอนของพระองค์เป็นการบูชาอย่างถูกพระทัย และเป็นการสนองพระคุณพระพุทธเจ้าอย่างสูงสุด คำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่เป็นหลักหัวใจสำคัญที่สุดก็คือ ทางกาย วาจา ใจ ทิฏฐิ ความเห็นด้วยปัญญา

๑. ศีล การฝึกกายจาวาให้สุภาพ อ่อนโยน นิ่มนวล ละมุนละไม ไม่มีเวร ไม่มีภัยกับใคร ๆ เป็นเหตุให้ผู้ประสบพบเห็น เกิดความรัก ความเอ็นดู ความเมตตากรุณาปรานีและเกรงใจ ศีลเป็นเสน่ห์สำคัญให้เกิดความรัก ความเอ็นดู กรุณาปรานี ช่วยอนุเคราะห์สงเคราะห์ให้สำเร็จกิจที่ประสงค์ได้อย่าง ๑ อย่างนี้

๒. สมาธิ ฝึกหัดใจให้อ่อนโยนสุภาพนิ่มนวลละมุนละไม ไม่อยู่ใต้อำนาจของอารมณ์ฝ่ายต่ำเหล่านี้ คือ ความกำหนัด ความขัดเคืองโกรธแค้นอาฆาตพยาบาท โลภอิจฉาริษยา ความลุ่มหลงมัวเมา ความหดหู่ซบเซาหงอยซึม ท้อแท้อ่อนแอเกียจคร้านสะดุ้งหวาดกลัว ตื่นเต้นประหม่าฟุ้งซ่านรำคาญใจ และความสงสัยลังเลเงอะ ๆ งะ ๆ ไม่แน่ใจเหล่านี้เมื่อจิตมีอำนาจอยู่เหนืออารมณ์ฝ่ายต่ำที่กล่าวมานี้แล้ว เป็นเหตุให้จิตใจสดชื่นแจ่มใสปลอดโปร่ง เข้มแข็งกล้าหาญเด็ดขาด เมตตากรุณาเป็นเหตุให้เกิดอำนาจทางจิต เป็นเสน่ห์ที่จะดึงดูดใจผู้ที่ได้ประสบพบเห็นให้เกิดความรักความเมตตา เอ็นดู กรุณาปรานีและเกรงใจ ช่วยสงเคราะห์อนุเคราะห์เป็นเหตุให้ประสบความสำเร็จกิจที่มุ่งหมาย

๓. ปัญญา พิจารณาให้เห็นคนทุกชั้น เป็นเพื่อนทุกข์เกิดแก่เจ็บตาย รักสุขเกลียดทุกข์ร่วมสุขร่วมทุกข์หัวอกอันเดียวกันทั้งนั้น เป็นเหตุให้เกิดความรักความเอ็นดูความเมตตากรุณาปรานีแสดงออกมาทางจิตใจและกายวาจาเป็นเหตุให้ผู้ประสบพบเห็นทุกชั้นวรรณะ ที่เกี่ยวข้องติดต่อในสังคม เกิดความรัก ความเอ็นดู ความเมตตากรุณาปรานียินดีช่วยสงเคราะห์ให้สำเร็จกิจที่สมประสงค์

พึ่งตน

จงพึ่งตัวเอง

จงเป็นแสงสว่างของตัวเอง

จงเป็นผู้นำตัวเอง

จงรับผิดชอบตัวเอง

จงพิจารณาตัวเอง

จงมีตนเป็นที่พึ่ง

เต็มไปด้วยความเชื่อมั่นในสมรรถภาพของตนเอง

ก้าวไปข้างหน้าด้วยความกล้าหาญ เข้มแข็ง เด็ดขาด มั่นคงไม่ท้อถอย

มุ่งไปข้างหน้าด้วยความหวังสู่จุดหมายที่ตนปรารถนาอันสูงสุด แล้วก็จะบรรลุถึงความสำเร็จที่ประสงค์และมุ่งหมายทุกประการ

จงพึ่งตัวของตัวเอง อตฺตา หิ อตฺตโน นาโถ – ตนเองเป็นที่พึ่งของตน โก หิ นาโถ ปโร สิยา – ใครอื่นเล่าจะเป็นที่พึ่งของตนได้ นี้เป็นคำสอนของสมเด็จพระบรมศาสดาสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นความจริงยั่งยืน

ก่อนที่จะอ้อนวอน ขอให้ผู้อื่นช่วย ต้องพึ่งคำสอนของพระพุทธเจ้าที่กล่าวมาแล้วก่อน ที่พึ่งภายในตนเองสำคัญมากกว่าที่พึ่งภายนอก ซึ่งมาจากคนอื่น ถึงคนอื่นจะช่วยได้ก็ช่วยได้เฉพาะเพราะตนเองช่วยตนเองก่อน พระพุทธเจ้าก็เป็นแต่ผู้ชี้ทาง แนะนำสั่งสอนให้เท่านั้น

จงพึ่งตัวเอง จงเป็นแสงสว่างนำตัวเอง อย่าหวังพึ่งสิ่งภายนอก ทุกคนต้องต่อสู้พ้นฝ่าอุปสรรคแห่งวิถีชีวิตของตนด้วยตัวเอง พระพุทธเจ้าก็ดี ครูบาอาจารย์ บิดามารดา ญาติมิตรสหาย ผู้มีไมตรีจิตสนิทสนมรักใคร่ ก็เพียงแต่เป็นผู้เอาใจช่วยเป็นกำลังใจ เป็นเครื่องกระตุ้นบำรุงขวัญเท่านั้น

ความทะเยอทะยาน

พระพุทธเจ้าท่านทรงสอนว่า "ambition" คือความทะเยอทะยานอยากได้ใฝ่สูงจนเกินไป ถ้าได้สมหวังก็ดี ถ้าพลาดพลั้งไม่ได้สมหวัง จะเป็นเหตุให้เกิดทุกข์อย่างมหันต์ พระพุทธเจ้าทรงสอนให้ปฏิบัติอย่างสายกลาง อย่าให้ตึงนักและอย่าให้หย่อนเกินไป เหมือนพิณ ๓ สาย ถ้าตึงเกินไปดีดก็ขาด ถ้าหย่อนเกินไป เสียงก็ไม่เพราะ ต้องพอดี ๆ ไม่ตึงนักและไม่หย่อนนัก

การตามใจตัวมากเกินไป ก็ทำให้เกียจคร้านย่อหย่อนทำงานไม่สำเร็จ การบังคับตัวเคร่งเครียดมากเกินไป ก็เป็นการทรมานตัว เป็นเหตุให้หักกลางคัน break down ไปไม่ตลอด ไม่ถึงจุดหมายปลายทาง

จงปฏิบัติให้พอเหมาะพอดีทั้งทางร่างกายและจิตใจระวังรักษาสุขภาพให้สมส่วน ทั้งทางกายและทางใจ จึงจะบรรลุความสำเร็จ

วิธีขับอารมณ์ร้าย

อารมณ์ร้าย คือ ความกลัว ความกังวลกลุ้มใจ ความร้อนใจ ความห่วงใย ความเกลียด ความโกรธ ความหึงหวง ความริษยา ใจคอเหี่ยวแห้ง ความโศก ความตื่นเต้น ความเสียใจ โทรมนัส ความบ่นเพ้อรำพันด้วยเสียใจ โหยหวนโศกเศร้า คร่ำครวญถึง คร่ำครวญ มืดมนธ์ ความเสียใจ ตรอมใจ

เมื่ออารมณ์ร้ายเหล่านี้เกิดขึ้นในใจ จงหายใจเข้าให้ลึก ๆ สร้างมโนภาพสูดเอากำลังงานของชีวิตที่มีอยู่ในสากลโลก (The universal supply of life energy) อำนาจความแข็งแรงและกำลังเข้าไป

เมื่อหายใจออก จงนึกขับอารมณ์ร้ายเหล่านี้ออกมาและเพ่งกล่าวในใจว่า "ออกไป ออกไป ออกไป" พร้อมกับทำความรู้สึกว่า อารมณ์ร้ายเหล่านี้ออกไปจากใจแล้ว ปฏิบัติอย่างนี้จนกว่าอารมณ์นั้นจะจางหายไป ถ้าไม่หายอย่าเพิ่งเลิกหรืออีกอย่างหนึ่ง เพ่งดูอารมณ์ร้ายเหล่านั้นที่เกิดขึ้นแยกใจออก เหมือนกับดวงจันทร์แยกออกจากเมฆ อารมณ์ร้ายเหล่านี้เป็นเมฆหมอกจะมาบังใจตามปกติไม่ได้อยู่ที่ใจมันจรมาเป็นครั้งคราว เหมือนมารมาผจญหรือลองใจว่า เราจะเข้มแข็งหรือไม่ ถ้าเรามีกำลังต่อต้านพอ มันก็พ่ายแพ้ค่อย ๆ จางไปทีละน้อย ๆ จนมันหลบหน้าหายไป

ในทางตรงกันข้าม ถ้ากำลังใจต่อต้านไม่พอ มันก็กำเริบได้ใจ ผจญเราล่มจมป่นปี้ไปเหมือนกัน เพราะฉะนั้นเวลามันเกิดขึ้น ให้มีสติระลึกว่า เวลานี้เจ้าอารมณ์ร้ายเหล่านี้เกิดขึ้นแก่เราแล้ว วางใจเฉยเพ่งดู ต่อต้านอย่างสงบ นึกในใจว่า "ปล่อยมันไปอย่ายึดมันไว้ สักประเดี๋ยวมันก็ค่อย ๆ จางหายไป" อารมณ์ร้ายเหล่านี้อ่อนแอ เหมือนเมฆในท้องฟ้าสู้กำลังที่เข้มแข็งไม่ได้ เว้นไว้แต่เราจะชอบมัน แล้วเลี้ยงมันไว้เป็นมิตรสหายสนิทกับใจ มันก็จะทำลายใจเราทีละน้อย ๆ เหมือนสนิมกัดเหล็กให้กร่อนไปทีละน้อย เพราะฉะนั้นอย่าประมาท จงระวังให้มากอย่างที่สุด จงอย่าสมาคมกับอารมณ์เหล่านี้เป็นอันขาด

ในทางตรงกันข้าม ถ้าอารมณ์ดีมีประโยชน์ ที่ให้เกิดความกล้าหาญ บากบั่นวิริยะอุตสาหะ เข้มแข็ง อดทน ก้าวหน้า เหล่านี้ควรรักษาไว้ และบำรุงให้เจริญวัฒนาถาวรยิ่ง ๆ ขึ้นเหมือนกับดวงจันทร์ที่ปราศจากเมฆหมอกฉะนั้น

วิธีทำสมาธิ

วิธีทำสมาธิ คือ รวบรวมกำลังใจลงในกิจที่กำลังทำอยู่เฉพาะหน้า ตัดเรื่องฟุ้งซ่านไปในอดีตที่ล่วงไปแล้ว ตัดเรื่องฟุ้งซ่านไปในอนาคตที่ยังไม่มาถึง รวมกำลังใจทั้งหมดเพ่งอยู่เฉพาะกิจกรณียะ ที่กำลังทำอยู่เฉพาะหน้าในปัจจุบันอย่างเดียว

จงนึกถึงคำสอนของท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณวรมหาเถระ)

"ท่านจงปล่อยข้างหน้า ปล่อยข้าง หลังเฮย
จงปล่อยในท่ามกลาง อย่ายั้ง
ถึงฝั่งภพปล่อยวาง มานัส สรรพนา
จักไม่ประสบเกิดทั้ง แก่ม้วยต่อไป"

ข้างหน้าคืออนาคต ข้างหลังคืออดีต ท่ามกลางคือปัจจุบัน นี่สำหรับปฏิบัติทางจิต ที่จะให้บรรลุพระนิพพาน

ถ้ายังไม่ต้องการนิพพาน ก็เพ่งเฉพาะปัจจุบัน ที่กำลังท่อง กำลังฟัง กำลังอ่าน กำลังเรียน กำลังศึกษาอยู่เฉพาะหน้าในปัจจุบัน

จดหมายของเจ้าคุณ
พระยานรรัตนราชมานิต
บางตอนที่ยังเหลือ

คุณตริ จินตยานนท์ ได้นำจดหมายของท่านเจ้าคุณพระยานรรัตนราชมานิตเก่าแก่มาให้พิจารณาแล้วแต่จะเห็นสมควร เมื่อข้าพเจ้าได้พิจารณาดูแล้วก็รู้สึกเสียดายมากเพราะจดหมายฉบับนั้นได้มีรวมกันถึง ๑๒ หน้า แต่หน้าต้น ๆ ได้ขาดหายไปหลายหน้า จึงไม่อาจเดาว่ามีข้อใจความอย่างใด ที่ยังเหลือตอนกลาง ๆ ก็ขาดแหว่งหายไปบางส่วนเพราะความเก่าแก่ของกระดาษ เมื่ออ่าน ๆ แล้วใจความก็หายไปเพราะขาดตอน แม้จะเดาข้อความได้บ้างข้าพเจ้าก็ไม่กล้าเดา ข้าพเจ้าจะไม่ทำเช่นนั้นเป็นอันขาด เพราะการเดาก็อาจผิด อาจทำลายความหมายที่ดีงามลงได้ ฉะนั้นข้าพเจ้าคิดว่าควรตัดข้อความที่ขาดออกไป จึงตกลงใจนำเอาเฉพาะที่เหลือซึ่งมีข้อความติดต่อกัน เห็นว่าเป็นประโยชน์และเป็นลายมือของท่านโดยตรง ไม่ผิดจากความจริงไป แม้จะเป็นการเริ่มต้นที่ท่านเขียนไว้ในหน้า ๘ คิดว่าได้ใจความเพียงครึ่งเดียวก็ยังดี อ่านแล้วก็คงจะเป็นประโยชน์ เมื่อได้คิดพิจารณาด้วยปัญญาตามลายมือของท่านที่ได้ตัดตอน เป็นอันว่าหน้าต้น ๆ นั้นไม่มีทางจะได้อ่าน

เมื่อข้าพเจ้าได้พิจารณาถึงข้อความที่เหลืออยู่นั้น ก็มีความรู้สึกว่า ท่านเจ้าคุณพระยานรรัตนราชมานิต ท่านได้สนใจและมีความรู้ดีในทางพุทธศาสนามาก่อนที่จะมาอุปสมบท ข้อความที่ท่านเขียนทุกแง่ทุกมุม รู้สึกถึงจิตใจอยู่ในหลักของศีลธรรมมาก่อนแล้ว

เมื่อท่านได้อ่านและค่อย ๆ พิจารณาดูก็จะมีความรู้สึกเมื่อท่านอุปสมบทแล้วการปฏิบัติธรรมของท่านที่สามารถสละความโลภ ความโกรธ ความหลง ไม่สนใจในลาภยศสรรเสริญ ไม่สนใจในรูปรสกลิ่นเสียง มุ่งหน้าแต่ทางปฏิบัติธรรมเพื่อหลุดพ้น เพราะท่านมีกุศลจิตบุญเก่าเป็นพื้นเดิมอยู่ก่อนแล้ว โปรดอ่านข้อความของท่านต่อไปนี้

สัตว์ที่เกิดมาในโลก ย่อมตกอยู่ในกองกิเลส มี โลภ โกรธ หลง ยิ่งสมัยนี้ใครจะตัดให้ขาดไม่ได้ นอกจากแบ่งเบาให้น้อยลง สิ่งพระตามวัดก็ไม่เห็นองค์ไหนตัดได้อย่างเด็ดขาดสักองค์เดียว หลังเกิดเด็กแดงๆ ซึ่งนอนอยู่ในผ้าอ้อม จะเห็นได้ว่า มีกิเลสรู้จัก เสียใจดีใจ มาตั้งแต่เกิด เช่นบางเวลาก็ยิ้ม บางเวลาหัวเราะ บางเวลาก็ร้องดิ้นบ้าง นี่เห็นได้ชัดว่าธรรมชาติบังคับให้สัตว์มีกิเลสมาตั้งแต่ยังไม่รู้เดียงสา เพราะฉะนั้นการตัดกิเลสจึงเป็นของทำได้ยากที่สุด คนเราเมื่อมีลาภก็มีเสื่อมลาภ เมื่อมียศก็มีเสื่อมยศ เมื่อมีสุขก็มีทุกข์ เมื่อมีสรรเสริญก็มีนินทา เป็นของคู่กันมาเช่นนี้ จะไปถืออะไรกับปากมนุษย์ ถึงจะดีแสนดีมันก็ติ ถึงจะชั่วแสนชั่วมันก็ชม นับประสาอะไร พระพุทธเจ้าผู้ประเสริฐเลิศยิ่งกว่ามนุษย์และเทวดา ยังมีมารผจญ ยังมีคนนินทาติเตียน บุคคลอย่างเราจะรอดพ้นจากโลกธรรมดังกล่าวแล้วไม่ได้ ต้องคิดเสียว่า เขาจะติก็ช่าง ชมก็ช่าง เราไม่ได้ทำอะไรให้เขาเดือดเนื้อร้อนใจ ก่อนที่เราจะทำอะไรเราคิดแล้วว่า ไม่เดือดร้อนแก่ตัวเราและคนอื่น เราจึงทำ เขาจะนินทาว่าใส่ร้ายอย่างไรก็ช่างเขา บุญเราทำ กรรมเราไม่สร้าง พยายามสังวรกาย สังวรวาจา สังวรใจ เราช่วยกันทำของเรา เราช่วยกันกินของเรา อยู่ในบ้านเรา ว่างๆ ก็ทำอะไรเล่นตามถนัด ใสกบเลื่อยไม้ แกะสลักบ้าง เพาะปลูกต้นไม้บ้าง วันพระก็เข้าวัดรับศีลถืออุโบสถไปตามสภาพของคนแก่ ก็เป็นสุข จะต้องไปอายใคร จะต้องไปกังวลกลัวใครติเตียนทำไม ไม่เห็นมีประโยชน์ เปลืองความคิดเปล่าๆ

ตามที่คุณพ่อดำริห์ว่า อาตมาจะตัดกิเลสไปบวชเป็นลูกยังไม่เห็นพ้องด้วย เพราะเห็นว่า ถ้าตัดกิเลสได้จริงๆ ก็เป็นบุญอย่างประเสริฐ แต่สมัยนี้ไม่ใช่สมัยสำเร็จพระอรหันตะผลอย่างครั้งพระพุทธเจ้า ท่านกลัวจะตัดไม่ได้จริงๆ ถ้าตัดไม่ได้จริงๆ ไปเกิดกิเลสกลับขึ้นในเวลาเป็นสมณะเพศ จะเกิดเป็นกรรมเวรเป็นบาปอย่างมหันต์ ยิ่งชั่วร้ายใหญ่ทีเดียว สู้อยู่เป็นฆราวาสอย่างนี้ดีกว่า เพราะถือศีลภาวนาอยู่ในบ้านก็ได้ ธรรมไม่อย่างไรก็ได้ ออกเที่ยวไปไหนก็ได้ จะ

มีกิเลสบ้างก็ได้ ไม่ผิดกฎข้อบังคับทัณฑ์ปรามอย่างใด ผิด
พลาดไปบ้างก็ไม่มีใครติ เพราะเปนฆราวาส ถ้าไปผิด
พลาดในสมณะเพศก็เปนอาบัติ หรือถือสมณะเพศไปได้ไม่
ตลอด โลกเขาจะติเตียนใหญ่ และเปนกรรมเปนเวร
ติดตัวไปด้วย ควรถือพุทธภาษิตว่า –

" สันตุฏฐี ปรมํ ธนํ " ความสันโดษ คือพอใจใน
สิ่งที่ตนมีอยู่แล้ว เปนทรัพย์อย่างประเสริฐ" ขวนขวายกระ
เสือกกระสนไปก็จะตรงกับที่เขาเรียกว่ารนไปหาที่ พระ
ที่บวชเมื่อแก่ๆ ตามวัดโดยมากสมัยนี้ มักหันเข้าหาเลี้ยง
อัตตภาพในทางเสกเป่าบ้าง หมอดูบ้าง เพื่อล่อให้คนนิยม
นับถือ โดยมากเปนไปทางไม่แน่นอน มักเปนกรรมเปน
บาปะโทษอยู่บ้าง เพราะเรื่องเหล่านี้ไม่เกี่ยวกับพระ
พุทธศาสนา เกี่ยวไปทางพราหมณ์ศาสตร์บ้าง ไสยศาสตร์
บ้าง โหราศาสตร์บ้าง ทางพระพุทธศาสนามีหลักสำ
คัญอยู่ว่า " ธมฺโม หเว รกฺขติ ธมฺมจารึ " ธรรมะ
ย่อมรักษาผู้ประพฤติธรรม " การเสกเป่าก็ช่วยไม่ได้ ผู้
ใดรักษาธรรมะ ผู้นั้นต้องได้รับความคุ้มครองป้องกัน
เปนเครื่องตอบแทนจากธรรม เพราะฉะนั้นควรพยา
ยามแสวงหาธรรมะไว้รักษาเปนดีกว่า ธรรมะอย่างเดียว
เปนผู้นำเข้าไปสู่สุคติ.

ด้วยอำนาจแห่งความซื่อสัตย์สุจริต ความกตัญญู
กตเวที ความเมตตากรุณาซึ่งมีอยู่ในดวงจิตของลูกอันมั่น
คงนี้ ลูกขออำนาจพระพุทธเจ้า พระธรรมเจ้า พระสงฆ์
เจ้า และปวงเทพยดาเจ้าผู้ศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายในสากลโลก
จงช่วยบันดาลให้คุณพ่อ คุณแม่และคุณยายได้ประสบธรรมะ
อันแท้จริง มีความสามัคคีปรองดองรักใคร่กลมเกลียวกัน
อย่าได้มีความขัดข้องหมองใจและระหองระแหงกันเลย
ขอให้อยู่เปนสุขกายสุขใจปราศจากสรรพโรคาพยาธิ ปวง
ภัยและสัตรูทั้งหลายจงห่างไกลเปนอันตรายพ่ายแพ้จากเมือ
ไป ประสบแต่ความเจริญมั่งคั่งสมบูรณ์ยิ่งๆ ขึ้นไปฝ่าย
เดียว ปรารถนาใดในทางที่ชอบธรรม จงสำเร็จตามมโนรถ
ปรารถนาทุกประการ ตลอดทั้งคุณพี่และน้องทั้งหลายด้วย

โปรดบอกคุณยายคุณน้าทั้งสองกับน้องๆทุกคน
ว่าลูกอยู่สบายดี และคิดถึงทั่วกัน .
ขอได้รับความเคารพอย่างสูงสุดจาก

ลูก นรรัตน

พลิก

ป.ล. จะหาของฝากมา ก็มีแต่เข้าเกรียบกับน้ำตาล สินราคาแพงเหลือเกิน ไม่ผิดกรุงเทพฯ เห็นว่าถ้าต้องการ หาซื้อเอาในกรุงเทพฯดีกว่า หาดเจ้าสำราญ ใกล้จากเมืองเพชรหกร้อยเส้น เวลาเสด็จประทับอยู่ เช่นนี้ ของแพงใจหาย ที่จริงก็เปนโอกาสของเขาแล้ว เมื่อเสด็จกลับประทับสนามจันทร์ ลูกจึงจะหาของนครปฐมมาฝากดีกว่า ถ้าพ่อขึ้นไปสนามจันทร์เที่ยวหลัง ขอคุณแม่อย่าหาซื้อของฝากไปเลย ที่โน่นบริบูรณ์ จะกินอะไรหาซื้อได้ทั้งนั้นไม่อดอยาก ขออย่าต้องลำบาก วิตกเปนห่วงเปนใยถึงลูกในเรื่องเช่นนี้ เลย

ได้ส่งหนังสือพิมพ์สองสามฉบับมาฝากคุณพ่อ ตามที่ขอร้องไป หนังสือที่เกี่ยวกับการบ้านการเมือง เดี๋ยวนี้ สำหรับพวกที่ยังรับราชการหาความเจริญต่อไป ก็น่าอ่าน แต่อย่างคุณพ่อแก่แล้ว หาเรื่องธรรมะอ่าน ดีกว่า เย็นใจดีกว่า การบ้านการเมือง มีแต่เรื่องยุ่ง ๆ ทั้งนั้น ภายในเมืองก็มีแต่ข่าว ปล้นกันที่โน่น ฆ่ากันที่นั่น หลอกกันไปลวงกันมา คนโน้นตาย คนนี้เกิด แก่โน่น เจ็บนี่ เปลี่ยนนั่น ยุ่งกันอยู่เช่นนี้ ฝ่ายต่างประเทศก็รบราฆ่าฟันกันไม่รู้จักหยุดหย่อน ล้วนแต่แก่กล้าเต็มล้นไปด้วยกิเลสทั้งนั้น อ่านๆไป ก็มีแต่เครื่องรำคาญใจ ไม่เย็นใจเหมือนทางธรรม แต่ถ้าเปนผู้ที่ยังรับราชการอยู่ ไม่อ่านก็ไม่ได้ ต้องอ่าน เสมอ เพราะกำลังเปนตัวละครอยู่ในเรื่องยุ่งเช่นนี้ ด้วย ถ้าไม่อ่านก็ทำมาหากินเขาไม่ถูก อย่างคุณพ่อ

เรียกว่าตัวละครที่ปลดชรา ไม่ต้องออกจากบ้านทำงานทำมาหากินอีกแล้ว คนๆ อ่านครั้งก็พอ เพียงแต่รู้ไว้ให้ว่าไม่ต้องแบกหามเท่านั้น อยู่กับบ้านหาเรื่องเย็นๆใจเล่นดีกว่า เป็นต้นเพาะปลูกต้นไม้ดอกเล่น เช่น ต้นเทียน และกุหลาบอะไรเหล่านี้ ย้ายต้นโน้น ตัดต้นนี้ ตัดที่นั่น พรวนที่นี่ ดูๆก็น่าเพลินดี ถ้าไม่ได้ทำสวนครัวก็ลองทำนองนี้ หรือใครถนัด เลื่อยไม้ สลักอะไรเล่นตามความพอใจก็ดีเหมือนกัน พอให้เป็นการออกกำลังให้เส้นสายยืด เป็นยาอายุวัฒนะอย่างดี แต่อย่าให้หักโหม จนเส้นสายยืดเกินไปก็ไม่ลง หรืองอต่อจนเกินไป เงยไม่ขึ้น ทำแต่พอเป็น "สายกลาง" อย่างพระพุทธเจ้าตรัสไว้ คือ ไม่ตึงนัก ไม่หย่อนนัก

หนังสือภาษาไทยในตู้ก็มีมาก ว่างๆค้นดูเลือกอ่านเล่นตามปรารถนา การอ่านหนังสืออ่านกลางคืนก่อนนอน เป็นดี เพราะทำให้ใจสงบเป็นสมาธิในเวลานอนหลับ อ่านกลางวันมากนักไม่สู้ดี มักจะมึนศีรษะ

พัฒศรี

มาบวชเรียนแล้ว คงได้ธรรมะธรรมโมมามาก หวังว่านิสัยใจคอคงจะเป็นผู้ใหญ่ขึ้นมาก จงอุตส่าห์หมั่นเรียน เขียนอ่านอย่าขี้เกียจ รีบหาความรู้ไว้เพิ่มกำลังปีกหาง สำหรับจะได้เป็นเครื่องมือหากินต่อไป ภายหน้า สมัยนี้บ้านเมืองเขาที่คับขันเข้าทุกทีแล้ว คนโง่ๆต่อไปจะต้องอดตาย น้ำขึ้นรีบตัก จงรีบเร่งเรียนเสียเวลานี้ ถ้ามัวอืดอาดรอไว้จนอายุมากเสียแล้วเรียนไม่ได้เหมือนเด็ก เพราะความจำเสื่อมไป และมีห่วงอื่นๆมากขึ้น เวลาล่วงไปนาทีหนึ่ง โมงหนึ่ง วันหนึ่ง อายุเราก็ล่วงไปแก่ลงไปทุกชั่วลมหายใจเข้าออก จงอุตส่าห์ปฏิบัติเอาอกเอาใจคุณพ่อคุณแม่และคุณยาย จะได้เป็นกตัญญูติดตัวไปภายหน้า ถ้าไม่รีบปฏิบัติสนองพระคุณเสียเวลานี้ ถ้าท่านล่วงลับไปแล้ว จะต้องเสียใจที่จะหาโอกาสปฏิบัติท่านไม่ได้อีก

เพื่อนฝูงลูก เมีย แลความสุขสนุกรื่นเริงบรรเทิงใจ
ต่าง ๆ ย่อมหาได้ไม่ยากนัก ถ้าเรายังมีชีวิตอยู่ แต่
พ่อ แม่ แลยาย มิ่งเกิดเกล้า มีได้หนเดียวอย่างละคน
เท่านั้น หาใหม่ไม่ได้อีก ริบๆ ฉวยโอกาสสนองพระคุณ
หมั่นปฏิบัติเอาอกเอาใจท่านเสียบัดนี้ จะได้ไม่เสียทีที่
เราได้เกิดมาเปนคน จงจำใส่ใจไว้ให้ดี บวชเรียน
แล้ว ไม่ต้องพูดกันมาก คงเข้าใจ แจ่มแจ้งดี.

บอกเพื่อนด้วยว่าพี่คิดถึง

พี่ นรรัตน

พลิก/.

อ้อ! ขออนุโมทนาให้ร่วมกุศลที่ได้บริจาค เนื่องในการทำบุญปีใหม่กับฉลองเสมาด้วย ทั้งขอขอบใจคุณพระบริหาร ๆ กับคุณนาย และแม่หด. ที่ได้ช่วยเหลือสนิดสนม เป็นกันเองราวกับญาติ ลูกได้ตั้งใจที่จะตอบแทนคุณท่าน เหล่านี้เสมอ.

ลูก นรรัตน์

ตรี/ ถ้าพวกชั้นไปรษณีย์จันทร์ ช่วยหยิบหมวกนักเรียนใบเก่า ที่รองขอบข้างในเป็นผ้าสีไข่ไก่ กับไม้ถืออันเล็ก สีเหลืองเลี่ยมปุ่มประดู่ ถ้าไม่มีก็เอาอันอื่น แต่อย่าให้ใหญ่นัก ที่จะเอาไปไว้ถือเดินเล่นเวลาเย็นๆ อย่าลืมนะ! หมวกนักเรียน กับไม้ถือ

เท่านั้น ขอจบที เมื่อยเหลือทน ตั้งแต่เกิดมา ยังไม่เคยเขียนจดหมายยืดยาวเท่านี้เลย นิ้วแทบหลุด นรรัตน์

คงอ่านให้จบ แลอ่านช้าๆ อ่าน
ให้สำรวยสำราญ ฟังด้วย แล้วเอา
เก็บไว้ให้ดี อย่าฉีกทิ้งเสีย หนๆ เอา
ออกมาอ่านเสียครั้งหนึ่ง เผื่อจะลืมเสีย.

น้องตรี

เปนอย่างไรบ้างสบายดีหรือ คิดถึงพี่บ้างหรือเปล่า พี่คิดถึงน้องมาก เรียนภาษาอังกฤษไปถึงไหนแล้ว พูดได้หรือยัง เขียนหนังสืออังกฤษส่งไปให้พี่ดูบ้างซิ พี่อยากเหลือเกิน ที่บางปอนมีเด็กอยู่คนหนึ่ง ตัวโตเท่ากับน้อง แต่เขียนหนังสือสวยมาก เขียนได้ดีเท่ากับพี่ หนังสืออังกฤษก็เขียนได้ พูดได้บ้าง เขียนรูปภาพก็เก่ง พี่ชอบเด็กคนนี้มาก เพราะเขาเรียนเก่งกว่าน้องมาก เขาไม่ขี้เกียจแลไม่ซนเหมือนน้อง ทั้งว่านอนสอนง่าย ถ้าน้องอยากจะให้พี่รักน้องมากๆ น้องต้องหมั่นเรียนจริงๆ อย่าเห็นแก่เล่นให้มากนัก จะได้เก่งเหมือนเขาบ้าง พี่จะได้รักมากๆ ถึงเวลาเรียนน้องต้องเรียนจริงๆ อย่าเปนห่วงเล่น เมื่อเลิกเรียนแล้วกลับบ้าน คงช่วยคุณแม่แลคุณยายทำงานบ้าน เช่นหุงข้าว กวาดเรือนเปนต้น เพราะคุณแม่แลคุณยายแก่มากแล้ว เรี่ยวแรงท่านก็หมดลงไปๆ ทุกที น้องก็จวนจะเปนหนุ่มแล้ว กำลังแข็งแรง คงช่วยท่านทำงาน หรือทำงานแทนท่านบ้าง

เพภะเมื่อหนูยังเล็กๆ อยู่ห้อง ต้องนอนอยู่ในผ้าอ้อม
นั่งก็ไม่ได้ ยืนก็ไม่ได้ เดินก็ไม่ได้ วิ่งก็ไม่ได้ เวลา
นั้นคุณแม่ยังแขงแรง ท่านต้องลำบากตรากตรำ เลี้ยง
น้องมาจนนั่งได้ ยืนได้ เดินได้ วิ่งได้ จนถึงโตขึ้น
เพียงนี้ คิดดูซีหรือ เลี้ยงมากว่าจะโตถึงเท่านี้
กินเวลาถึง ๑๓ ปี ท่านเสพคะลำบาก ต้องคอยระวัง
กลัวจะล้ม จะเจ็บ จะอด ต่างๆ นาๆ ร้อยสีร้อยอย่าง
เป็นห่วงเป็นใย หาความสุขไม่ได้เลย พระคุณท่านที่
เปรียบมิได้ บัดนี้ท่านแก่ลงแล้ว ทำอะไรก็ไม่ค่อยจะไหว
แต่น้องนี้นวันก็จะเป็นหนุ่ม โตขึ้น แขงแรงขึ้นทุกที
อย่าเก็บแรงไว้เปล่าๆ หรืออย่าเก็บแรงไว้ชนเลย เอาแรง
ไปช่วยท่านทำงานตอบแทนท่านดีกว่า น้องต้องทำ
ตามคำที่บอกนี้ คือจะเรียกว่าคนดี รู้จักคุณของผู้มีคุณ
ถ้าผู้ใดไม่รู้จักคุณของผู้มีคุณแล้ว เขาไม่เรียกว่าคนดี
คนๆ นั้นเลวกว่าสัตว์เดียรฉานเสียอีก น้องดูแต่หมาซิ
มันยังช่วยเฝ้าของบ้านเฝ้าขะโมย คอยเห่าเวลาดึกๆ
ทำให้ขะโมยไม่กล้าขึ้นบ้าน นี่และมันตอบแทนคุณ
เจ้าของๆ มัน ที่ให้ข้าวมันกิน มันรู้สึกบุญคุณ
เมื่อมันเห็นเจ้าของ มันก็กระดิกหาง แสดงกิริยาขอบ
ใจเจ้าของที่เลี้ยงมัน แต่มันพูดไม่ได้ ถ้ามันพูดได้มัน
คงพูดขอบอกขอบใจมากทีเดียว นี่เพราะฉะนั้นน้องไม่
ช่วยคุณแม่และคุณพ่อทำงานแล้ว ก็เรียกว่าน้อง
ไม่รู้คุณบุญคุณของคุณแม่และคุณพ่อ ที่ได้ให้ข้าวน้อง
กินทุกๆ วัน เสียเงินให้เรียนหนังสือ ให้สตางค์ไปกิน
ขนมกลางวัน ดูแต่ เตือนเจิญ สั่งสอน ปากเปียกปาก
แฉะ เหนื่อยกายเหนื่อยใจ เพื่อหวังจะให้ดี น้องดัง

ดูซิ ท่านต้องเหนื่อยปากเหนื่อยเปล่าๆ เอง ถ้าน้อง
ไม่ช่วยท่าน ก็เท่ากับไม่ตอบแทนคุณท่าน ไม่รู้จักบุญ
คุณของท่าน เช่นนี้แล้ว น้องจะมีเสียงดีกว่าหมา
ไปหรือ พี่คิดว่าน้องคงไม่อยากเลวกว่าหมาเป็นแน่
เพราะน้องเป็นคน น้องคงอยากเป็นคนดี อยากเป็น
คุณนายเหมือนพี่ เมื่อน้องอยากเป็นคน และอยาก
เป็นคุณนายเหมือนพี่แล้ว น้องต้องหมั่นเล่าเรียน
อย่าเกียจคร้าน ตั้งใจฟังคำสั่งสอนของคุณแม่และคุณ
ยาย ตลอดทั้งครูบาอาจารย์ และผู้ใหญ่ แล้วประ
พฤติตามคำสั่งสอนนั้นๆ ทุกอย่าง เมื่อทำอะไรผิด
ครั้งหนึ่ง ต้องถูกดุถูกตีพร่ำบ่นจงอย่าโกรธ ผิด
แล้วต้องจำ คำไว้ให้แม่นอย่าลืมเลย ว่าเรา
เคยถูกดุ ถูกตี เพราะทำสิ่งนี้ผิด จงหลังคงแก้
ตัวทำให้ดีสิ้น เมื่อเวลาถูกดุจงฟังและจำไว้
อย่าทำหลบหลีกไปเสียหรือทำหน้าเง้างอ
ตบมือตบปอง กระทบกระแทกเป็นอันขาด เพระ
ที่ท่านดุด่านั้น ไม่ใช่ท่านเกลียด ท่านรัก ท่าน
อยากจะให้เราดี ท่านจึงดุจึงตี ถ้าท่านเกลียด
แล้ว ท่านไม่มานั่งดุให้เหนื่อยปากเปล่าๆ ไม่เห็น
สนุก นอนเสียดีกว่า น้องจงดูสำหรับหนังสือนี้ให้
คุณแม่และคุณยาย อย่าทำให้ท่านต้องเปลืองปาก เปลือง
ปากและ เกิดไม่ให้ใจ ท่านจะได้รับความสุข
บ้าง น้องก็ได้ชื่อว่าเป็นคนดีอยู่แล้ว

พี่จ้ะ

อย่าให้เขาเรียกว่าไอ้ต่างๆ ควาย ไม่รู้จักดีไม่รู้จัก
ชั่ว ไม่รู้จักจดจำ ต้องให้เขาเอาเชือกผูกจมูก
ดึงให้เจ็บ และต้องเฆี่ยนตีกันอยู่เสมอ ไม่รู้จักหัว
ตีเท่าใด ดุเท่าใด ก็ไม่รู้จักเข็ด เมื่อคุณแม่และ
คุณพ่อต้องการให้ช่วยทำอะไร หรือใช้ให้ทำอะไร
อย่านิ่งเฉยหรือทำไม่ได้ยิน ต้องรีบทำทันที
อย่าเป็นห่วงเล่น เมื่อเสร็จการเล่าเรียน และช่วย
คุณแม่และคุณพ่อทำงานเสร็จแล้วจึงค่อยเล่น
ถ้าน้องอยากจะให้ คุณแม่ คุณพ่อ และพี่ รักน้อง
และน้องอยากจะเป็นคนดีต่อไปแล้ว จงทำตามคำ
สั่งสอนของพี่ทุกประการ ถ้าน้องขืนดื้อไม่ทำตาม
คำสั่งสอนของพี่แล้ว ถ้าพี่กลับมาจากบางป้อน
พี่จะเอาไม้เรียวมาฝากน้อง เอาไหมล่ะ ระวังนะ

ในที่สุดนี้ ขออวยพรให้น้อง จงมีสุข
ไม่รู้จักเจ็บไข้ มีปัญญาฉลาดเฉลียว เรียนอะไร
จงจำได้โดยง่ายๆ เล่นต่อให้ได้เลื่อนชั้นเร็วๆ
ทำอะไรให้เป็นที่ถูกใจของครูบาอาจารย์ ตลอด
ทั้งคุณแม่และคุณพ่อ ทุกเมื่อเทอญฯ

บอกสำรวย สำรวล เบิ้ง อี๊ดสองคนที่
จำชื่อไม่ได้ บอกด้วยว่าพี่คิดถึงทุกคน

ขอให้ได้รับความรัก และคิดถึงของ
พี่ด้วย

(จากพี่) [signature]

(ป.ล.) ขอให้น้องเขียนจดหมาย ตอบพี่สักฉบับหนึ่ง น้องต้องคิดเอง เขียนเอง และเขียนอังกฤษมาด้วยสักสองสามคำ ที่ขาดเหลือเกิน ขอให้พ่อตามเขียนไปให้พี่ชมให้ชื่นใจสักหน่อยเถิด

อ้อ! ลืมไป น้องต้องหมั่นทำหน้ามนให้คุณแม่ และคุณตายนะ อย่าขี้เกียจ

บอก ลำภาคู สำรวย ให้ช่วยกันปฏิบัติคุณตายมากๆ สักหน่อยนะ ท่านแก่แล้ว รีบตอบแทนคุณท่านเสียในบัดนี้ ให้ทันตาเห็นเถิด จึงจะเรียกว่าคนดี เลี้ยงมาไม่หนักแรง ไม่เสียข้าวสุกเปล่าๆ

พี่ [signature]

อ้อ! น้องจงนำจดหมายของพี่ไปให้ ดร.เพลินดูด้วย บอกว่าพี่ส่งลงมาจากบางเขื่อน.

ชุม/

ได้พบหนังสือเล่มหนึ่ง พระบวชใหม่องค์หนึ่งได้รับรางวัล เห็นว่าน่าดี ชื่อหนังสือว่า มนุษยวิทยา ซึ่งตรงกับภาษาอังกฤษว่า "The Science of Human Nature" ซึ่งฉันสนใจและชอบอ่านอยู่เสมอ จึงได้ขอยืมอ่านดู มีข้อความ แนะนำถึงการบริหารกาย เกี่ยวกับ Healthy body และการบริหารใจ เกี่ยวกับ Moral mind. รวมความว่า ใจความของหนังสือเล่มนี้ เป็นที่ถูกใจฉันมาก เพราะคุณสมบัติเหล่านี้ เกิดขึ้นในนิสัยสันดานของฉันเองนมนานมาแล้ว ตั้งแต่ก่อนได้พบเห็นตำหรับตำราเหล่านี้ ทั้งไทยและฝรั่ง เมื่อได้มาพบเห็นเข้าภายหลัง จึงรู้สึกพอใจตัวเองว่า คุณสมบัติเหล่านี้ ฉันได้ปฏิบัติเรียบจนชินติดใจนิสัยสันดานอย่างมั่นคงมานมนานแล้ว ถ้าจะกล่าวตรงๆ ก็อาจได้ว่า "ที่ตัวฉันได้ประกอบกิจราชการในทางโลก ลุล่วง แคล้วคลาดอุปัทอันตราย ใครคิดร้ายก็พ่ายแพ้ ตลอดจนได้ประกอบกิจสำเร็จ ข้ามพ้นจากอุปสรรคความขัดข้องทั้งปวง เอาตัวรอดมาได้จนบัดนี้ โดยปราศจากถ้อยคำตำหนิติเตียน ชื่อเสียงมิได้มีราคีมัวหมอง เลย เช่นนี้ ก็อาศรัยด้วยฉันตั้งมั่นอยู่ในคุณสมบัติเหล่านี้ จึงได้คัดลอกย่อไว้อ่านเอง แต่เมื่อคัดลอกเสร็จแล้วอดระลึกถึงชุมไม่ได้ อยากจะให้ชุมได้อ่าน และจดจำไว้ปฏิบัติบ้าง เสมอเหมือนกับได้เดินร่วมหนทางปฏิบัติอันเดียวกัน แต่จะขอเตือนว่า คุณสมบัติเหล่านี้สามารถยังประโยชน์ให้สำเร็จได้ เฉพาะในทางโลก

เป็นส่วนมาก ซึ่งนับเป็นของง่อนแง่น คลอนแคลน
ตกทุกข์ผันแปรไม่แน่นอนไม่เที่ยง เป็นสุขซ้อนด้วย
ความทุกข์ ไม่อยู่ในอำนาจ ปวงหมู่ปัญหาที่ใครจะเลือก
เอาได้ตามชอบใจ เป็นอนิจจา ทั้งสิ้น! แต่ต้องอย่าลืม
ว่า เวลานี้เธอยังอยู่ในโลก เธอต้องอาศัยโลก เหตุนี้
เธอต้องมุ่งหมายตั้งใจ ที่จะทำประโยชน์ช่วยโลก ทั้งตาม
สติกำลังปัญญาความสามารถอันจำกัดของเธอ! เพื่อ
ทิ้งชื่อไว้ให้โลกชมบ้าง! ถูกไหม? ส่วนทางธรรม
เธอก็ต้องปฏิบัติมั่น ใจหรือมโนของเราต้องฝังตรึง
แน่นแฟ้นแน่อยู่ใน พระคุณของพระพุทธพระธรรม
พระสงฆ์ทุกๆ ชั่วลมหายใจ ทุกๆ ขณะจิตต์! เพราะเธอไม่
รู้ว่าเราจะตายเมื่อใดขณะใดเวลาใด เมื่อถึงคราวตาย
ใครจะช่วยเธอได้ เพราะโลกก็ต้องตายเหมือนกับเรา!
เหตุนี้เธอจึงต้อง อาศัยแสงสว่างตามคุณพระรัตนตรัย มั่นประจำ
จิตต์ จนขาดใจ จนสุดสิ้นลมหายใจ! เมื่อเธอมีหน้าที่จะต้อง
ช่วยโลกเพียงใดก็ พยายามทำหน้าที่ของเธอให้ดีที่สุดโดย
สุจริต มีใจดี สันดานจากใจ! โดยไม่หวังทำเพื่ออะไรตอบแทนเลย
แม้แต่น้อยเดียว! ชุ่ม คุณดีดลลี เห็นว่าสิ่งหนุ่มที่ชมเชย
ตอนนี้นึกได้ที่สิ้น! ส่วนชุ่ม เก็บไว้นับที่ฉันเขียนไว้ อ่านและปฏิบัติตามจริงๆ!

The law of Human nature

กฎธรรมดาของมนุษยภาพ

คัดจากหนังสือมนุษยวิทยา ของ วัฒเคิซ และแนะวัฒนเจริ

กรมพระพิรุณพงษ์

<u>เครื่องช่วยให้ผู้รู้</u> :- สมาธิ. อากาศ. แสงสว่าง. เงียบ. ความสะอาด. การนุ่งห่ม. การใช้กำลัง. ความพอดี. ฯ.

<u>กฎแห่งสำหรับประพฤติตัว</u> :-

๑ <u>ความรักตัวเอง</u>

มาตรา ๑. จงมีความเชื่อถือในตัวของตัวเอง ในคิดตั้งตัวเอง อย่ามุ่งต่อความอุปถัมภ์ค้ำจุนของท่านผู้อื่น จงมีสี่สถานของตัวเองไว้สู้ความหวังตัว ด้วยกำลังของตัว คือ อุตสาหะศึกษาให้เปนคนมีสติ ปัญญา ความคิด ประกอบกิจธุระของตนตามลำพังตน !

มาตรา ๒. ถ้าการหมั่นยังจะต้องพึ่งผู้อื่น ก็จงออกกำลังตน ทั้งความคิด ทั้งทรัพย์อย่างใดอย่างหนึ่ง ให้เขาได้ผลตอบแทน หรือเพิ่มส่วนภาษของตนที่จะพึ่งเขาให้ได้ อย่าคิดพึ่งเขาเปล่า เช่นที่ก็ยังหมั่นว่าเลี้ยงชีพของตัว ด้วยกำลังของตัวเอง!

มาตรา ๓. ถ้ายังไม่สามารถด้วยประการหมั่น จำจะต้องพึ่งเขาเปล่า จงคิดตอบแทนอุปการของเขาเมื่อภายหลัง ตามสถานที่ควร !

ผู้ใดละเมิดกฎ ๓ มาตรานี้ แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง จะต้องรับโทษ ๓ สถาน คือ <u>ตั้งตัวไม่ได้</u> ! <u>ไม่ได้ความเจริญตลอดชีวิต</u> ! <u>เปนคนอะกะตัญญู</u> ! อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยควรแก่โทษานุโทษ !

ใครเปนผู้ตั้งกฎนี้ไว้ เมื่อมีผู้ละเมิด ใครจะเปนผู้ลง

โทษฯ ธรมดาเปนผู้ตั้งกฎนี้ไว้ ธรมดาจะเปนผู้ลงโทษแก่ผู้เลมิด ผู้ละเมิดกฎที่ธรมดาตั้งไว้จะต้องรับโทษ หรือแม่งให้เบาลง หรือจะหลบหนีให้พ้น ดุจผู้เลมิดกฎที่มนุษย์ตั้ง ฉนี้เปนอันไม่ได้!

๒ ความประพฤติยั่งยืนไม่จืดจาง.

มาตรา ๔. จงประพฤติยั่งยืน คือมีความพอใจแน่นอนในกิจที่ตัวประกอบ อย่าจืดจางเสียเร็ว อดทนเพียรประกอบไปโดยลำดับ!

มาตรา ๕. จงรีบกระตือรือร้นประกอบกิจนั้น ให้ทันกาลทันสมัย อย่าให้ล่วงกาลไปได้!

มาตรา ๖ จงประพฤติแน่นหนาอยู่ในกิจที่ประกอบ ระวังอย่าให้ความเคลื่อนไปได้ คือ จงประพฤติอะไรก็ให้ได้จริง!

ผู้ละเมิดกฎ ๓ มาตรานี้แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง จะต้องรับโทษ ๒ สถานคือ ทำอะไรไม่สำเร็จ! และไม่เปนที่เชื่อถือของผู้อื่นทั้งสองอย่าง หรือแต่อย่างใดอย่างหนึ่ง โดยตรงแก่โทษานุโทษ กฎนี้ธรมดาตั้งไว้เหมือนกัน!

๓ ความมุ่งลงเปนหนึ่ง

มาตรา ๗. เมื่อจะประกอบกิจอะไร จงมีความพอใจลงเปนหนึ่ง ถึงกับจะกล่าวได้ว่า เห็นกิจอื่นทั้งหมดเหมือนหาประโยชน์มิได้ไปชั่วคราวหนึ่ง!

มาตรา ๘. จงทุ่มเทอุตสาหะทั้งหมดลงในกิจนั้นอย่างเดียว ดำเนินตรงไปเฉพาะกิจนั้น ไม่เหลียวซ้ายแลขวา กล่าวคือ ตั้งหน้าประกอบกิจนั้น ไม่หันเหไปในกิจอื่นๆ. มุ่งแต่การให้สำเร็จลงได้!

ผู้ละเมิดกฎ ๒ มาตรานี้ แต่อย่างใดอย่างหนึ่ง จะต้องรับโทษคือ ประกอบการไม่มีผลไพบูลย์ กฎนี้ธรรมดาตั้งไว้เหมือนกัน!

๔. ความสำเร็จและความพลาด

มาตรา ๙. จงตั้งตนเหมือนคนผู้อุตสาหะเบียดเข้าไปในประตูซึ่งมีหมู่คนออแน่น ต่างคนต่างอุตสาหะเบียดเข้าไป เอาเท้ายันพื้นให้แน่น และแทรกเข้าไปเต็มแรง อย่ายืนนิ่งเสีย เพราะทำเช่นนั้นเปนการไม่สำเร็จที่หวัง!

มาตรา ๑๐. เราพึงตั้งอุตสาหะ เพื่อประกอบการงานอย่างยวดยิ่งให้สุดสามารถที่จะทำได้ จงเปนคนไหวพริบว่องไว ทำงานแจ่ม ระวังอย่าให้ล่วงคราว จงเปนคนซื่อตรง อย่าเห็นงวด เคร่งใจเพื่อให้ดีที่สุด ผู้ประกอบพร้อมสรรพคุณเช่นว่านี้ แม้พลาดไป ไม่ถึงที่สุดแห่งความ

-ปรากฏ เราก็ทำกิจด้วยรู้สึกภูมิใจว่าได้ทำดีที่สุด นี่แหละอย่างต่ำก็เปนความสำเร็จอันแท้ที่สุด ซึ่งคนจะพึงปรากฏได้!

๕. ความสำเร็จแท้และความสำเร็จเทียม.

มาตรา ๑๑. เมื่อพบสิ่งใดว่าเปนหน้าที่ของตนแล้ว พึงมุ่งหมายทำสิ่งนั้นให้ดีที่สุด โดยเต็มปัญญาอุตสาหะ!

มาตรา ๑๒. จงเปนผู้มีกระตือรือร้นหมั่นเอาใจใส่ เพื่อให้การเดินสำเร็จโดยชอบ ถ้าจะประกอบให้สำเร็จไม่ได้โดยแท้แล้ว ก็พึงทำให้ดีที่สุด ตามการซึ่งจะพึงทำได้ รองเปนลำดับลงมา!

ผู้ล่วงกฎ ๒ มาตรานี้ จะต้องมีโทษ คือ หาชื่อเสียงมิได้ กฎนี้ธรรมดาตั้งไว้เหมือนกัน!

๖ ความเลียดลออ

คือ ความเอาใจใส่ในของเล็กน้อย

มาตรา ๑๓. จงจำคำสุภาษิตว่า "ช้าเป็นการนานเป็นคุณ" เอามาใช้ในลักษณะนี้ให้ถูกต้อง จะประกอบการอะไรอย่ามักง่าย โดยเห็นแก่เร็วเร็ว จงเอาใจใส่ในการนั้นให้รอบคอบ การนั้นจึงจะสำเร็จด้วยดี ไม่ต้องกลัวแต่การช้า เพราะถ้าเมื่อความเข้าใจมีอยู่แล้ว ก็จะทำได้เร็วขึ้นโดยลำดับอยู่เอง !

มาตรา ๑๔. จงจำคำสุภาษิตว่า "สิบเบี้ยไกลมือ สู้สิบเบี้ยใกล้มือ" มาใช้ในลักษณะนี้ให้ถูกต้อง จงเป็นคนเหลียดลออ อย่าสะเพร่าเห็นเล็กเป็นน้อย ระวังอย่าให้ต้องคำสุภาษิตซึ่งติเตียนว่า "โลภมากลาภหาย" หรือว่า "หมายเด็ดดอกกระบอก" ดังนี้

ผู้ล่วงกฎ ๒ มาตรานี้ จะต้องโทษ คือทำอะไรไม่ดีได้ เอาไม่ได้ประโยชน์เต็มที่ในมนุษย์ กฎนี้จงเมตตาจำไว้เหมือนกัน!

หนังสือหรือจดหมายนี้ได้ให้ชื่อว่า "โอวาทแก่คุณชุบ" คุณเตริ ฯ ได้จากคุณครูชุบส่งผ่านท่านอาจารย์มาถึงข้าพเจ้า เมื่อบ่ายวันที่ ๒๕ มกราคมนี้ เป็นเวลาที่ข้าพเจ้าเร่งเขียนหนังสือรีบจัดพิมพ์เข้าเล่มให้เสร็จโดยเร็วกลัวล่าช้า เมื่อได้อ่านข้อความก็เห็นเป็นประโยชน์ จึงได้จัดนำเอาแทรกลงในเล่มนี้ด้วยความเห็นดีเห็นชอบทุกฝ่าย เพื่อให้ท่านได้อ่านแล้วคิดจะเกิดประโยชน์เพื่อดำรงชีวิตที่ควรแก่ปฏิบัติเป็นหลักต่อไป

ท. เลียงพิบูลย์

การบริหารประจำวัน
ของท่านเจ้าคุณนรรัตน ฯ
ในทัศนะของแพทย์

เมื่อ ๔๐ ปีก่อน ผมเป็นนักเรียนวัดเทพศิรินทร์ การเข้าไปวิ่งเล่นในวัด เป็นของธรรมดาของนักเรียนสมัยนั้น มีกุฏิหนึ่งซึ่งเป็นที่ ๆ ไม่ค่อยชอบผ่าน แต่เคยแอบมองทางหน้าต่างชั้นล่างที่ปิดสงบ คือไม่เคยเห็นมีพระอยู่ มีแต่โครงกระดูกแขวนครบทั้งตัว และมีโลงใส่ศพ ๑ ใบ สิ่งเหล่านี้ไม่ทำให้เด็กในวัยนั้นชอบไป กุฏินั้นก็คือที่จำศีลของ ธมฺมวิตกฺโก ภิกขุ

เท่าที่จำได้และจากประวัติที่มีผู้เขียนมากมาย กิจวัตรประจำวันของท่านจะอยู่ภายในกุฏิ ออกมาก็แต่เพียงเดินด้วยท่าเดินโหย่งค่อนข้างเร็วมาทำวัตรในโบสถ์ หรือสังฆกิจอื่น ๆ ตามเวลาเท่านั้น ท่านจะให้โอกาสนั่งคุยกับบุคคลต่าง ๆ เฉพาะที่ในโบสถ์ ไม่รับแขกที่กุฏิของท่าน ผู้ที่มีกุศลจะมีโอกาสได้เฝ้าท่านเพียงนอกหน้าต่างส่วนมากท่านจะยืนอยู่ชั้นที่สอง จะยืนในท่าสำรวมคุยอยู่เป็นชั่วโมง โดยไม่แสดงความเมื่อยล้า จากผู้ที่ใกล้เคียงไม่เคยมีผู้ใดเคยได้ยินท่านเล่าหรือบ่นถึงความมีโรคของท่าน แม้แต่ขณะที่ท่านมีแผลเรื้อรังที่คอ มีท่านผู้หวังดีหลาย ๆ ท่านได้แสดงความจำนงที่จะให้ได้รับการรักษาที่ถูกต้องยิ่งขึ้น การที่ไม่ยึดถือในนามรูปของท่านนี้ จึงทำให้ท่านปฏิเสธและได้รับการรักษาดังที่เราทราบ ท่านก็มิได้แสดงการทรมานจากโรคอย่างใดในสายตาของผู้ที่อยู่ใกล้ชิด

จากชื่อเรื่องของท่าน **"กำหนดการบริหารร่างกายประจำวัน"** มีความหมายซึ้งมาก คือ **จะต้องบริหารทุกวัน ไม่มียกเว้น** มิใช่ว่าจะไปทำงานทุกวัน เช่น ขุดดินหรืองานออกกำลังใช้สมองอะไรก็ตาม จะต้องบริหารตามท่าที่ท่านว่าไว้ ก่อนจะออกไปทำงาน เพราะอะไรจะบรรยายต่อไป

ต่อไปนี้เป็นลายมือของท่านเจ้าคุณนรรัตน ฯ (ธมฺมวิตกฺโก ภิกขุ) เขียนถวาย สมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์พระอุปัชฌาย์

๒๕ มิถุน ๖๙.

ขอประทานกราบเรียน พระคุณ

เกล้าฯ ขอประทานถวายวิธีบริหาร ร่างกายประจำวัน ซึ่งเกล้าฯ มั่นใจว่า ถ้าไม่มีอดีตกรรมตามสนอง แล้ว การบริ-หารร่างกายที่ถูกต้องตามกฎของธรรมดา โดยสม่ำเสมอจริงๆ จะช่วยส่งเสริมให้ รูปขันธ์นี้เปนเรือนอันแข็งแรงมั่นคงและ ทนทาน เปนที่อาศัยของนามขันธ์ได้อย่าง อัศจรรย์ ห่างจากโรคาพยาธิ มีโอกาสใช้ชีวิตช่วยยังประโยชน์ให้แก่โลกได้ ยืดยาวจนสุดเขตรไขยแห่งอายุ.

เกล้าฯ เปนเด็กขี้โรคมาแต่เดิม โยมผู้หญิง ผู้ชายก็ขี้โรค ทั้งเกล้าฯ ได้ เคยตรากตรำ อดหลับอดนอนจนร่างกาย ทรุดโทรมมาครั้งหนึ่งแล้ว ในระหว่างรับราช-การ ถึงกับเปนโรคเส้นประสาทอ่อน (Neurasthenia) มีร่างกายผอมซีด สาม วันดี สี่วันไข้ จนสมเด็จพระบรมพิตาพระ ราชสมภารเจ้ารัชกาลที่ ๖ ทรงออกพระ-โอษฐ์ว่า "เกรงว่าแกจะเปนฝีในท้อง - Consumption เสียแล้ว." เกล้าฯ ต้อง ถูกส่งไปรักษาตัวที่โรงพยาบาลจุฬาลง-กรณ์ แต่การรักษาด้วยวิธีแพทย์ต่างๆ หลายอย่างหลายชนิดไม่เปนผลเลย เกล้าฯ ได้พยายามบริหารร่างกายด้วยหัน เข้าหากฎของธรรมดาตามวิธีที่กราบเรียน ถวายมานี้ โดยสม่ำเสมอ อย่างที่เรียก

ว่า "เมื่อจะทำอะไร ต้องทำกันจริงๆ" จนได้รับผล มีร่างกายสงบสบายเรื่อยมาจนบัดนี้ ไม่ต้องใช้ยาไม่ต้องไต่ถามหรือปฤกษาหมอในเรื่องโรคภัยส่วนตัวอีกเลย, ฯ.

กำหนดการบริหารร่างกาย
ประจำวัน

๑. ตอนตื่นนอนก่อนลุกขึ้นจากที่นอน ดัดตน ๔ ท่า ดังนี้ :-

๑. ยืด. (Stretch)
๒. แขม่วท้อง (Pumping)
๓. เตะขึ้น (Kick up)
๔. บดท้อง (Churning)

~~~~~~~~

๒. เมื่อลุกขึ้นจากที่นอนแล้ว ไปยืนที่หน้าต่างที่เปิดตรงช่องลม หายใจยาวสูดอากาศสดๆ (Fresh air) เข้าปอดให้เต็มที่ ๔ ท่า ดังนี้ :-

๑ อัดลม (Packing)
๒. หายใจยาวสูดลมเข้าปอดตอนบน (Upper chest breathing.)
๓. หายใจยาวอัดลมดันให้ท้องโป่งพอง (Abdominal breathing)
๔. หายใจยาวสูดลมเข้าออกให้ซี่โครงกาง (Costal breathing)

~~~~~~~~

ในขณะที่ทำท่าเหล่านี้ ควรหลับตา และใจตั้งเป็นสมาธิอยู่ในท่าที่กำลังกระทำอยู่นั้น เมื่อจบท่าแล้วจึงลืมตา เวลาลืมตานั้นต้องลืมช้าๆ หรือเพ่งมองจ้องออกไป แล้วค่อยๆหลับ กลอก

ไปกลอกมา ขึ้นข้างบน ลงข้างล่าง กลอก
ซ้าย กลอกขวา และกลอกเป็นวงกลม
นี่เป็นการบริหารลูกตาอีกส่วนหนึ่ง ฯ.

---

๓. ดื่มน้ำ ๑ ถ้วยแก้วเต็มๆ น้ำที่จะใช้ดื่มนี้ สำหรับผู้ที่มีอายุล่วงเข้าเขตร์ปัจฉิมวัยแล้วไม่ควรดื่มน้ำเย็นในตอนตื่นนอนเช้าๆ ท้องว่างๆ ควรดื่มน้ำต้มเดือดแล้วอุ่นๆ ถ้าดื่มน้ำเปล่าๆไม่ได้ ก็ควรเจือชานิดหน่อย พอมีกลิ่นชวนให้ดื่มได้ แต่อย่าให้มากนัก เพราะชามีธาตุที่ให้โทษแก่ร่างกายอยู่บ้าง ไม่เหมาะสำหรับดื่มในเวลาท้องว่าง ตื่นนอนใหม่ๆตอนเช้า

๔. ไปถ่ายอุจจาระ ถ้ากังวล เสียเวลาช้าไป ควรเอาหนังสือติดมือไปอ่านด้วย.

ต่อนี้ไป ลงมือทำงาน (Work) ได้.

---

๕. เมื่อหยุดงานแล้ว ก่อนรับประทานอาหาร ควรดัดตน ๓ ท่า ดังนี้ :-

๑. ยืนกางแขนบิดตัว เอามือแตะปลายเท้าทีละข้าง (Tickle toe)

๒. เขย่งตัว (Hep hop)

๓. จ้องดาวและบิดคอ (Star gazer- และ Hen peck)

แล้ว ดื่มน้ำ ๑ ถ้วยแก้ว ก่อนรับประทานอาหาร สัก ๑๕ นาที

เมื่อรับประทานอาหารแล้วใหม่ๆ ไม่ควรอ่านหนังสือหรือใช้สมองคิด

เลย ควรคอย หรือเดิน หยิบโน่นหยิบ
นี่ นิดๆ หน่อยๆ เป็นดี และไม่ควร
ดื่มน้ำ รอไว้จนรู้สึกว่าอาหารย่อยเรียบ
ร้อยจนเกือบแล้วจึงดื่มน้ำได้มากๆ.

---

๖. ก่อนอาบน้ำตอนเช้าหรือนอนกลางคืน
ควรดัดตนอีกครั้งหนึ่ง ๗ ท่า ดังนี้:-

๑. ยืด (Stretch)
๒. แขม่วท้อง (Pumping)
๓. เตะขึ้น (Kick up)
๔. บิดท้อง (Churning)
๕. ยืนกางแขนบิดตัว เอามือแตะปลายเท้าทีละข้าง (Pickle toe)
๖. เขย่าตัว (Pep hop)
๗. ส่องดาว และจิกดิน (Stargazer และ Hen peck)

ท่าดัดตนเหล่านี้ ถ้าทำให้มากเกินไปก็ให้โทษ หรือไม่ทำเลยก็ไม่ให้คุณ ที่จะให้คุณจริงๆ คือ พอควรอยู่ระหว่างกลาง ไม่ไปทางที่สุดโต่งทั้งสองข้าง

ควรมิควรประการใดสุด-แล้วแต่จะโปรด

เกล้าฯ ชมมิตตุโต.

๑. **ตอนตื่นนอนก่อนลุกจากที่นอน** ดัดตน ๔ ท่าดังนี้

๑) ยืด (Stretch) คือการนอนยืดตัว เหยียดมือและเท้า ซึ่งท่านเจ้าประคุณสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ได้พิจารณาดัดแปลง (ซึ่งต่อไปจะขอเรียกว่าสมเด็จ ฯ) ให้งอมือบิดขี้เกียจอีกข้างละ ๒ หน ทั้งนี้เพื่อให้กล้ามเนื้อของร่างกายมีโอกาสเหยียดเต็มที่ เพิ่มการไหลเวียนของเลือดตามเส้นเลือดต่าง ๆ ดีขึ้น

๒) แขม่วท้อง (Pumping) การนอนแขม่วท้องของท่านธมฺมวิตกฺโกภิกขุ ให้ทำพอดี ๆ แต่ของสมเด็จ ฯ ให้นอนแขม่ว ๖ ระยะ และเบ่งลมเข้าท้องให้โป่งอีก ๒ ระยะ รวม ๖ หน การปฏิบัติเช่นนี้ ทางแพทย์เข้าใจว่าใช้กล้ามเนื้อหน้าท้องกระตุ้นอวัยวะภายในช่องท้อง มี ลำไส้ ตับ ตับอ่อน ถุงน้ำดี ลำไส้ใหญ่ ฯลฯ ซึ่งทำงานน้อยลงในเวลากลางคืนอันเป็นการพักผ่อนที่นอนหลับ การทำเช่นนี้ประจำจะช่วยแก้การท้องผูกเป็นนิสัยได้ ระบบทางเดินอาหารและน้ำดีจะทำงานได้ดียิ่งขึ้น

๓) เตะขึ้น (Kick up) สมเด็จ ฯ ให้เตะเท้าขึ้นข้างละเท้า ข้างละ ๑๐ หน และรวม ๒ เท้า เตะขึ้นไปเลย ลุกขึ้นจากที่นอน การเตะเท้าเช่นนี้จะทำให้มีการเคลื่อนไหวของข้อตะโพกทั้ง ๒ ข้าง และข้อกระดูกเชิงกราน ข้อกระดูกสันหลังส่วนเอว ให้มีการเคลื่อนไหว ทำให้กล้ามเนื้อลึก ๆ เช่น กล้ามเนื้อสันใน (Ilio Psoas muscle) ซึ่งดึงกระดูกสันหลังส่วนเอวกับกระดูกต้นขาให้มีกำลังมากขึ้น เป็นวิธีการแก้อาการปวดหลังเรื้อรัง อย่าลืมว่า ต้องบริหารทุกวันไม่ให้มีการยกเว้นด้วยความเกียจคร้าน

๔) บดท้อง (Churning) การนั่งสมาธิบดท้องรอบ ๆ กลับไปกลับมา ๑๐ หน วิธีการเช่นนี้ จะเกิดการเขย่าในท้อง อวัยวะภายในต่าง ๆ ก็จะมีการเคลื่อนไหวถูกกระตุ้นเช่นเดียวกันกับการแขม่วท้อง

๒. **เมื่อลุกขึ้นจากที่นอนแล้ว** ไปยืนที่หน้าต่างที่เปิด ตรงช่องลม หรือกลางแจ้งที่อากาศบริสุทธิ์ หายใจยาวสูดอากาศสด ๆ (Fresh Air) เข้าปอดให้เต็มที่ ๔ ท่าดังนี้:—

๑) อัดลม (Packing) ให้ลมเข้าปอดมากที่สุด

๒) หายใจยาวสูดลมเข้าปอดตอนบน (Upper chest breathing) ธรรมดาเนื้อปอดส่วนบนถ้าไม่สูดหายใจลึก เนื้อปอดจะแฟบ เมื่อสูดลมเข้าเต็มที่เช่นนั้น เนื้อปอดจะโป่งรับอ๊อกซิเจนได้มาก คนที่เป็นวัณโรคปอด ส่วนมากมักจะเป็นที่ส่วนนี้มาก

๓) หายใจยาวอัดลมดัน ให้ท้องโป่งพอง (Abdominal breathing) ชายเนื้อปอดส่วนกลางจะพองตัวรับอากาศบริสุทธิ์ เมื่อทำอยู่เสมอเป็นประจำทุกวันตั้งแต่อายุน้อย ๆ จะป้องกันโรคเยื่อหุ้มปอด ถุงลมเล็ก ๆ ของปอดจะได้รับลมทั่วกัน ขณะเดียวกันกระบังลมข้างล่างและอวัยวะในช่องท้องที่ใกล้เคียงกับปอด จะมีการเคลื่อนไหวทำหน้าที่ได้มากขึ้น

๔) หายใจยาวสูดลมเข้าอกให้ซี่โครงกาง เมื่อซี่โครงกาง ช่องในปอดกว้างขึ้น เนื้อปอดขยายตัวรับอ๊อกซิเจนมากขึ้น ขับไล่แก๊สคาร์บอนไดอ๊อกไซด์ออกได้มากขึ้น

อย่างไรก็ตาม การหายใจทั้ง ๔ วิธีนั้น เป็นการช่วยให้ปอดได้ขยายตัวมากขึ้น เพื่อรับอ๊อกซิเจนให้มากกว่าหายใจธรรมดา เม็ดเลือดแดงจะรับอ๊อกซิเจนมากขึ้น

และขณะเดียวกัน ช่องทรวงอกก็หายใจออกเอาแก๊สคาร์บอนไดอ๊อกไซด์ระบายออกมากับลมหายใจออก

คนเราธรรมดา ทุก ๆ ครั้งที่หายใจเข้าและออก จำนวนอากาศที่เข้าและออกเป็นจำนวนน้อยที่เพียงพอต่อการทำงานของร่างกายที่จะได้อ๊อกซิเจน ท่านลองเป่าลูกโป่งดูภายหลังจากหายใจออก แล้วแขม่วท้องให้ไล่ลมในปอดให้มากที่สุด ลูกโป่งจะพองออกเป็นจำนวนลมมากพอดู

การบริหารลมหายใจดังกล่าวจึงช่วยขับไล่แก๊สที่ร่างกายใช้แล้ว และนำแก๊สอ๊อกซิเจนไปให้ปอดส่วนที่ไม่ค่อยได้รับลม ได้ทำงานมากขึ้น

ในขณะที่ทำท่าบริหาร ท่านแนะนำให้หลับตา และใจตั้งเป็นสมาธิ ไม่ให้คิดอะไร เป็นการพักสมอง ฝึกจิตสงบในขณะบริหาร แม้จะเป็นเวลาเล็กน้อยก็ตามถ้าทำนาน ๆ จะได้ประโยชน์ไปถึงเบื้องต้นของสมาธิได้ต่อไป

เมื่อจบท่าบริหารแล้วลืมตา เวลาลืมต้องลืมจริง ๆ คือเพ่งมองจ้องออกไป แล้วค่อย ๆ หลับกลอกตาไปกลอกตามา ขึ้นข้างบน ลงข้างล่าง กลอกตาไปซ้าย ไปขวา และกลอกเป็นวงกลมนั้นเป็นการบริหารกล้ามเนื้อรอบ ๆ ลูกตา ซึ่งมีหลายมัดด้วยกันให้การเคลื่อนไหวด้วยการบริหาร

ขอให้เข้าใจว่า คนเราทำงานใช้สายตามาก ๆ เช่นพวกส่องกล้อง ช่างแก้นาฬิกา ฯ บางวัน ดวงตาของเขาเหล่านั้น ไม่เคยเหลือกขึ้นเลย กล้ามเนื้อบางมัดไม่ได้ทำงานก็มี

ฉะนั้นการปฏิบัติ บริหารลูกตา ถ้าทำทุกวันติดต่อกัน ๒—๓ เดือนไปแล้ว ท่านจะรู้สึกว่าความไวและสายตาของท่านจะเสื่อมช้าลงไปกับเวลา

๓. การดื่มน้ำ ๑ แก้วเต็ม ๆ เวลาตื่นนอนเช้า เป็นสิ่งมีประโยชน์แก่ร่างกาย น้ำที่ดื่มจะผ่านออกมาเป็นปัสสาวะ ให้ปัสสาวะที่กรองออกมาจากไตนั้น จะกรองเอาสิ่งที่ร่างกายขับออกมาหลายอย่าง แร่ธาตุที่เกินความจำเป็นของเสียที่เกิดจากการเผาผลาญของร่างกาย เช่น ธาตุยูริค (Uric acid) ที่เป็นขี้เถ้าของอาหารโปรตีน ถ้ามีธาตุนี้เหลืออยู่ในเลือดมาก จะเป็นสาเหตุให้ปวดตามข้อ เก๊าท์ นิ่วในทางเดินท่อปัสสาวะ ฯ น้ำควรจะเป็นยาชนิดหนึ่งที่ช่วยทำหน้าที่เป็นพาหะให้ของเสียต่าง ๆ อาศัยออกมา อย่าเข้าใจผิดว่า ดื่มน้ำมาก ๆ แล้วจะอ้วน

สำหรับผู้ที่มีอายุล่วงเข้าเขตปัจฉิมวัยแล้ว ไม่ควรดื่มน้ำเย็นในตอนตื่นนอนเช้าท้องว่าง ๆ ควรดื่มน้ำต้มเดือดแล้วอุ่น ๆ ดื่มน้ำเย็นมาก ๆ จะทำให้มีการเปลี่ยนอุณหภูมิในกระเพาะที่อบอุ่น อาจจะมีอาการแน่นเกิดขึ้นทันที ถ้าผู้เคยชินก็ไม่มีปัญหาอะไร

๔. ไปถ่ายอุจจาระ ถ้าเกรงเสียเวลาช้าไปควรเอาหนังสือติดมือไปอ่านด้วย

การถ่ายอุจจาระเป็นเรื่องกิจที่จะต้องทำของมนุษย์ ถ้าไม่ถ่ายหลายวันก็จะมีอาการลมจุกเสียดแน่น การบริหารต่าง ๆ ดังกล่าวมา ลำไส้อวัยวะต่าง ๆ ในช่องท้อง ถูกกระตุ้นให้เริ่มทำงานมากขึ้น ท่านถือว่าเป็นกิจที่จะต้องให้คนหัดถ่ายอุจจาระเป็นนิสัย ก็จะเป็นการป้องกันมิให้เกิดเป็นโรคดังกล่าว

การเอาหนังสือติดมือไปอ่านด้วย แสดงว่าจะต้องใช้เวลาในการถ่ายอุจจาระค่อนข้างนาน เพื่อให้อุจจาระออกจำนวนมาก

คนธรรมดาถ่ายอุจจาระต้องติดนิสัยเบ่ง จนที่ชาวบ้านเรียกว่า หน้าเขียว หน้าเหลือง ท่านคงจะได้ยินข่าวมาบ้างว่าเส้นเลือดแตกตายในห้องน้ำ

ผู้เขียนเคยวัดความดันเลือด ขณะนั่งและยืน จะมีความดันเลือดต่างกันขณะนั่งยอง ๆ ประมาณ ๖ ม.ม. ถึง ๒๐ ม.ม. ปรอท ฉะนั้นถ้าคนมีความดันสูง ๒๐๐ ม.ม. ก็อาจจะขึ้นไปอีกเป็น ๒๒๐ ม.ม. เส้นเลือดแตกได้ ดังข่าวที่ได้ยินมา

เมื่อเวลาเราถ่ายอุจจาระก้อนแรก อุจจาระจะออกมาจากลำไส้ใหญ่ส่วนล่างที่สุด ก้อนอุจจาระที่สูงขึ้นมา จะต้องใช้เวลาเดินทางด้วยการกระตุ้นให้เคลื่อนลงมา

เส้นผมที่บังภูเขาของธมฺมวิตกฺโก ก็คือ

๑) ให้เวลาอ่านหนังสือ ฆ่าเวลา ไม่ต้องรีบร้อน ไม่ต้องเบ่งอุจจาระจนหน้าเขียว หน้าเหลือง ให้เส้นเลือดแตกตาย

๒) ไม่หัดเบ่งอุจจาระ แต่ใช้การแขม่วท้อง (Pumping) **และการบดท้อง** (Churning) **เป็นการกระตุ้นให้อุจจาระเลื่อนลงมาจนออกจากทวาร ขณะท่านถ่ายอุจจาระ ลองหัดดูวิธีดังกล่าว ท่านจะไม่รู้สึกเลือดขึ้นศีรษะ หน้ามืดเลย อุจจาระจะออกดีด้วย**

๓) ที่นั่งถ่ายอุจจาระของท่าน เป็นแบบนั่งยอง ๆ การนั่งยอง ๆ ทุกเช้าทางแพทย์ถือว่าเป็นการบริหารชนิดหนึ่ง ที่จะให้กล้ามเนื้อของขาและต้นขา ได้ยืดและหดมากที่สุด ถ้าหากนั่งยอง ๆ ได้ทุกวัน วันละ ๒๐ ครั้ง ท่านจะไม่มีโอกาสปวด เข่า ปวดตะโพกเป็นความจริง

๔) การนั่งยอง ๆ ถ่ายอุจจาระโดยวิธีแขม่วและบดท้อง อุจจาระจะเคลื่อนเลื่อนออกมาโดยไม่มีการเบ่ง การเบ่งอุจจาระจะทำให้มีเส้นเลือดริดสีดวงโป่งอยู่เสมอ ๆ จะเป็นสาเหตุทำให้เกิดโรคชนิดหนึ่ง ที่เรียกว่า "ริดสีดวงทวาร"

๕) เมื่อหยุดงานแล้ว ก่อนรับประทานอาหารควรดัดตน ๓ ท่า ดังนี้:—

๑) ยืนกางแขนบิดตัว เอามือแตะปลายเท้าทีละข้าง (Tickle Toe) เป็นการออกกำลังเอว ลำตัวและแขนทั้งสองข้าง

๒) เขย่าตัว (Pep hop) เหมือนกับการเต้นอยู่กับที่ ในปัจจุบันมีผู้มาดัดแปลงเป็นเต้นอยู่กับที่ ๒๐๐ ก้าวให้หัวใจเต้นแรงขึ้น และที่สำคัญ คือ กระดูกต่าง ๆ ที่รับน้ำหนัก เช่นกระดูกขา เท้า กระดูกต้นขา กระดูกสันหลังจะแข็งแกร่งมากขึ้น ถ้าทำอยู่เสมอ การแพทย์ทราบ

มานานแล้วว่า ถ้าคนเรานอนเฉย ๆ แล้ว แคลเซี่ยมที่กระดูกนั้นจะละลายตัวออกมาเอง ทำให้กระดูกนั้น ๆ บางได้ ถ้าคนได้เต้นอยู่เสมอความแข็งแกร่งของกระดูกจะเพิ่มได้จริง ๆ

๓) จ้องดาวและบิดคอ (Star gazer และ Hen peck) เป็นท่าบริหารที่สำคัญท่าหนึ่งของกล้ามเนื้อนัยตา ที่ให้ดวงตามีความเคลื่อนไหว เหลือบ กลอก ซ้าย ขวา ให้มีกำลังและประสิทธิภาพขึ้น

การบิดคอให้กล้ามเนื้อคอ ที่ทำหน้าที่หันศีรษะซ้าย ขวา และเป็นตัวดึงประคองศีรษะให้อยู่บนกระดูกคอ ข้าง ๆ กระดูกคอจะมีเส้นประสาทเป็นเส้น ๆ ที่ออกมาจากไขสันหลังมาเลี้ยงไต้สะบัก แขน มือ หน้าอกส่วนบน การบริหารบิดคอทุกวันนั้น จะป้องกันการเกิดปวดร้าวมาตามประสาทดังกล่าวได้เป็นอย่างดี

ดื่มน้ำหนึ่งแก้วก่อนรับประทานอาหารสัก ๑๕ นาที มนุษย์เราควรจะได้ดื่มน้ำมาก ๆ ในวันหนึ่ง เพื่อให้ร่างกายได้ดูดซึมไปใช้เป็นตัวนำของเสียออกจากร่างกายทางเหงื่อและทางปัสสาวะ

ไม่ควรอ่านหนังสือ หรือใช้สมองคิดเลย ควรคุยหรือเดินหยิบโน่นหยิบนี่นิด ๆ หน่อย ๆ เป็นดี และรอไว้จนรู้สึกว่าอาหารย่อยเรียบร้อย จนเบาท้องแล้วจึงจะดื่มน้ำได้มาก ๆ ทุก ๆ วินาทีของร่างกาย จะต้องได้ทำหน้าที่อย่างดีแม้ขณะกระเพาะอาหารส่งน้ำย่อยมาย่อย ท่านก็ต้องการให้น้ำย่อยเข้มข้นพอที่จะย่อยอาหาร จนอาหารที่เรารับประทานเข้าไปอย่างพอดี ได้ผสมกับน้ำย่อยทั่วแล้วเคลื่อนต่อไปสู่ลำไส้จึงให้ดื่มน้ำได้มาก ๆ

๖. **ก่อนอาบน้ำตอนจะเข้านอนกลางคืน ควรดัดตนอีกครั้งหนึ่ง** ๗ ท่า ดังนี้:—

๑. **ยืด** (Stretch)

๒. **แขม่วท้อง** (Pumping)

๓. **เตะขึ้น** (Kick up)

๔. **บดท้อง** (Churning)

๕. ยืนกางแขน บิดตัว เอามือแตะปลายเท้าทีละข้าง (Tickle Toe)

๖. **เขย่าตัว** (Pep hop)

๗. **จ้องดาว** และบิดคอ (Star gazer และ Hen peck)

ท่าดัดตนเหล่านี้ ถ้าทำให้มากเกินไปก็ให้โทษหรือไม่ทำเลยก็ไม่ให้คุณ ที่จะให้คุณจริง ๆ คือ พอควรอยู่ระหว่างกลาง ไม่ไปทางที่สุดโด่งทั้งสองข้าง คำแนะนำนี้ เป็นความอริยะของท่านไม่กะจำนวนเวลาและครั้ง ว่าจะให้ทำกี่ครั้ง กี่นาที ทั้งนี้แล้วแต่กำลังของแต่ละบุคคล เช่นคนอ้วนไม่เคยนั่งยอง ๆ จะฝืนให้นั่งก็ทำไม่ได้ คนปวดไหล่ยกแขนไม่ขึ้น จะชูมือขึ้นอ้าเขย่งทีละข้างละ ๒๐ หนไม่ได้ **หัดทำให้พอดีกับกำลัง และความเคยชินของเขา ขออย่าให้ขี้เกียจ จะทำให้เชื่อ**

ตั้งอกตั้งใจปฏิบัติ เหมือนคำแนะนำของท่าน "เมื่อทำอะไร ต้องทำจริง" ขอให้ทำครบ ๑ เดือน จะรู้สึกตัวเบาสบายไม่เมื่อย เมื่อเห็นผลดีแล้วก็จะทำต่อไป เองแน่

จะขอพรให้ท่านธมฺมวิตกฺโก ที่ท่านอุตส่าห์หาวิธีบริหารให้พวกเรา ท่านก็คงไปสูงกว่าที่จะรับพรของพวกเราขอให้พวกเรารับคำปฏิบัติให้ร่างกายของเราสมบูรณ์ เพื่อทำความดีต่อไปก็แล้วกัน

ตามกรรมเก่าของแต่ละบุคคล ผมว่าอย่างนี้แหละ

ประเสริฐ นุตกุล

ร.พ. กลาง

ขอกราบขอบพระทัยและขอบพระคุณอย่างสูง แด่ทุก ๆ ท่าน ที่ได้ให้เกียรติเสด็จและมาในงานพระราชทานเพลิงศพในวันนี้ กับขอขอบพระคุณอย่างสูง แด่ทุก ๆ ท่าน ที่ได้ให้เกียรติมาร่วมในงานสวดพระอภิธรรมศพ และบรรจุศพ

ขอขอบพระคุณท่านที่ให้อุปการคุณ ต่อการจัดการศพ ตั้งแต่ต้นมา กับขอขอบพระคุณ คุณ ท. เลียงพิบูลย์ ที่ได้กรุณาอนุญาตให้พิมพ์หนังสือในชุด "กฎแห่งกรรม" ของท่านเพื่อเป็นบรรณาการในงานพระราชทานเพลิงศพ

หากมีสิ่งใดขาดตกบกพร่อง หรือไม่เรียบร้อยประการใดขอได้โปรดให้อภัยด้วย.

เจ้าภาพ

พิมพ์ที่ โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก
ถนนเทิดดำริห์ กรุงเทพมหานคร โทร. 850271
พันตรีหญิง ทวี วาสนประเสริฐ ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา

พ.ศ. ๒๕๑๖